

NƏRİMAN HƏSƏNƏLİ

VƏTƏNİN ŞÖHRƏTİNİ
UCALDANLAR

BAKİ—2002

№ 2002
1493

Nəriman HƏSƏNƏLİ

VƏTƏNİN ŞÖHRƏTİNİ

UCALDANLAR

94905

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

BAKİ — 2002

97736

T3(2A) 722,78-8 + 435(2A) 426-8 + 04,6(2A) 243,1

RXK-18
Az-2002
Seriya AB № 022049
A-049

Redaktoru: Kamil İSMAYILOV

Nəriman HƏSƏNƏLİ, «Vətənin şöhrətini ucaldanlar»,
Respublika Xatirə kitabı Redaksiyası, Bakı, 2002, 193 səh.

Bu kitabda İkinci Dünya Müharibəsinin odlu-alovlu yollarından keçmiş qəhrəman Vətən oğullarının döyüş rəşadətlərindən, onların müharibədən sonrakı illərdə həyatın müxtəlif sahələrində Vətənin şöhrəti naminə göstərdikləri əmək hünərlərindən bəhs edilir.

Müəllif öz qəhrəmanlarının taleyindən, şərəfli ömür yolundan söz açarkən maraqlı, yaddaqalan hadisələrə, epizodlara daha çox yer vermişdir.

M. T. ƏLİYEV
Azərbaycan Milli
Kəndçilik

© Respublika Xatirə kitabı
Redaksiyası, 2002.

REDAKTORDAN

Bu kitab tanınmış jurnalist Nəriman Həsənəlinin son yaradıcılıq işi, necə deyərlər, vida nəğməsidir. Onun «İllər, səndə nəyim qaldı», «Övlad məhəbbəti ölünçədir», «Milyonçunun dilənçi qızı», «Yirminci yüzilliyin əsgərləri», «Gözlə məni, ana» kimi publisist əsərlərini oxucular böyük rəğbətlə qarşılamışlar.

N.Həsənəli saysız-hesabsız oçerklər, məqalələr, bədii-publisist yazılar müəllifdir. O, bir sıra sənədli filmlərə ssenarilər yazmışdır. Bütün yazdıqlarını bir yana qoysaq, onun elə bir monumental əsəri var ki, bu ona Azərbaycanın ictimai həyatında uzun illər yaşamağa haqq verir. Bu «Respublika Xatirə Kitabı»dır. O «Xatirə kitabı»dır ki, burada İkinci Dünya Müharibəsi illərində, məhəlli münaqişələrdə, Qarabağ müharibəsində canlarını qurban vermiş 300 mindən artıq soydaşımızın adı əbədiləşəcəkdir.

N.Həsənəli uzun illər «Respublika Xatirə Kitabı»nın nəşri üçün çalışmış, nəhayət öz məqsədinə çatmışdır. Ümumi həcmi 20 cild nəzərdə tutulmuş bu kitabın 3 cildi qələm dostumuzun sağlığında yüksək poliqrafik səviyyədə nəşr olunmuşdur. Əfsuslar ki, əcəl ona bu müqəddəs işi axıra çatdırmağa imkan vermədi.

«Vətənin şöhrətini ucaldanlar» kitabında müəllifin ayrı-ayrı vaxtlarda yazdığı və dövrü mətbuatda dərc etdirdiyi xatirə-oçerkləri toplanmışdır.

N.Həsənəlinin uşaqlığı qanlı-qadalı müharibə illərinə düşüb. O illərin hadisələri balaca Nərimanın qəlbine ele

silinməz izlər salıb ki, o bütün ömrü boyu bunu unuda bilməyib. Oğul, ər, ata yolu gözləyənlərin acı nisgili, həsrəti, müharibədən qayıtmayanların nigaran ruhu N.Həsənəlini həmişə düşündürmüş, onu rahat buraxmamışdır.

Bəlkə elə buna görədir ki, Nəriman müəllim bütün yaradıcılığını, demək olar ki, müharibə mövzusunda həsr etmişdir.

Kimdir N.Həsənəlinin qəhrəmanları? Müharibənin ağır yükünü, əzablarını öz çiyinlərində daşımış mərd Azərbaycan oğulları — Sovet İttifaqı qəhrəmanları H.Aslanov, Z.Bünyadov, M.Məhərrəmov, X.Mustafayev, elm xadimi, igid şahin M.Abbasov, müharibənin od-alovu içindən keçib ömürlərinin axırına kimi xalqına sədaqətlə xidmət edən həkimlər Ə.Kəngərli və Ə.Ağalarov, bu gün də respublikanın ictimai həyatında xüsusi yeri olan ləyaqətli insanlar — Respublika Veteranlar Şurasının sədri B.Rüstəmov, general B.Hüseynov...

Bu insanlar haqqında çox yazılıb, kitablar buraxılıb, filmlər çəkilib. Bəs nədir N.Həsənəlini yenidən həmin mövzuya qaytaran? Vətəndaşlıq borcu! Ola bilsin ki, N.Həsənəli özündən qabaq deyilənlərdən, yazılanlardan artıq heç nə deyə bilməyib, ancaq o öz qəlbinin sözünü deyib, ayrı-ayrı hadisələrə, insanlara öz münasibətini bildirib. Budur əsas məsələ!

N.Həsənəli haqqında söz açılan qəhrəmanların böyük əksəriyyəti ilə ünsiyyətdə olmuş, onlarla dostluq etmişdir. O bu kitabla dostlarına son borcunu vermək, səmimi münasibətini bildirmək istəmişdir.

N.Həsənəli Böyük Vətən Müharibəsi qəhrəmanlarından geniş bəhs etsə də, bu günü də unutmur. Torpaqlarımızın 20 faizinin zəbt edilməsini, erməni işğalçılarının alman faşistlərinin varisi olub, xalqımızın başına gətirdiyi fəlakətləri dönə-dönə xatırladır.

Müəllif «Ulu soylarımız» yazısında daşnak Andranikin quldur dəstələrinin əsrin əvvəllərində Azərbaycan kəndlərində amansızlıqla törətdiyi qətlər, yanğınlar, qarətlər haqqında arxiv sənədləri əsasında geniş məlumat verir. Kitabda ermənilərin «Böyük Ermənistan» yaratmaq xülyasının bu gün də davam etdiyi bildirilir və «tarix təkrar olunur» ifadəsi dönə-dönə oxucuların nəzərinə çatdırılır.

«Həzi Aslanov» yazısında bir vaxtlar Sovet Ordusunda türk millətindən olan əsgərlərə, zabitlərə göstərilən qeyri-obyektiv münasibət tutarlı faktlar əsasında açıqlanır.

Xalqımızın mərd oğlu H.Aslanov göstərdiyi igidliyə görə ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldüyü halda, Baqramyan kimi erməni zətiqırıqların «sayəsində» bu işin üstü örtülmüş, yalnız 47 ildən sonra bu həqiqət üzə çıxmış, ikinci Qızıl Ulduz medalı H.Aslanovun «Şəhidlər Xiyabanı»ndakı büstünün sinəsinə taxılmışdır. Şanlı qəhrəmanımızın Baqramyanın qurduğu qurğu nəticəsində məhv edilməsi də kitabda danılmaz faktlar əsasında şərh edilir.

Burada Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, akademik Ziya Bünyadov haqqında da çox maraqlı məlumatlar verilir. Müharibənin od-alovu içində bərkimiş, dəfələrlə ölümün soyuq nəfəsini üzündə hiss etsə də, həmişə mübarizələrdən qalib çıxmış bu əfsanəvi qəhrəmanın xəyanətkarcasına qətlə yetirilməsi müəllifi sarsıdıb. O, qatilləri lənətləməklə, həm də gənclərimizi Z.Bünyadov kimi mərd, mübariz olmağa, sözü üzə deməyi bacaran cəsur türk oğlundan ibrət dərsləri götürməyə çağırır.

Kitabdakı ən maraqlı yazılardan biri də, istər müharibə ədəbiyyatında, istərsə də bədii publisistikada, demək olar ki, unudulmuş, kölgədə qalmış daha bir vətən övladı — Mir Cəfər Bağirovun oğlu Volodya (Cahangir) Bağirov haqqındadır. Burada, eləcə də başqa yazılarda

toxunulan əsas məsələ budur ki, bu günlərdən fərqli olaraq o vaxt vəzifəli şəxslərin balaları oxumaq adı ilə xarici ölkələrə göndərilərək ordudan yayındırılmayıb. Onlar da vətən torpaqlarının azadlığı uğrunda vuruşublar və hətta həlak olublar.

Kitabda M.Məhərrəmov, B.Hüseynov, B.Rüstəmov, M.Abbasov, Y.Həbibov, Ə.Babayev, Ə.Quliyev kimi müharibə və əmək veteranları haqqında xatirə-oçerkləri və müsahibələr də zənnimizcə maraqla qarşılanacaqdır. Bu gün də gənclərimizin həsəd apara biləcəyi bir enerji ilə işləyən müharibə və əmək qəhrəmanı Baloğlan Rüstəmov haqqındakı yazı diqqəti cəlb edir. B.Rüstəmov öz çağırışları, öyüd-nəsihətləri, vətənə təmənnəsiz və vicdanla xidməti ilə gənclərimizi Azərbaycan torpaqlarının işğal altında qalması ilə barışmağa, daim mübarizə aparmağa çağırır, onları döyüş meydanına səsləyir.

Nəriman müəllim bu yazıları mənə oxumağa vermişdi. Sonra belə bir fikir oldu ki, onu kitab şəklində buraxaq. Ancaq redaksiyada iş çox olduğu üçün belə qərara gəldik ki, bunu bir az sonraya saxlayaq. Amansız əcəl Nəriman müəllimi aramızdan apardı. O, bu kitabı görə bilmədi...

Onu həyatda yaxından tanıyanlar xasiyyətinə yaxşı bələd idilər. O, çox narahat, daim axtarışda olan, gecəgündüz çalışan, hərəkətdə olan, emosional bir insan idi.

Bu emosionallıq yazılarında da özünü qabarıq şəkildə göstərir. Biz bu yazıları olduğu kimi verməyə çalışmışıq. İstəmişik ki, oxucular N.Həsənəlinin öz təbii nəfəsini duysunlar. İstəmişik ki, qələm dostumuzu olduğu kimi oxuculara təqdim edək.

Kamil İSMAYILOV

HƏZİ ƏHƏD oğlu ASLANOV

Bu yaxınlarda — İkinci Dünya Müharibəsində faşizm üzərində tarixi Qələbənin 55-ci ildönümünün qeyd edilməsinə hazırlıq ərəfəsində Azərbaycan Respublikasının prezidenti, Silahlı Qüvvələrimizin Ali Baş Komandanı, general-mayor H.Ə.Əliyev cənabları tank qoşunları general-mayoru, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Azərbaycan xalqının fəxri Həzi Əhəd oğlu Aslanovun 90 illiyinin təntənəli şəkildə qeyd olunması haqqında sərəncam imzalamışdır.

Görkəmli sovet sərkərdəsi, Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu Həzi Aslanov haqqında söz söyləmək, yazmaq, əziz oxucular, sizə çox da asan gəlməsin. Çünki, Azərbaycanın istedadlı qələm sahibləri

— xalq şairləri Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, xalq yazıçıları Mirzə İbrahimov, Mir Cəlal və başqa azman söz ustaları böyük sərkərdəmiz haqqında dəyərli əsərlər yazmışlar. Biz hələ «General Aslanov» sənədli televiziya filmini və «Mən sizi həyatım qədər sevirdim» adlı tammetrajlı bədii filmi demirik.

Həmin söz sərraflarının vəfatından, eləcə də 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecədə törədilən milli soyqırımından sonra, 47 il çəkən bir ədələtsizliyə son qoyuldu.

İkinci Dünya Müharibəsinin başlanmasının 50 illiyi günündə, yəni 22 iyun 1991-ci ildə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, tank qoşunları general-mayoru Həzi Əhəd oğlu Aslanovun ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülməsi haqqında SSRİ prezidentinin fərmanı bütün qəzetlərdə dərc edildi, radio və televiziya kanallarında yayımlandı. Həzi Əhəd oğlu ilk dəfə bu yüksək ada 22 dekabr 1942-ci ildə, Stalingrad uğrunda gedən döyüşlərdə fəvqəladə qəhrəmanlıq nümunəsi göstərdiyinə görə layiq görülmüşdü.

1941-ci il iyunun 22-də faşist Almaniyası ildırım-sürətli müharibəyə başlayanda mayor rütbəsində olan Həzi Əhəd oğlu Aslanov Lvov vilayətinin Zoloçev şəhəri ətrafındakı qarnizonda batalyon komandiri idi. Həyat yoldaşı Xavər xanım, oğlanları — 7 yaşlı Tofiq, 3 yaşlı Arif də onunla birlikdə həmin şəhərdə — xidmət etdiyi hərbi hissədə idilər.

Azərbaycan xalqının mərd oğlu Həzi Aslanov müharibənin ilk günlərindən bir batalyon komandiri kimi hərbi səriştəsini göstərə bildi. Alman faşistlərinin gözlənilmədən sülh müqaviləsinin əksinə gedərək xəyanətkarcasına hücumu keçməsindən, aviasiya zərbələrindən vahiməyə düşən dinc əhalini döyüş

zonasından çıxardıqdan sonra o, qanlı-qadalı ölüm-dirim müharibəsinin odlu-alovlu cəbhələrində misilsiz igidliklər göstərən ordu sıralarına qoşuldu.

Lvovdan başlanan şanlı döyüş yolu Kerçdən, Təman yarımadasından, Stalingraddan, Rostovdan, Belorusiya, Pribaltika respublikalarından uzandı. Komandiri olduğu tank briqadasını qələbədən-qələbəyə aparan, qəhrəmanlıq nümunələri göstərən Azərbaycan sərkərdəsi «cinahlardan zərbə» müəllifi kimi qısa bir vaxt ərzində böyük ad-san qazandı, şöhrətləndi.

Onun azğın düşmənlərin tank qoşunlarına cinahdan zərbə endirmək kimi yeni döyüş taktikası seçmək bacarığı Ali Baş Komandanlıq tərəfindən dəfələrlə yüksək qiymətləndirilmişdir.

Həzi Əhəd oğlu Aslanovun iki Lenin ordeninə, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına, iki «Qırmızı ulduz», üç «Qırmızı bayraq», II dərəcəli «Suvorov», «Aleksandr Nevski», «Böyük Vətən Müharibəsi» ordenlərinə və bir çox medallara layiq görülməsi həmişə paxıllığımızı çəkən, torpaqlarımıza göz dikən düşmənlərimizin, onların bariz bir nümayəndəsi olan tank qoşunları generalı İ.X. Baqramyanın bağırını yarırdı.

İki gün öncə — 22 yanvar 1945-ci ildə Azərbaycan xalqının igid oğlu Həzi Əhəd oğlu Aslanovun ad günündə — 35 yaşlı, görkəmli tank qoşunları sərkərdəsinin sağlığına bədə qaldırılarda İ.X. Baqramyan paxıllıqdan qovrula-qovrula qalmışdı. O, təmsil etdiyi xalqa məxsus məkrli bir plan qurdu. Müharibənin qurtarmasına vur-tut 3 ay yarım qalmış, yəni 24 yanvar 1945-ci ildə erməni generalının qurduğu hiylə baş tutdu. İ.X. Baqramyanın tapşırığı ilə müəmmalı bir

yerdə, müəmmalı bir şəraitdə Həzi Əhəd oğlu Aslanov «həlak» oldu. Erməni generalının müəmmalı sərəncamını nə o vaxt, nə də müharibədən sonrakı illərdə açmağa cəhd göstərilmədi. İndi tarix hər şeyi öz yerinə qoymuşdur.

İllər və sətirlər...

Azərbaycanın hərbi tarixində adlı-sanlı sərkərdələr çox olmuşdur (Hüseyn xan, Ehsan bəy, Kalbalı, Cümşüd Kəngərli, Naxçıvanski qardaşları və b.). İkinci Dünya Müharibəsi dövründə də xalqımızın qəhrəman övladları Tərlan Əliyərbəyov, Mahmud Əbilov, Vladimir Züvanov (Heybət Heybətov), Akim Abbasov, Ziya Bünyadov, İsrafil Məmmədov, Hüseynbala Əliyev, Mehdi Hüseynzadə, Nəcəfqulu Rəfiyev və bir sıra başqaları kimi komandirlər, sərkərdələr yetişmişdir. Onların arasında general-mayor Həzi Əhəd oğlu Aslanovun müstəsna yeri vardır.

Həzi Əhəd oğlu Aslanovun döyüş hünərləri ilə dolu çox şərəfli bir tərcümeyi-halı vardır. Gəlin onu sizinlə birgə bir daha vərəqləyək.

Həzi Aslanovun ordu həyatı otuzuncu illərdə Bakı Hərbi Hazırlıq Məktəbindən başlamışdı. Sonralar Böyük Vətən Müharibəsi illərində qazanılan qələbəyə layiqli töhfələrini vermiş Aslan Vəzirov, Akim Abbasov, Qüdrət Cahangirov, Fərhad Ağayev və onlarca başqa müharibə qəhrəmanları onunla birgə həmin məktəbdə oxuyurdular.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, İkinci Dünya Müharibəsi başlayanda Həzi Aslanov sərhədin lap yaxın-

lığında Lvov vilayətinin Zoloçev şəhərindəki hərbi hissədə batalyon komandiri idi.

İlk dağıdıcı döyüşlərin qarmaqarışılığında düzgün qərar qəbul edərək panikaya düşmüş adamları bir bayraq altında birləşdirmək hər komandirə nəsb olabilməzdi.

Məzahir Abbasovun təbiri ilə desək, belə fəhm, belə igidlik nümunəsi Allah vergisidir. Bəli, Həzi Aslanov məhz belə komandirlərdən idi. Onun batalyonu düşmənlə ehlə ilk vuruşmalarda döyüşə girərək tərədən dırnağadək silahlanmış, hərbi texnika ilə təchiz edilmiş düşməne müqavimət göstərüb, əsas hissələrdən fərqli olaraq, çox az itki verdi.

O, həmişə ən qaynar nöqtələrdə olur, öz döyüşçülərini ruhlandırır.

Həzi Aslanov tələbkar olduğu qədər də qayğıkeş idi. Əsgər və zabitlər arasında böyük hörmət qazanmışdı. Bunu Həzi Aslanovun düşmənləri də yanayana etiraf etməli olurdular. O, ilk döyüşlərdən özünü rəşadətli, ölümdən qorxmayan komandir kimi göstərmişdi. Bu döyüşlərdə iki dəfə sağ ayağından, az sonra başından yaralanmasına baxmayaraq, o, döyüşçülərini tək qoymamış, axıradək qəhrəmanlıqla vuruşmuşdu.

Müharibənin hər günü onun özü və əsgərləri üçün böyük sınaq məktəbi olmuşdu. Döyüşçülər bu vuruşlarda mətinləşirdilər.

Həzi Aslanov taktikanı, strategiyanı yaxşı bilirdi. Lakin azğın düşmən də gərgin döyüşlərə — güclü müqavimətə rast gəlməsinə baxmayaraq, canlı qüvvə və texnika sarıdan böyük üstünlüyə malik olduğundan irəliləməkdə davam edirdi.

Şəhər və kəndlər bir-birinin ardınca işğal olunurdu. 1941-ci ilin payızında alman faşistləri Krım cəbhəsi istiqamətində öz təzyiqini daha da şiddətləndirdilər. Lvovda göstərdiyi soyuqqanlıq və cəsurluğunu nəzərə alıb, onu Krım cəbhəsinə — 55-ci əlahiddə tank briqadasının komandirinin müavini göndərdilər.

Həzinin tankçıları Krım yarımadasında gedən qızğın döyüşlərdə iştirak etdilər. Bir sözlə, hansı mövqedə taktika və strategiya axsayır, düşmən irəliləyirdisə, Həzi Aslanov həmin «qaynar nöqtəyə» göndərilirdi.

Moskva ətrafında amansız döyüşlər başlayanda, sovet qoşunlarının böyük bir hissəsi Qərb istiqamətində mühasirəyə düşəndə, yenə də Həzi Aslanov köməyə göndərildi.

Onun briqadasına mühasirəni yarmaq tapşırılmışdı. Bir neçə cinah hücumundan sonra, düşmənin əsas qüvvələri məhv edildi və mühasirə yarıldı.

Bu əməliyyatın keçirilməsində göstərdiyi rəşadətə görə Həzi Aslanov «Qırmızı ulduz» ordeni ilə təltif edildi. Həmin dövrdə Moskva istiqamətində vuruşlarda məğlubiyətə uğramış düşmən hücum istiqamətini dəyişməli oldu. Alman faşistləri SSRİ-nin cənub ərazilərini ələ keçirib, yenidən paytaxta hücumə başlamaq niyyətində idilər.

Stalinqrad və Qafqaz döyüşləri başladı. Həzi Aslanovun səriştəsi, istedad və bacarığı Volqa sahilərində gedən vuruşlarda özünü parlaq şəkildə büruzə verdi. 1942-ci il noyabr ayında gedən döyüşlərdə Həzi Aslanovun tank alayı faşistlərin 46 tankını, 9 minomyot batareyasını, 14 tankvuran və 12 səhra

topunu, 50 avtomaşınını, 700 əsgərini məhv etmiş, 12 istehkamını dağıtmışdı.

Neçə-neçə ağır döyüşdən qalibiyətlə, böyük rəşadət və zəfərlə çıxan podpolkovnik Həzi Aslanov cəbhədən-cəbhəyə öz təcrübəsini daha da kamilləşdirərək Ali Baş Komandanlığın diqqətini cəlb etmişdi.

Stalinqrad döyüşlərində «Pravda» qəzeti bir-birinin ardınca Həzi Aslanovun igidliyindən bəhs edən məqalələr dərc edir, ölkə oxucularına məlumat verirdi. Qəzet qəhrəman Azərbaycan övladının hərbi şücaəti, döyüş təcrübəsi, cinahdan endirdiyi zərbələr barədə geniş söz açaraq ordumuzun müzəffər yürüşlərinə yaratdığı zəminin əhəmiyyətini vurğulayır, bir nüsxə kimi tank hissələrinin taktikasında, strategiyasında onun tətbiq olunmasını önəmli bir məqsəd sayırdı.

Həzi Aslanovun Stalinqrad cəbhəsindəki fədakarlıq nümunəsi müharibənin gedişində tarixi dönüş hesab edilirdi. Hələ bir qədər öncə H.Aslanovun tankçıları Taqanroqun azad olunması uğrunda gedən döyüşlərdə iştirak edərək Mius istiqamətindəki vuruşlarda xüsusilə fərqləndi. Cəsur Azərbaycan sərkərdəsi «Aleksandr Nevski» ordeninə layiq görüldü.

Stalinqrad cəbhəsində alman feldmarşalı Paulusun komandanlığı ilə 22 faşist diviziyası mühasirəyə alınmışdı. Düşmənin 330 mindən çox əsgər və zabiti mühasirəni yarmağa cəhd etsə də, onların bu cəhdi heç bir nəticə vermədi.

Faşist Almaniyasının hərbiçiləri, xüsusilə də Adolf Hitler şaşqınlığa düşüb, feldmarşal Fon Manşteyni böyük bir ordu birləşməsi ilə mühasirəyə düşmüş alman diviziyalarının köməyinə göndərdi.

1942-ci il dekabrın 12-də, səhər çağı hitlerçilər bir qədər üstünlük qazanaraq, 302-ci atıcı diviziyasının

mövqələrini yarıb, Verxne-Kumsk stanitsasını tutmuş, bir neçə yaşayış məntəqəsini ələ keçirmişdilər. Fon Manşteynlə Paulusun ordularının birləşməsi üçün imkan yarandığı bir vaxtda, yenə də podpolkovnik Həzi Aslanovun 55-ci tank alayı cəbhənin yarıldığı zonaya göndərildi.

Ağır, qanlı döyüşlər zamanı Verxne-Kumsk stanitsası dəfələrlə əldən-ələ keçdi. Həzi Aslanovun alayının qoruduğu sahəyə 70 alman tankı, yüzlərlə əsgər və zabıt göndərilmişdi.

1942-ci il dekabrın 17-də Aslanovçular 20 düşmən tankını yandırdılar. Quduzlaşmış faşistlər döyüşə yeni-yeni qüvvələr yeridirdilər. Görkəmli Azərbaycan sərkərdəsi Həzi Aslanov yüksək hərbi istedad nümayiş etdirərək, sayca və texnika cəhətdən xeyli üstünlük təşkil edən düşmən tanklarına cinahlardan qəfil zərbələr endirərək, onları məhv etdi.

Döyüş zamanı onun tankını vurdular, Həzi Aslanov başqa bir tanka keçib döyüşü davam etdirdi. Uğurlu döyüş aparan bu tankın da şikarına çıxıb, onu da «susdurdular». Bu ikinci «məğlubiyyət» də Həzi Aslanovun döyüş ruhunu, əzmini qıra bilmədi. O, yanğından xilas olaraq, üçüncü tanka keçdi. Quduz düşmən bu tankı da sıradan çıxara bildi. Həzi Aslanov avtomatçılara qoşulub, ölüm-dirim savaşına başladı.

Tankların arxasınca irəliləyən alman piyadalarını bir-bir «dənləyən» Aslanovçular arxasız — piyadalarsız «irəliləyən» tankların da axırına çıxmağa bildilər. Həzi Aslanovun hərbi səriştə və fəhmlə qurduğu «tələ» öz bəhrəsini verdi.

Verxne-Kumsk stanitsası uğrunda gedən qanlı döyüşlər də həmyerlimizin başçılıq etdiyi 55-ci tank

alayının böyük qələbəsi ilə başa çatdı. Bu dəfə Aslanovçu qəhrəmanlar düşmənin 45 tankını, 26 topunu, 9 minaatan batareyasını, 200-dən çox əsgər və zabiti məhv etdilər. Bununla yanaşı 700 nəfər faşist əsir aldılar. Feldmarşal Fon Manşteynin «Qış qasırğası» adı altında başladığı bu əməliyyat da, mühasirəyə düşmüş 22 alman diviziyasını xilas etmək xülyası da iflasa uğradı.

Stalinqrada uğrunda gedən döyüşlərdə Həzi Aslanovun göstərdiyi müstəsna döyüşçü fəhmi, komandirlik məharəti bu dəfə çox yüksək qiymətləndirildi. Bu igidliyinə görə 1942-ci il dekabrın 22-də Həzi Aslanova Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi. 5 gün sonra isə «Pravda» qəzetində qəhrəman sərkərdəmiz Həzi Aslanovun məqaləsi verildi. Azərbaycanın qəhrəman oğlu yazırdı: «Mən düşməne həmişə cinahlardan zərbə endirməyə üstünlük verirəm. Düşmənin cinahlarını axtarıb tapmaq və qəfil zərbə endirmək asan məsələ deyil, bu, hər şeydən öncə komandirdən çoxlu zəhmət və hərbi yaradıcılıq fəhmi, səriştəsi tələb edir...».

Görkəmli sovet sərkərdəsi Həzi Aslanov ona görə cinah zərbələrinə üstünlük verirdi ki, faşist tanklarının zirehi ön tərəfdən qalın, yan tərəflərdən zəif idi.

Onu da qeyd etmək ki, Verxne-Kumsk uğrunda gedən döyüşlərdə Həzi Aslanovun tankı bir-birinin ardınca üç dəfə vurulduğundan çoxlarına ələ gəlirdi ki, sonuncu tank yandırılanda, o, tankın içində həlak olmuşdur.

Üç gün, üç gecə rabitə bərpa edilmədiyinə görə, korpus komandiri general V.Obuxov və cəbhə komandanının müavini general S.Zaxarov çox narahatlıq keçirirdilər.

Dördüncü gün bütün cəbhəyə xoş bir xəbər yayıldı — Həzi Aslanovun sağ-salamat olması xəbəri! Stalinqrad cəbhəsində göstərdiyi bu fəvqəladə rəşadət və igidliyə görə ona polkovnik rütbəsi də verildi. Həzi Aslanov SSRİ Silahlı Qüvvələrinin Tank Qoşunları Akademiyasına göndərildi. Qısamüddətli təhsildən sonra görkəmli Azərbaycan sərkərdəsinə general-mayor hərbi rütbəsi verildi. O, 35-ci tank briqadasına komandir təyin edildi.

Ali Baş Komandanlıq 1944-cü ilin yazında 3-cü Belorusiya Cəbhəsi Komandanlığı qarşısında tezliklə Beryozina çayını keçib, döyüş mövqeyi tutmağı, alman faşist ordularını geri oturtmaq vəzifəsini qoymuşdu.

Həzi Aslanovun 35-ci tank briqadası Vaştəbek, Minsk şəhərlərini düşməndən azad edərək Beryozina çayını qalibiyətlə keçib, qərbə doğru irəliləyirdi. Onun briqadasının sürətli yürüşü sayəsində əsas qoşun hissələri xeyli irəli getməyə müvəffəq olmuşdu.

O, ikisaatlıq döyüş ərzində alman ordularının kommunikasiya mərkəzinə çevrilmiş Pleşenitsa rayonunu tutdu.

Komandanlığın əmrini gözləmədən təşəbbüskar general-mayor Həzi Aslanov partizan hərəkatı rəhbərləri ilə görüşüb, Beryozinadan keçən körpülərin yerini mükəmməl öyrəndi.

Körpüyə nəzarət edən faşistlər Aslanovçuların qəfil zərbələrinə tab gətirə bilmədilər. Aslanovçuların gözlənilməz gecə hücumu nəticəsində 150-dən çox faşist məhv edildi.

General-mayor Həzi Aslanovun briqadası hücum sürətini daha da artıraraq Belorusiyanın vilayət mərkəzi olan Vileyka şəhərinin bir kilometrliyinə çatdı.

Burada o, vaxt itirmədən müşavirə keçirib, şəhərə hücum planını müzakirə etdi. Bir neçə saatlıq gərgin döyüşlərdən sonra 35-ci briqada yüzlərlə hitlerçini məhv etdi və 200 nəfərdən çox əsir götürdü.

Sovet ordusu birləşmələri içərisində Beryozina çayını birinci keçən Həzi Aslanovun briqadası oldu. Üstəlik bu briqada döyüş zamanı Vileyka kimi mühüm strateji əhəmiyyəti olan bir şəhəri də almışdı.

General-mayor Həzi Aslanov korpus komandiri, general V.Obuxova radioqram göndərüb, Vileykanı azad etdiyini bildirəndə Obuxov hədsiz sevinərək, Ali Baş Komandanın nümayəndəsi A.Vasilevskiyə, A.Vasilevski isə Ali Baş Komandan İ.V.Stalinə məlumat verərək bildirmişdi ki, «Yenicə aldığımız məlumata görə V.Obuxovun sərəncamında olan və Həzi Aslanovun komandiri olduğu 35-ci tank briqadası Vileyka şəhərini tutmuşdur».

97905
Beryozina uğrunda gedən döyüşlərdə 35-ci tank briqadası misli görünməmiş hücum əməliyyatı keçirərək 580-dən çox yaşayış məntəqəsini azad etmiş, faşistlərin 18 tankını, 40 təyyarəsini, 193 avtomasınıni darmadağın etmiş, 220 maşınıni ələ keçirmiş, 2600 nəfər əsgər və zabitini məhv etmiş və 580 nəfər əsir götürmüşdü. Bu cəsarətli və son dərəcə uğurlu əməliyyata görə general-mayor Həzi Aslanov ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdü.

Lakin məlum olmayan səbəblərə görə ikinci «Qızıl ulduz» Həzi Aslanova sağlığında təqdim olunmadı. Yalnız aradan 47 il keçdikdən sonra bu cinayət əməlinin üstü açıldı və haqq öz yerini tutdu (bu haqda bir qədər sonra ətraflı məlumat verilecəkdir).

Nəhayət ki, ədalət zəfər çaldı. İkinci «Qızıl ulduz» Həzi Aslanovun sağlığında sinəsini deyil, Şəhidlər Xiyabanındakı məzarı üstündəki büstünün sinəsini bəzədi. 1990-cı il soyqırımından sonra Azərbaycan xalqının yeni bir gecikmiş şöhrəti özünə qaytarıldı.

Həzi Aslanovu başqa komandirlərdən fərqləndirən ən ümdə bir cəhət bu idi ki, o heç vaxt geridən «İrəli!» komandası vermirdi, «Arxamca!» deyirdi.

Silahdaşları öz xatirələrində bunu xüsusi olaraq həmişə vurğulayırlar.

General-mayor Həzi Aslanovun tankçıları 3-cü Belorusiya cəbhəsinin tərkibində Ukrayna və Belorusiyanın bir çox şəhər və kəndlərini də düşməndən təmizləmişdilər. Bəs belə bir adlı-sanlı qəhrəman kimə «manəçilik» törədirdi? Kim ona quyu qazmışdı?.. Günbəgün döyüş şöhrəti qazanan, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüş rəşadətli Azərbaycan oğluna kim hiylə qurmuş, namərdcəsinə, xəyanətkarcasına ona sui-qəsd hazırlanmasına rəvac vermişdi?

1944-cü il iyunun 7-də 3-cü Stalinqrad mexanikləşdirilmiş qvardiya korpusunun komandiri, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, general-leytenant V.Obuxovun Həzi Aslanova ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilməsi barədə Ali Baş Komandanlığın cəbhə nümayəndəsi A.Vasilevskiyyə təqdimat göndərməsi daşnak xislətli İ.X.Baqramyanın ovqatına soğan doğramışdı. Onun dəfələrlə Sarp — Batumi istiqamətindən sovet qoşun birləşmələrinin Türkiyə sərhədlərini keçib, guya «qədim erməni torpaqları» olan Van və Ərzurumu Sovet Ermənistanına qaytarmaq xülyalarını hətta türklərə qənim kəsilmiş İ.V.Stalinin qətiyyətlə rədd etdiyini məşhur hərbi xadimlərin dilin-

dən eşitmiş, Bəhrəm Gözəlovun müharibə mövzusunda yazdığı «Son borc» kitabında oxumuşdum.

Heç kimin açıqlaya bilmədiyi bir faktla üz-üzə, göz-gözə qalmışıq: niyə 1944-cü il iyunun axırında iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüş Həzi Aslanovun 35-ci tank briqadası 3-cü Belorusiya cəbhəsinin tərkibindən çıxarılaraq 1-ci Pribaltika cəbhəsinə, özü də İ.X.Baqramyanın sərəncamına verilmişdi?.. Axı, belə bir yerdəyişməyə lüzum var idimi? Əlbəttə yox!

Həzi Aslanov bu cəbhədə də özünün əsl sərkərdəlik məharətini, döyüşçü rəşadətini nümayiş etdirdi. Onun briqadası çox qısa müddətdə «Baqrasyon» əməliyyatının ən fəal iştirakçısına, qəhrəmanına çevrildi.

1945-ci il yanvar ayının sonuncu dekadasında Həzi Aslanova sui-qəsd planı quruldu. Bu faciənin müəllifinin məhz İ.X.Baqramyan olmasını indi çoxları təsdiqləyir.

Müharibənin qurtarmasına vur-tut 3 ay 10 gün qalırdı. Hərbi təciliyyə qəspitalından yenicə öz briqadasına qayıdan Həzi Aslanov elə həmin gün — 24 dekabr 1944-cü il tarixdə İ.X.Baqramyanın sərəncamına göndərildi. Elə o vaxt da, 1990-cı il faciəsi dövründəki kimi rus hərbi qərargahında erməni generalları lövbər saldıqlarından, bu plan — Həzi Aslanovun aradan götürülməsi planı məharətlə yerinə yetirildi.

Növbəti hərbi əməliyyatın uğurunu təmin etmək məqsədilə qoşunun keçəcəyi ərazini müəyyənləşdirmək lazım idi. Bu iş əlbəttə, general-mayora deyil, səriştəli bir əməliyyatçı zabıtə də həvalə edilə bilərdi.

Görkəmli sovet sərkərdəsinə bax, beləcə açıq-aşkar hiylə quruldu.

O, məkrli bir planın qurbanı oldu. Həzi Aslanov təyin olunmuş yerə çatıb maşından düşəndə qarşıdakı meşədən — təqribən 700-800 metr məsafədən top atəşi açılmışdı. Atanlar da İ.X.Baqramyanın göndərdiyi adamlar — daşnaklar imiş.

Snayper həmin artilleriya atəşini general-mayor Həzi Aslanovun ürək nahiyəsinə dəqiq tuşlamışdı. Həzi Aslanov ağır yaralanmışdı, üç qabırğası sınımışdı...

Nə yaxşı ki, Musa Bağırov kimi qeyrətli, qətiyyətli jurnalist həmkarım illər boyu öz axtarışlarını davam etdirərək, bəzi örtülü mətləbləri üzə çıxarmağa nail olmuşdur. Həzi Aslanovun silahdaşları, cəbhə yoldaşları ilə onun apardığı müsahibələrdən məlum oldu ki, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı general-mayor Həzi Aslanov ağır yaralandıqdan sonra düz bir sutka ona heç bir tibbi yardım göstərilməmişdir. Bu ağılsız «laqeydlik» nəticəsində xalqımızın igid oğlu, görkəmli sovet sərkərdəsi gözlərini əbədi yumdu...

Döyüşçü dostları, müharibə veteranları üç tankın od-alovu içərisindən sağ-salamat çıxıb, öz briqadasına qayıda bilən general-mayorun, adı bir şəraitdə ehtiyatsızlıq etməsinə indinin özündə də inana bilmirlər. Axı, o, ən çıxılmaz vəziyyətlərdən də hünərlə çıxmış, ən ağır döyüşlərdə belə öz sayıqlığını itirməmişdi. Ölüm onu necə haqlaya bilmişdi?

Ertəsi gün bu dəhşətli xəbər Azərbaycanın hər bucağına yayıldı. Xalq matəm içindəydi. Lakin Həzi Aslanovun cənazəsi Bakıya gəlib çıxmırdı ki, çıxmırdı. Azərbaycan K(b)P MK Moskva ilə əlaqə saxlayaraq, cənazənin Bakıya gətirilməsini təkidlə tələb

edirdi. Onun ürəyi Stalinqradda dəfn edildikdən sonra, nəhayət ki, yanvarın 31-də cənazə Bakıya gətirildi.

General-mayor Həzi Aslanovun cənazəsi, indi onun adını daşıyan Zabıtlar Evinin foyesində qoyuldu. 1945-ci il fevralın 3-də vidalaşma mərasimi oldu. Respublikanın rəhbərləri fəxri qarovulda dayandılar...

Azərbaycan xalqı göz yaşları, dərin kədər və hüzn içində öz qəhrəman oğlunu çiynlərində Dağüstü parka (indiki Şəhidlər Xiyabanına — **N.H.**) apardı. Tabutun önündə general-mayorun mükafatları — Lenin, Qırmızı ulduz, 3 Qırmızı bayraq, «Suvorov», «Aleksandr Nevski», «Vətən müharibəsi» ordenləri, medalları aparılırdı.

Hava yağmurlu idi. Sanki təbiət də yas tutub ağlayırdı. Dəfn mərasimində minlərlə adam iştirak edirdi. General-mayoru son mənzilə yola salmaq üçün Azərbaycanın bütün rayon və şəhərlərindən nümayəndələr gəlmişdilər. O vaxtadək Bakıda belə izdihamlı matəm mərasimi bəlkə də olmamışdı.

...Respublika rəhbərliyinin tapşırığı ilə Ə.Əzizbəyov, müharibə qəhrəmanı, gözəl alim M.Abbasov və bir sıra adlı-sanlı adamlar Həzi Aslanovun indiki Rəsul Rza küçəsindəki 18 nömrəli mənzildə yaşayan ailəsinə — arvadı Xavər xanıma, oğlanları Tofiq və Arifə lazımı qayğı, diqqət və kömək də göstərdilər.

İkinci Dünya Müharibəsinin qəhrəmanı mərhum Məzahir Abbasov məqalələrinin birində yazırdı ki, Həzi Aslanovun Azərbaycan EA-nın Tarix İnstitutunun elmi arxivində qorunub saxlanan cəbhə məktublarını araşdırarkən, çox təsirli sətirlərə rast gəldim. Onun cəbhədən oğluna göndərdiyi 26 aprel

1942-ci il tarixli məktubundakı sətirlər torpaqlarının 20 faizi düşmən tapdağı altında qalmış bir ölkənin gəncləri üçün örnek olmalıdır. Həzi Aslanov yazırdı: «...Əzizim, gülüm Tofiq. Sənin məktubunu aldım və çox şad oldum. Mənim əziz balam, yazırsan ki, çoxlu faşist öldür... Biz ayın 22-də hücumla keçdik. Mənim tanklarım düşmənin xeyli canlı qüvvəsini və texnikasını məhv etdi. Şəxsən mən öz tankımla 200-dən çox əsgər və zabit məhv etdim...».

Nə yaxşı ki, jurnalist Musa Bağirov kimi qeyrətli, dəyanətli ziyalımız da var. O, damarlarında daşnak qanı axan İ.X.Baqramyanı suallarla çarmıxa çəkmiş, onun iç üzünü açan cavablar ala bilmişdir. Müsahibələrin birində ona verilən «general-mayor Həzi Aslanova ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildiyindən xəbərdar olan bir cəbhə yoldaşı kimi niyə bu vaxtadək hamıya məlum olan bir ədalətsizliyin, haqsızlığın müsbət həllinə, haqqın-ədalətin bərpasına kömək göstərmək istəməmişsiniz?» — sualına istehza ilə belə cavab vermişdi: «...Böyük iş imiş. Azərbaycanlı hərbiçi olub. Qəhrəman çıxıb...».

Bu həmin İ.X.Baqramyan idi ki, Bakıya gələndə, Həzi Aslanovun məzarına gül dəstəsi qoyub, büstü qarşısında diz çökərək «cəbhə dostu»nun ölümünə guya təəssüfləndiyini bildirirdi.

Deyirlər, həqiqəti oda atsan, odda da yanmaz. Dünyada nəcib insanlar varmış — Sovet İttifaqı marşalları L.Qovorov, N.Krilov, generalılar A.Alekseyev, M.Rodionov, G.Begiaşvili, İ.Drağan unudulmaz Həzi Aslanovun İkinci Dünya Müharibəsində göstərdiyi qəhrəmanlıqlar haqqında öz cəbhə xatirələrində, sənədli povestlərdə, bədii əsərlərdə və məktublarda çox

dəyərli məlumatlar verməklə, haqqın, ədalətin zəfər çalmasına zəmin yaratdılar.

Qəhrəman sərkərdəmiz, general-mayor Həzi Aslanovun adını indi neçə-neçə küçə, xiyaban, park, mədəniyyət evi, tanker və gəmi daşıyır. Bakıdakı Zabitlər Evi də onun adındadır.

1994-cü il mayın 9-da Bakı Ali Ümumqoşun Hərbi Məktəbində büstünün açılışı zamanı iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, tank qoşunları general-mayoru Həzi Aslanovun keçdiyi şərəfli döyüş yolundan bəhs edən çox mənalı, dərin məzmunlu çıxışını bu sözlərlə bitirən ölkə prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı, general-mayor H.Ə.Əliyev cənabları bildirdi ki, «...indidən belə bu məktəb xalqımızın şanlı oğlu Həzi Aslanovun adını daşıyacaq...».

Lənkəranda onun ev-muzeyi fəaliyyət göstərir. Lənkəranda və Bakıda qəhrəmanın büstü qoyulmuşdur. Ona saysız-hesabsız şer və poema, hekayə və roman həsr olunmuş, barəsində sənədli film və tammetrajlı bədii film çəkilmişdir.

Azərbaycan xalqı durduqca, görkəmli sərkərdəmiz Həzi Aslanovun əziz xatirəsi qədərbilən ellərimizin qəlbində əbədi olaraq daim yaşayacaq və gələcək nəsilləri yeni-yeni qələbələrə səsləyəcəkdir.

BU DÜNYADAN ZİYA BÜNYADOV KİMİ BİR SİMURĞ QUŞU KEÇDİ...

2003-cü ildə onun 80 yaşı tamam olacaqdı. Əlin qurusun, qatill!

Neçə vaxtdır ki, hərdən başına türk fəsinə bənzər gürcü papağı qoyub şəhərin görməli yerlərində gəzən, əzəmətli görkəmi olan Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Azərbaycan Respublikası EA-nın vitse-prezidenti, Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru, millət vəkili, akademik Ziya Bünyadov gözə dəymir. Əlin qurusun, namərd! Heç kəsdən qorxmadan, çəkinmədən, həmişə düşündüyünü danışan, kəsdəyi çörəyi itirməyən, millətin, məmləkətin mənafeyini öz mənfəətlərindən üstün tutan, xalqın sevimli, şiri-nər oğluna necə qıy-

dın? Nəydi Ziya Bünyadovun, nəydi günahı? Ziya Bünyadov həmin Ziya Bünyadov idi ki, erməni tarix-bazlarını rüsvay-i-cahan edirdi.

Akademik Z. Bünyadov fundamental tədqiqatları ilə tarix və şərqsünaslıq elmimizi keçmiş SSRİ hüdudlarından çox-çox uzaqlarda məşhurlaşdıran alimlər nəslinə mənsub elm xadimlərimizdən biri, bəlkə də birincisi idi. Onun həyatı çağdaş nəslimizin, onu yaxından tanıyan həmkarları, mübarizə yoldaşlarının gözləri önündə az qala əfsanəyə, mərdlik, rəşadət, cəsarət rəmzinə çevrilmişdi.

Ömrünün son günlərində, o, həmişə çox şux, enlikürək, sərv kimi qamətli, mütəhərrik, cəlbedici, qürurlu qalmışdı. Onun haqqında saysız-hesabsız oçerk və məqalələr oxumuş, çiyin-çiyinə neçə-neçə məclislərdə araq, konyak, viski də vurmuş bir həmkar, bir iş yoldaşı kimi Ziya Bünyadov haqqında danışmaqdan, yazmaqdan həmişə zövq almışam. O, çox istiqanlı bir şəxsiyyət idi. Yadımdan çıxmayan bir epizod:

1993-cü il may ayının 10-u. Biz Naxçıvana — H.Ə.Əliyevin 70 illiyinə (Bakıdan 60 nəfər getmişdi) təyyarədə Ziya müəllimlə birlikdə uçmuşduq. Qayıdanda köhnə dostlarımdan biri Vaqif Hüseynov (indi fermer təsərrüfatları işinin təşkili mərkəzinin prezidentidir; o vaxtlar isə Bakı İdman Mərkəzi Birliyində məsul vəzifədə işləyirdi) mənə böyük bir Araz balığı pay vermişdi. Balıq bəşirənim olmadığından mən onu Ziya müəllimə bağışladım. O isə bunun əvəzində Bakıya çatan kimi böyük bir qonaqlıq verəcəyinə söz verdi və vədinə də kişi kimi əməl elədi. Üstəlik mənə İranın o vaxtkı səfiri Əliəsgər Nəhavəndiyanın şər məclisinə də apardı. Orada Fəraməz Maqsudov

türkcə şerlər oxudu, mən isə farsca və mənim Hafiz Şirazidən oxuduğum şerlər İran səfirliyinin müşavirinin xoşuna gəldiyindən o mənə min dollar həcmində mükafat, bir də Xorasana Məşhəd ziyarəti də vəd etdi.

...Müharibə başlayanda Ziya Bünyadovun vur-tut 18 yaşı var idi. Gələcəyin dünya şöhrətli akademiki Astarada doğulsa da, uşaqlıq və gənclik çağları Göyçayda keçmişdi. 1939-cu ildə Göyçay şəhər orta məktəbini bitirib, sənədlərini Bakı piyada qoşunlar məktəbinə vermişdi. Müharibə Şərqi Avropanı bürüyən ərəfədə təhsilini başa vurub, leytenant rütbəsi almışdı. 1941-ci ilin mayında hərbi xidmətə getmiş, Moldovanın Benderi şəhərində vzvod komandiri təyin olunmuşdu.

1941-ci ilin 22 iyun günü... Həmin gün Ziya Bünyadovun 1418 günlük müharibə həyatı başladı... Qəfil bombardman, qarmaqarışıqlıq, çaxnaşma... Faciəli, ağırlı-acılı günlər...

Geri çəkile-çəkile Şimali Qafqaza – Mozdoka, Qroznıya çatmışdılar. Bizimkilər geri çəkilirdi. Hələ sonu görünmürdü bu geriçəkmələrin.

Ziya Bünyadov ən dəhşətli vuruşların iştirakçısına çevrilmişdi. Düşmənin əlinə keçməsin deyə neft anbarlarını partladırtdılar. Ziya Bünyadov artıq 120 nəfərlik rotaya rəhbərlik edirdi. Döyüşçülərin yarıya qədəri Saratovdan gəlmişdi — Volqa donanmasının matrosları idilər. O, müharibənin ilk günlərində qəlpə yarası almışdı.

Onun rotasında olan 120 nəfər döyüşçüdən cəmi 17-si qalmışdı. Bu qüvvə ilə qeyri-bərabər döyüşə girdi; qəhrəmanlıq nümunəsi göstərərək, 17 nəfərlik dəstəsi ilə düşmənin 15 tankını vurdu. Bu xəbər qə-

rəgah rəhbərlərinə də çatdırıldı. Ziya Bünyadova bir həftəlik məzuniyyət də verdilər. Müharibə başlandıqdan «istirahət», «məzuniyyət» anlayışlarının aqla sığmaz olduğu bir vaxtda məzuniyyət verilməsini bir anlığa təsəvvürümüzə gətirsək, Ziyanın və döyüşçü dostlarının göstərdikləri hünərin qiyməti aydın olar. Qanlı-qadalı müharibə illərində belə qəhrəmanlıq nümunələrini Ziya çox göstərmişdir.

Leytenant Bünyadovun xidmət etdiyi 5-ci hava desant korpusu çox keçmədən 9-cu qvardiya korpusu kimi yenidən təşkil olundu. Korpusa fəxri qvardiya adı verilməsində Ziyanın müstəsna xidməti var idi.

Almanların irəliləməsinin qarşısı alındıqdan sonra korpusun şəxsi heyəti qatarla Potiyə gətirildi, oradan da 18-ci ordunun tərkibinə daxil olmaq üçün Tuapseyə yola salındı. Burada amansız döyüşlər gedirdi. Almanlar noyabrın 7-dək Tuapseni tutmağa can atırdılar.

Z. Bünyadovun xidmət etdiyi alay 1943-cü ilin yanvarında Tuapsenin şimal-qərbindəki Şabanovsk aşırımını keçdi. O, burada ikinci dəfə yaralandı.

Cərrahiyyə əməliyyatı zamanı düşmən tibb-sanitar batalyonunu top atəşinə tutdu. Binanın bir hissəsi dağıldı. Bəzi yaralılar çarpayıda, cərrahiyyə stolu üstündə, həkimlər, şəfəqət bacıları isə öz iş yerlərində həlak oldular.

Ziyanın isə bütün bunlardan xəbəri yox idi — narcozdan uyumuşdu. Həkimlər onun ayağındakı qəlpəni çıxarmağa macal tapmadılar. Qəlpə düz iyirmi beş il sonra çıxarıldı.

O, yarası sağaldıqdan sonra ehtiyat polku ilə Taqanroq yaxınlığına göndərildi. Burada da qızgın döyüşlər gedirdi.

O, yüksək rütbəli komandirlə dəyişdiyinə görə cərimə batalyonuna düşmüşdü. Orada da başı bəlalər çəkmişdi. Qorxu bilmədən vuruşurdu. Fikirləşirdi ki, heç bir güllə onu tutmaz. Elə bil Allahın nəzəri onun üstündəydi...

Müharibədən iyirmi beş il sonra məşhur sovet şairi, müğənni və bəstəkarı Vladimir Vısofski «cərimə batalyonları hücumu keçir...» misrasını yazanda yəqin ki, Ziya Bünyadov kimiləri nəzərdə tutmuşdu. Həqiqətən ən qorxulu, ölüm-dirim döyüşləri, ən təhlükəli işlər cərimə batalyonuna tapşırılırdı. Təsadüfi deyil ki, həmin batalyonların döyüşçüləri özlərini «ölümə gedən adam» adlandırırdılar. Onların arasında cəzalandırılmış zabitlər də, əsl cinayətkarlar da var idi. Uzun müddət bu adamlarla bir yerdə xidmət edərkən, son tikəsini də onlarla bölüşdürərkən, həlak olmuş yoldaşlarının meyitlərini döyüş meydanından çıxarırkən Ziya Bünyadov əmin olurdu ki, məhz belə mühitdə hər şeyin əsl qiymətini verməyi bacarırlar.

Buna görə də ona — atıcı batalyonun komandirinə cərimə rotasına başçılıq etmək təklif olunanda boyun qaçırmadı. Rotanı qəbul etdi və oddan-alovdan keçmiş 670 döyüşçüsü ilə birlikdə igidliklə vuruşdu. O, hücum zamanı həmişə irəlidə gedirdi, düşünürdü ki, əgər özün arxada olsan adamları düşmənin güllə yağışı altında ayağa qaldırıb, döyüşə apara bilməzsən.

Kapitan Ziya Bünyadov rotası ilə Pilitsa çayı sahilində gedən döyüşdə də iştirak etmişdir. Məşhur Visla — Oder əməliyyatının epizodlarından biri olan bu döyüşdə göstərdiyi igidliyə görə də o Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Vuruşma başlanmazdan əvvəl 1-ci Belorusiya cəbhəsinin komandanı marşal G.Jukov bütün cərimə rotaları və batalyonlarının komandirlərini yanına çağırırdı. O, Ali Baş Komandanın adından əməliyyatın əhəmiyyətini izah etdi və hər bir bölməyə konkret vəzifə tapşırırdı.

Ziya Bünyadovun rotasına verilən tapşırıq çox çətin və təhlükəli idi: düşmənin üçqat müdafiə xəttini yarıb Pilitsa üzərindəki 80 metr uzunluğu olan körpünü tutmaq! Körpü salamat qalmalı idi, almanlar isə onu minalamışdılar.

213-cü rotanın döyüşçüləri əvvəlcə körpünü müdafiə edən alman batareyasını sıradan çıxardı. Çayın o biri sahilindəki almanların diqqətini cəlb etmək üçün, onları səssiz-səmirsiz, xəncərlə, bıçaqla aradan götürmüşdülər. Körpü üçün real təhlükə yarandığını hiss etsəydilər, almanlar onu mütləq partladacaqdılar.

O zaman rotanın yeddi yüzə yaxın döyüşçüsündən cəmi 47 nəfəri sağ qaldı. Tapşırıq yerinə yetirildi. Tanklar körpüdən keçib hücumu davam etdirdi. Sağ qalan 47 nəfərin hamısı ordenlərlə təltif olundu. 24 yaşlı Ziya Bünyadova isə 1945-ci il fevralın 27-də Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi. İki dəfə bu ada layiq görülən, lakin biri qətiyyətinə, əmrdən-kənar hərəkətlərinə görə əlindən alınan Ziya ruhdan düşməyərək, ikinci dəfə bu yüksək ada layiq görüldə də çox sərbəst idi.

Bünyadovun rotasının daxil olduğu 5-ci zərbə ordusuna Berlinin gələcək komendantı, general Nikolay Berzarin komandanlıq edirdi. O zaman İ.V.Stalin demişdi: «Berlini kimin ordusu tutsa, onun komandanı

da komendant olacaqdır». Berlini Berzarinin ordusu tutdu.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Ziya Bünyadov məhz 5-ci ordunun komandanı Berzarinin rəhbərliyi altında Dneprin keçilməsində, 1944-cü ilin avqustunda Kovel əməliyyatında iştirak etmişdi. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülməzdən əvvəl «Qırmızı Bayraq», «Vətən müharibəsi» ordenləri, «İgidliyə görə» medalı ilə təltif olunmuşdu. «Qırmızı Bayraq» ordenini Berlinin yaxınlığındakı yüksəklik uğrunda döyüşlərdə almışdı.

O zaman müharibə özünün sonuncu izini qoydu — ağır mərmə partlayışından aldığı kontuziyadan sonra Ziya Bünyadov uzun müddət danışı bilmədi.

Berlin uğrunda gedən döyüşlər bəlkə də ən amansız, ən ağır döyüşlər idi. Necə deyirlər, heç kim ölmək istəməirdi, axı, müharibənin qurtarması bu gün-sabahlıq idi. Lakin ölüm əsgərləri burada da haqlayırdı. Şəhərin kənarından Sileziya vağzalına çatanaq onun rotasının yeddi yüz nəfərlik şəxsi heyətindən cəmi yeddi nəfər sağ qalmışdı.

Müharibə qurtardıqdan sonra, Ziya Bünyadov Berlinin ən məşhur rayonlarından biri sayılan Pankova rayonunun komendantı oldu.

Burada, əsasən, varlı adamlar, artistlər, rəssamlar, diplomatlar yaşayırdılar.

O, əhalinin ərzaqla təmin olunmasına, istirahətinin təşkilinə də cavabdeh idi. Ziya Bünyadov hər işə müdaxilə etməyi xoşlayır, xüsusi müəssisələrin işləməsini təşkil edirdi. Onun yanına hər gün adamlar gəlir, dərd-sərlərinə əlac istəyirdilər. Sonralar, elə həmin adamlar göstərdiyi diqqət və qayğıya görə ona minnətdarlıq etməyə gəlirdilər. Almaniya Demokratik

Respublikası hökuməti onun bu sahədəki xidmətini yüksək qiymətləndirərək, onu respublikanın ən yüksək mükafatlarından biri — «Vaffenbrudersaft» qızıl medalı ilə təltif etmişdi. Almaniya Gənclər İttifaqı Ziya Bünyadovu «Artur Bekker» qızıl medalına layiq görmüşdü. O, Berlin şəhəri Pankova rayonunun fəxri vətəndaşı adını almışdır.

Nəhayət, Vətənə dönmək vaxtı gəlib çatdı. İndi həyatda hər kəs öz yerini tutmalı idi, Ziya da tutdu. O, 1946-cı ildə Moskva Şərqsünaslıq İnstitutuna daxil oldu, 1950-ci ildə isə həmin institutun aspiranturasına qəbul edildi. Bir müddət Moskva şəhərində Azərbaycanın daimi nümayəndəliyində işlədi, paytaxtda təhsil alan azərbaycanlı tələbələrin qayğıları ilə məşğul oldu. 1954-cü ildə Bakıya qayıtdı. Bütün ömrünü Azərbaycan elmini inkişaf etdirməyə həsr etdi.

Tələbəklik və aspirantlıq illərində onun müəllimi olmuş görkəmli ərəbşünas Y.A.Belyayev ilə sıx əlaqə sonralar qocaman alimlə fitri istedadla malik olan tələbə arasında nəinki möhkəm dostluğa çevrilmiş, hətta onun gələcəkdə tanınmış bir ərəbşünas kimi yetişib formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. O, 1954-cü ildə professor Y.A.Belyayevin rəhbərliyi ilə «Afrikada İtaliya imperializmi» mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müvəffəqiyyətlə müdafiə etmişdir.

Z.M.Bünyadov 1954-cü ildən Azərbaycan Elmlər Akademiyasında çalışmışdır. O, on ilə yaxın Respublika Elmlər Akademiyasının A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunda baş elmi işçi vəzifəsində işləmiş, 1964-cü ildən Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Yaxın və Orta Şərq xalqları İnstitutunda orta

əslər Şərq tarixi şöbəsinin müdiri olmuş, 1981-1990-cı illərdə Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışmışdır. O, 1976-cı ildə EA-nın akademiki, 1990-cı ilin iyun ayında EA-nın vitse-prezidenti seçilmişdir. 1992-ci ilin oktyabr ayından vitse-prezident vəzifəsi ilə yanaşı, ona Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru vəzifəsi də tapşırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə deputat seçilmişdir.

Akademik Ziya Bünyadovun elmi yaradıcılığı iki istiqamətdə inkişaf edib: 1. Azərbaycanın və onunla qonşu olan Yaxın Şərq ölkələrinin feodalizm dövründə sosial-iqtisadi münasibətləri tarixinin tədqiqi; 2. Orta əsr müəlliflərinin Azərbaycan, Yaxın və Orta Şərq xalqlarının tarixinə, elm və mədəniyyətinə dair əsərlərinin öyrənilməsi, şərhli tərcüməsi və nəşri.

1965-ci ildə işiq üzü görən «Azərbaycan VII-XI əsrlərdə» əsəri Z.M.Bünyadova orta əsr Azərbaycan tarixinin görkəmli tədqiqatçısı və mötəbər mütəxəssisi kimi şöhrət qazandırdı.

Bu kitab əslində ərəb xilafəti dövründə Azərbaycan tarixinə dair sovet tarixşünaslığında ilk sənballı tədqiqat əsəri idi. Əsərdə geniş surətdə ərəb, fars, erməni və gürcü mənbələrinin, eləcə də az məlum olan yazılı abidələrin və orta əsr müəlliflərinin əsərlərinin dərinədən tədqiqi və tənqidi təhlili əsasında Azərbaycanın ərəb istilasından əvvəlində sosial-iqtisadi və siyasi həyatının bütöv bir mənzərəsi yaradılmışdır. Bu kitabda orta əsr Azərbaycan tarixinin torpaq münasibətləri, feodal istismar sistemi, vergilər, şəhər həyatı, ticarət kimi problemləri dərinədən və hərtərəfli işıqlandırılmışdır.

Əsərdə Azərbaycan xalq kütlələrinin xilafətə qarşı mübarizəsinə – Babəkin rəhbərliyi altında gedən

məşhur Xürrəmilər hərəkatına xüsusi yer verilmişdir. 1978-ci ildə Z.M.Bünyadov həmin mövzunu davam və inkişaf etdirərək, «Azərbaycan Atabəyləri dövləti (1136-1225)» adlı böyük monoqrafik əsərini nəşr etdirir.

Bu monoqrafiya alimin Şərq renessansı dövründə Azərbaycanın iqtisadi, sosial və mədəni inkişaf problemlərinin öyrənilməsi sahəsindəki uzunmüddətli əməyinin məhsuludur. Kitab Azərbaycanın o dövrdəki siyasi tarixinin Z.M.Bünyadov tərəfindən tədqiq olunan məsələləri ilə yanaşı, Azərbaycanın, Şimali İrannın hökmdarları olmuş Eldəgiz Atabəyləri dövlətinin, XII əsrin ikinci yarısı – XIII əsrin birinci yarısında Orta Şərqlin bəzi feodal sülalələrinin təsərrüfat və ictimai həyatının müxtəlif cəhətlərini, həmin dövrdə Zaqafqaziyadakı siyasi vəziyyəti xarakterizə edən çoxlu dəyərli və nadir materialları əhatə edir.

Z.M.Bünyadovun kitabında bir sıra cəsarətli və tutarlı elmi nəticə və ümumiləşdirmələr var ki, bunlar nəinki orta əsr Azərbaycan tarixinin hələ də lazımı qədər öyrənilməmiş bir çox məsələlərinin gələcək tədqiqi üçün, habelə feodalizm quruluşu tarixinin əsas problemlərinin, Şərq feodalizminin inkişaf qanunauyğunluqlarının və xüsusiyyətlərinin nəzəri cəhətdən öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Akademik Z.M.Bünyadovun «Azərbaycan Atabəyləri dövləti» əsəri elmi ictimaiyyət tərəfindən Azərbaycanın və qonşu ölkələrin tarixinin az tədqiq olunmuş dövrünün işlənməsinə, habelə keçmiş SSRİ ərazisindəki qədim (XIII əsrə qədər) dövlətlərin tədqiq olunmasına görkəmli xidmət kimi qiymətləndirildi. Bu əsər 1980-ci ildə Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür.

Akademik Z.M.Bünyadovun qələmindən çıxan 250-dən çox elmi məqalənin hər biri onun geniş erudisiyasına, işgüzarlığına və böyük tədqiqatçılıq qabiliyyətinə dəlalət edir. Onun orta əsr yaşayış məntəqələrinin müəyyənləşdirilməsi və tutuşdurulmasına, şecərə cədvəllərinin dəqiqləşdirilməsinə, Azərbaycanın Gürcüstan və digər qonşu ölkələrlə tarixi əlaqələrinə dair orta əsr ərəb mənbələrindəki məlumatların aşkara çıxarılıb elmə gətirilməsi sahəsindəki səyi gərgin əməyinin və dəqiq tədqiqatçılıq metodunun məhsuludur.

Feodalizm dövründə Azərbaycan tarixinə, coğrafiyasına, habelə Orta Asiya, Qafqaz, qonşu ölkə və vilayətlərin tarixinə dair nadir orta əsr ərəb mənbələrinin şərhli tərcümə və nəşri sahəsində akademik Z.M.Bünyadovun böyük xidmətləri vardır.

Akademik Z.M.Bünyadov tərəfindən şərhli tərcümə və nəşr olunmuş həmin mənbələrdəki məlumatlar son dərəcə maraqlı və çoxcəhətlidir.

XIV əsrin sonu XV əsrin əvvəllərində yaşamış Əbdər-Rəşid əl-Bakuvinin «Təlxis əl-əsar və əca'ib əl-məlik əl-qəhhar» əsəri (M., 1971) əslən Bakıdan olan müəllif tərəfindən yaradılmış ilk məşhur coğrafi əsərdir. XIII əsr müəllifi Şihab-əddin ən-Nəsevini «Cəlal-əddin Məngburnun həyatı» əsərində (Bakı, 1973) monqol istilasının ərəfəsində Xorəzmşahlar dövlətinin, hazırda İran, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, İraq və Kiçik Asiyanın tərkibində olmuş vilayət və ölkələrin siyasi tarixi verilir. XIII əsr müəllifi Sədr-əddin Əli-əl-Hüseyninin «Əxbar əd-dövlət əs-səlcuqiyyə» əsəri (M., 1980) isə XII əsrin sonlarında Zaqafqaziya və Şimali İranın tarixinə dair əsas mənbələrdən biri sayılır.

Orada Eldəgizlər sülaləsindən olan Azərbaycan Atabəyləri, onların Səlcuq sultanları ilə qarşılıqlı əlaqələri haqqında nadir məlumatlar, atabəylərə və səlcuqların hərbi qüvvələrinə qarşı yönəldilmiş gürcü-Şirvan ittifaqı barəsində dəlillər vardır.

Geniş oxucu kütləsinə az məlum olan X əsr ərəb tarixçisi İbn Əsəm əl-Kufinin «Fəthiə kitabı» adlı üçcildlik əsərindən seçilmiş hissələrdə (Bakı, 1981) ərəb istilaları dövründə Azərbaycan haqqında yeni məlumatlar əksini tapmışdır.

Onun XIII əsr coğrafiyaşünası Yaqut əl-Həməvinin «Müç'əm əl-buldən» əsərindən və XIV əsr müəllifi Həmdullah Qəzvininin «Nüzhət əl-qulub» əsərindən seçilmiş parçaların şərhli tərcümələri (Bakı, 1983), monqol istilasından əvvəl və sonrakı dövrdə Azərbaycan şəhərlərinin tarixi, etnoqrafiyası, müxtəlif görkəmli yerləri barəsindəki maraqlı məlumatlarla tanış edir.

XV əsr müəllifi Cəlal-əddin Əbdər-Rəhman əs-Suyutin «Kəşf əs-səlsələ an vəsf əz-zəlzələ» əsərinin akademik Z.M.Bünyadov və C.İsgəndərov tərəfindən edilmiş şərhli tərcüməsi (Bakı, 1983) orta əsr ərəb seysmologiyası haqqında geniş məlumat verir. 1983-cü ildə XI əsrin görkəmli tibb alimi və cərrahi, Avropada «Əbülqəsis» adı ilə məşhur olan Əbu-l-Qasim Xələf İbn Abbas əz-Zəhravinin «Cərrahiyyə və alətlər haqqında traktat» adlı əlyazmasının akademik Z.M.Bünyadov tərəfindən edilmiş şərhli tərcüməsi Moskvada çapdan çıxmışdır.

Əz-Zəhravinin bu sanballı əsərində həm çoxlu anatomik-fizioloji, tibbi məlumat, həm də tibb alətləri, dərmanlar, sarğılar və müalicəvi bitkilər barəsində məlumatlar vardır.

Akademik Z.M.Bünyadov həmçinin Mxitar Qoşun VII-XII əsrlərdə Azərbaycan ilə Gürcüstanın qarşılıqlı əlaqələri barəsində geniş məlumat verən «Alban xronikası» adlı dəyərli əsərini, İohan de Qlaonifontibusun «Qafqaz xalqları haqqında məlumat» kitabını, müasir türk müəllifi Bəhriya Uçokun «Müsəlman ölkələrində qadın hökmdarları» əsərini ilk dəfə rus dilinə tərcümə etmişdir.

Akademik Z.M.Bünyadov İohan Şiltbergerin «Avropa, Asiya və Afrikaya səyahət (1396-1424)», XV əsr müəllifi Mahmud əl-Hələbinin «Əmir Yaşbəyin səfəri» əsərlərinin və Azərbaycan tarixinə aid bir sıra başqa mənbələrin tərcüməsini çapa hazırlamışdır. Ona görkəmli tarixçi-mədiyevist kimi böyük şöhrət qazandırmış əsərləri məzmununun dərinliyi, ümumiləşdirmə orijinallığı və çıxardığı nəticələrin lazımı dərəcədə əsaslandırılması ilə seçiyənlər.

Bunu onun son illərdə çapdan çıxmış tədqiqatları təsdiq edir. Belə ki, 1986-cı ildə Moskvada nəşr olunan «Xarəzmşahlar Anuşteginidlər dövləti (1097-1231)» adlı monoqrafiyası Orta Asiya və qonşu dövlətlərin Xarəzmşahların IV sülaləsinin hökmranlığı dövrünün 140 illiyinə həsr edilmişdir.

Həmin kitabda mərkəzi Xarəzm olan dövlətin yaranması, inkişafı və süqutundan danışılır. Burada Xarəzmşahlar dövlətinin siyasi və iqtisadi tarixinin məsələləri araşdırılmış, mədəniyyət tarixi məsələlərinə də böyük yer verilmişdir.

Akademik Z.M.Bünyadov öz elmi tərcüməçilik fəaliyyətilə də oxucuları Azərbaycanın, eləcə də başqa ölkələrin orta əsrlər tarixi və mədəniyyətinə aid yeni materiallarla sevindirmişdir.

Onun ərəb dilindən tərcümə etdiyi Məhəmməd Füzulinin fəlsəfi traktatı çapdan çıxmışdır. Osmanlı tarixçiləri İbrahim Əfəndi Pəçəvinin, Solakzadənin, Selanikinin «Tarix»lərindən Azərbaycanın və qonşu ölkələrin XVI-XVII əsrlər tarixinə dair seçmələrini, Tacəddin Salmaninin «Tarixnamə», Nizaməddin Şaminin «Zəfərnəmə», Əbu Həyyanın «Kitab əl-idrak lisan əl-ətrak» əsərlərini, Moisey Kalankatlının «Albaniya tarixi»ni, V.Məmmədəliyevlə birgə «Qurani-Kərim»in şərhli tərcüməsini, A.A.Bakıxanovun «Gülüstani-İrəm» əsərinin tərcüməsini çapa hazırlayıb nəşr etdirmişdir. «Qurani-Kərim»in tərcüməsinə görə, o 1990-cı ildə H.Z.Tağıyev adına mükafata, A.A.Bakıxanovun «Gülüstani-İrəm» əsərinin şərhli nəşrinə görə isə 1993-cü ildə A.A.Bakıxanov adına mükafata layiq görülüb.

O, «Azərbaycan VII-IX əsrlərdə» kitabına olan geniş oxucu marağını nəzərə alaraq, həmin əsəri 1989-cu ildə bezi əlavələrlə Azərbaycan dilində nəşr etdirmişdir.

Akademik «Azərbaycan tarixi»nin, xüsusilə 1918-1920-ci illər və Sovet dövrü tarixinin yenidən yazılması üçün böyük əmək sərf etmişdir. Yeni sənədlərin üzə çıxarılmasının vacibliyini nəzərə alan akademik arxivlərdə axtarışlar aparmış sənədlər əsasında yazılmış «Qırmızı terror» (Bakı, 1993) adlı kitabını nəşr etdirmiş və mətbuatda 1918-1920-ci illər tarixinə dair silsilə məqalələrlə çıxış etmişdir.

Yüksək ixtisaslı şərqşünasların hazırlanmasında da Z.M.Bünyadovun böyük xidmətləri olmuşdur. O, respublikada tarixçi-ərəbşünas məktəbinin banisi sayılır. İstedadlı alim və pedaqoq Z.M.Bünyadov İraq Respublikası, Suriya Ərəb Respublikası üçün elmi

kadrlar hazırlanmasında da mühüm rol oynamışdır. O, 12 doktorluq dissertasiyasının məsləhətçisi və oponenti, onlarca namizədlik dissertasiyasının elmi rəhbəri olmuşdur.

Azərbaycan Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışan Z.M.Bünyadov böyük elmi-təşkilati iş aparmışdır. Azərbaycanda şərqsünaslıq elminin tərəqqisi, keçmiş ittifaqın digər şərqsünaslıq müəssisələri ilə elmi ünsiyyət formalarının, eləcə də beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi üçün qüvvə və bacarığını əsirgəməmişdir.

Şərqsünasların Mərkəzləşmiş Cəmiyyəti Azərbaycan bölməsinin sədri, həmçinin «Azərbaycan ərazisində feodalizmə qədər və feodalizm dövrü cəmiyyətinin tarixi» problemi üzrə əlaqələndirmə şurasının sədri kimi Z.M.Bünyadov respublikada şərqsünaslıq elmi sahəsindəki tədqiqatların əlaqələndirilməsi məsələlərinə böyük diqqət yetirmiş və Azərbaycan şərqsünaslarının dünya şərqsünaslıq elminin ön sıralarına çıxmasına çalışmışdır.

Bir çox ümumittifaq və beynəlxalq elmi yığıncaqların iştirakçısı olmuş akademik Z.Bünyadov xarici ölkə alimləri ilə görüşlərdə Azərbaycan elmini ləyaqətlə təmsil etmişdir. O, Türk Tarix Cəmiyyətinin VI-XI konqreslərində (1966, 1970, 1976, 1981, 1986, 1990), Bağdadda tarixçilərin Beynəlxalq Konqresində (1973), Tokioda Şərqsünasların XXXI Beynəlxalq Konqresində (1983), İranda Təbərinin 1100 illiyinə hərs olunmuş Beynəlxalq Konfransda (Babulsər, 1989), Misirdə Cəlaləddin Süyutinin 500 illiyinə hərs olunmuş Beynəlxalq konfransda (Qahirə, 1993) iştirak etmişdir. Türkiyə tarixinin tədqiqi sahəsindəki xidmətlərinə görə Z.M.Bünyadov 1982-ci ildə Türk

Tarix Cəmiyyətinin müxbir üzvü, 1988-ci ildə isə fəxri üzvü seçilmişdir.

Akademik Z.M.Bünyadov ölkənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etmiş, respublikada və onun xaricində geniş elmi-ictimai və müdafiə-vətənpərvərlik işi aparmışdır. O, ərəb ölkələri ilə Dostluq Cəmiyyəti Rəyasət Heyətinin üzvü, Azərbaycan OADKYC MK üzvü, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının «Xəbərləri» (tarix, fəlsəfə, hüquq) jurnalının baş redaktoru, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş redaksiyasının üzvü idi. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Z.M.Bünyadov əsgər və zabitlər qarşısında tez-tez çıxış edər, döyüşçülərin keçmişin qəhrəmanlıq ənənələri ruhunda tərbiyəsi işinə yaxından kömək göstərirdi. O, «Ataların yolu oğulların yoludur» və digər hərbi-vətənpərvərlik hərəkatının təşkilatçısı və fəal iştirakçısı olmuşdur. Eyni zamanda təşviqat briqadalarının tərkibində respublikanın bir çox rayonlarına getmiş, hərbi-vətənpərvərlik mövzularında çıxış etmiş, respublika ali məktəblərinin qonağı olmuşdur.

Elmdə hər cür etinasızlıq və səthiliyə qarşı barışmaz olan akademik Z.M.Bünyadov böyük işgüzarlıq və təmənnəsizlik, müstəsna elmi vicdanlılıq və şəxsi təvazökarlıq, özünə və başqalarına tələbkarlıq, daim xeyirxahlıq, öz sələflərinin və həmkarlarının yaradıcılığına diqqətli münasibət kimi, sözün əsl mənasında, həqiqi alimə xas ən gözəl keyfiyyətləri özündə cəmləşdirmişdi.

Akademik Z.M.Bünyadovun Vətən qarşısındakı xidmətləri yüksək qiymətləndirilmişdir. O, keçmiş SSRİ-nin bir çox orden və medallarına layiq görülmüşdür. 1981-ci ildə o, daha bir yüksək mükafatla — «Oktyabr inqilabı» ordeni ilə, faşizm üzərində qələ-

bənin 40 illiyi ilə əlaqədar olaraq «I dərəcəli Böyük Vətən müharibəsi» ordeni ilə təltif edilmişdir.

Akademik Z.M. Bünyadov çoxillik səmərəli elmi-ictimai fəaliyyətinə, mütəxəssis kadrların yetişdirilməsi sahəsindəki xidmətlərinə görə Lenin ordeni, «Qırmızı Bayraq», «Aleksandr Nevski», I və II dərəcəli «Vətən müharibəsi», «Qızıl Ulduz», «İstiqlal» ordenləri və bir çox medallarla təltif olunmuşdur. 1982-ci ildə ona Azərbaycan Respublikasının «Əməkdar elm xadimi» fəxri adı verilmişdi.

Astara rayonunda bir orta məktəb, Bakı şəhərində prospekt, EA-nın Şərqsünaslıq İnstitutu Z.M.Bünyadovun adını daşıyır. BDU-nun şərqsünaslıq və ilahiyat fakültələrində, Bakı Hərbi Komandirlər Məktəbində Ziya Bünyadovun adına təqaüd təsis edilmişdir.

Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, dünya şöhrətli alim Ziya Bünyadov sağ qalsaydı XXI yüzilliyin üçüncü ilində qədərbilən xalqımız onun 80 illiyini qeyd edəcəkdə. Bu yubiley onsuz keçəcək. Heyhat, min heyhat!...

QƏHRƏMANLAR KOMANDİRİ

Məlik Məlik oğlu Məhərrəmov 29 avqust 1920-ci ildə Zərdab rayonunun Bıçaqçı kəndində doğulmuşdur. Atasının ölümündən sonra doğulan körpə, 11 ay sonra anasını da itirmişdir. Himayəsində yaşadığı qardaşı da müharibəyə getmiş və döyüşlərin birində itkin düşmüşdür. Böyük çətinliklə üz-üzə gəlsə də, 1936-cı ildə Bıçaqçı kənd məktəbini, 1939-cu ildə isə Bakı Xalq Təsərrüfatı Uçotu Texnikumunu əla qiymətlərlə bitirmişdir.

Uşaqlıq dövrünü acı sınağa çəkən tale sonralar onu dəfələrlə ölümə üzbəüz qoyur: cəbhəyə könüllü gedən Məlik 1941-ci ildə iki dəfə yaralanır, özünün dediyi kimi onu Allah saxlayır. 1942-ci ildə hərbi məktəbə göndərilir. Təhsilini başa vurub, leytenant

rütbəsi alır. Ryazan vilayətində yerləşən pulemyotçular məktəbinə taqım komandiri təyin edilir.

Onun taqımı Moskva Hərbi Dairəsindəki hərbi məktəblərin yarışında birincilik qazanaraq hərbi dairənin Keçici qırmızı bayrağını almışdır.

Azərbaycanda Sovet İttifaqı Qəhrəmanlarının bu gün bizimlə yenə də gənclik ehtirası ilə addımlayan yeganə nümayəndəsi, xalqımızın rəşadətli, cəsur oğullarından biri Məlik Məlik oğlu Məhərrəmovdur.

Onun şanlı döyüş yollarından çox yazıblar. Amma Novqorod yaxınlığından başlanan bu döyüş yolundan söz açmaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki torpağının 20 faizi düşmən tapdağı altında qalmış Azərbaycan gəncləri öz qəhrəman əcdadlarının keçdiyi döyüş yollarından öyrənə-öyrənə herb sənətinin sirlərinə tam yiyələnməklə, müqəddəs torpaqlarımızı erməni daşnaklarından təmizləyərək geri qaytarmalıdırlar.

Məlik Məhərrəmovun döyüşçü taleyi çox uğurlu olmuşdur. Müharibənin əvvəlində 70-ci atıcı diviziyasının tərkibində olan rabitə bölümündə vuruşarkən, 1941-ci ilin iyununda ağır yaralanıb. O, Yaroslavl və Solikamsk şəhərlərində bir ay müalicə olunduqdan sonra, yenidən Şimal-Qərb cəbhəsinə göndərilmişdir.

Nəhayət, o, öz istəyinə nail oldu. Birinci Belorusiya cəbhəsinin 61-ci ordusunda general-mayor P.A.Belovun komandanı olduğu 77-ci qvardiya atıcı diviziyasının tərkibində 1943-cü ilin iyulunda Çerniqov uğrunda gedən döyüşlərdə iştirak etdi və özünü cəsur bir döyüşçü kimi göstərdi. Şəhəri alman faşistlərindən təmizlədiyinə görə həmin diviziyaya fəxri ad — Çerniqov diviziyası adı verildi. Çerniqov şəhərinin düşməndən azad edilməsində qəhrəmanlıq göstərən

5-ci atıcı rotasının göstərdiyi rəşadət xüsusilə qeyd olundu və onun komandiri M.Məhərrəmov «Qırmızı Bayraq» ordeni ilə təltif edildi. İki gün sonra, yeni 26 sentyabr 1943-cü ildə düşmən geri çəkilərək Dnepr çayının sağ sahilində qüvvələrini cəmləşdirmək istərkən, 61-ci ordunun komandanı general Belov hücum emrini verir.

M.Məhərrəmov artıq püxtələşmiş komandir idi. Dnepri keçib diviziyanın sağ sahilə çıxarılması üçün mövqe ələ keçirmək tapşırığı onun rəhbərlik etdiyi 5-ci rotaya verildi. Tapşırıq böyük məharət və qəhrəmanlıqla yerinə yetirildi və sonralar II Dünya Mühəribəsi tarixinin qızıl səhifələrindən birinə çevrildi.

Məlik Məhərrəmov o çətin, taleyinin tükəndən asılı olduğu anları özünəməxsus bir təvazökarlıqla belə xatırlayır:

«77-ci diviziyanın tərkibində olan 218-ci qvardiya atıcı alayının komandiri Boytsov bu əmri bizim rotaya verəndə mənə və şəxsi heyətə tapşırıq aydın idi — ilk olaraq Dnepr çayının sağ sahilinə keçmək və orada döyüş meydanı yaratmaq.

Düşmən geri çəkilərkən bütün körpüləri, bərələri və yolları partlatmış, yerlə-yeksan etmişdi. Odur ki, artilleriya döyüşçülərdən geri qalırdı. Artilleriyanın gəlib çıxması yubandığından 27 sentyabr 1943-cü il, gecə saat birdə öz qüvvəmizlə hücumu keçməyi qərara aldığımız. Ətrafa yaxşı bələd olan bir balıqçının köməyi ilə təyin olunmuş vaxtda, kiçik balıqçı qayıqlarında 50 nəfərə qədər döyüşçü çayı keçdik.

Düşmən çayı aramsız olaraq raketlərlə işıqlandırır. Qatı duman olduğuna görə bizi görə bilmirdilər. Bir neçə dəqiqədən sonra sahilə çıxdıq, gözləməyə başladığımız.

Lap yaxında faşistlərin danışıqları eşidildi. Qayıqlar az olduğundan bölük heyəti üç hissə ilə çayı keçməli idi. İkinci hissə çayı keçərkən düşmən avarların səsini eşidib atəş açdı. Bizim lap yaxında olmağımızı yəqin ki, heç ağıllarına da gətirmirdilər. Vaxt itirmək olmazdı. «İrəli», — deyə qışqırdım. Həmin an hazır vəziyyətdə olan əl qumbaralarımız düşmənin səngərinə od saçdı. Qumbaraların ardınca avtomatlar dindi. Düşmən xeyli itki verərək geri çəkildi. Biz düşmənin səngərini və orada qalan hərbi surətə ələ keçirdik. Səhərə qədər düşmən bir neçə dəfə əks-hücum keçdi. Güclü atəş qarşısında geri çəkilməyə məcbur oldu.

Beləliklə, sahildən 800 metr məsafədə olan bir sahədə döyüş meydanını ələ keçirdik və ordumuzun hücumu üçün əlverişli şərait yaratdıq.

Bu əməliyyatın müvəffəqiyyətlə başa çatması ilə əlaqədar I Belorusiya cəbhəsi hərbi şurasının qərarı ilə 5-ci rotanın bütün şəxsi heyəti orden və medallarla təltif edildi. Mənimlə birlikdə rotanın 17 döyüşçüsü isə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldü».

Qəhrəmanımızın 59 il öncə – 1943-cü il oktyabrın 2-ndə Dnepr çayını necə keçməsi haqqında «Boyevoye znanya» («Döyüş bayrağı») qəzetində dərc olunmuş məqalədən sətirlər: «Komandiri olduğum rotaya Dnepr çayının qərb sahilinə birinci çıxmaq və digər bölmələrin çayı keçməsi üçün meydana yaratmaq tapşırığı verilmişdi. Gecə saat 1-də sahildən aralanmaq əmrini verdim. Qayıqlar səssiz-səmirsiz irəliləyirdi. Təqribən iyirmi dəqiqə almanlar bizi görmədilər. Sonra isə qəfildən pulemyotlarla, avtomatlarla bizi atəşə tutdular.

«İrəli!» komandası verdim. Rəşadətli əsgərlərimiz Vəzirov, Vlasov, Zasedatelev, Kovrijko, Lut, Turquşayev və digər avtomatçılarımız, pulemyotçularımız alman səngərlərinə atıldılar.

Faşistlər bizim bu gözənilməz hücumumuza davam gətirməyib qaçmağa başladılar. Biz alman səngərlərində müdafiə mövqeyi tutduq».

5-ci rotanın bu uğurlu gecə əməliyyatı sayəsində faşistlər geri oturduldu. Çox keçmədən Dnepr çayının sağ sahilindən topların atəş səsləri də eşidildi. Dnepr çayı uğrunda gedən bu ölüm-dirim savaşı dillər əzbəri oldu. Bu vuruşma İkinci Dünya Müharibəsi salnaməsinin ən parlaq səhifələrindən biri sayılır. Bu qələbədən sonra alman-faşist komandanlığının «Şərq səddi»nin əsas tərkib hissəsi sayılan Dnepr sahilində möhkəmlənmək cəhdi tam iflasa uğradı.

Həmin günlərdə «Pravda» qəzeti yazırdı: «...Dnepr uğrunda gedən döyüşlər həqiqətən çox böyük miqyas almışdır. Çoxlu cəsur döyüşçü içərisindən indiyədək heç vaxt bu qədər qəhrəman çıxmamışdı. İndi artıq dünyaya bu qədər əsgər rəşadəti nümunələri göstərən Qızıl Ordu deyəsən özünü də qabaqlayır».

Həmin illərin qəhrəmanları arasında leytenant M.Məhərrəmovun rotasının igid döyüşçülərinin də adları tez-tez çəkilirdi. O vaxtlarda bu rota haqqında mahnılar bəstələnir, şerlər qoşulurdu. «Boyevoye znanya» qəzetində dərc olunmuş şerlərdən birində deyilirdi:

**Döyüşçü, həmişə yadda saxla bu tarixi,
Cəsarətli, qorxmaz ol onlar kimi.
Məlik Məhərrəmov və əsgərləri,
Yol açdılar Dneprdən sinələri.**

Əhsən sənə, Məhərrəmov! Beləsi varmı? Cəsurluqda ona çatan heç tapılmı?

Dnepr çayını uğurla keçmək və düşməni darıma-
dağın etmək kimi qələbənin qazanılması zamanı gös-
tədikləri qəhrəmanlıq və döyüş ustalığına görə 2500-
dək əsgər və zabit orden və medallarla mükafatlandı-
rıldı, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülənlər
də çox oldu. M.Məhərrəmovun rotasının şəxsi heyəti
də orden və medallarla təltif olunanlar sırasında idi.
On yeddi döyüşçüyə isə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı
verildi.

Məlik Məhərrəmov SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyə-
tinin fərmanını radio vasitəsi ilə Tula şəhərində —
hərbi təxliyyə xəstəxanasında müalicə olunarkən
eşitmişdi. Gecədən xeyli keçməsinə baxmayaraq
bütün xəstələr ayağa qalxmışdı. Yaralı döyüşçülər 23
yaşlı qəhrəman Azərbaycan zabitini ürəkdən təbrik
etdilər.

Mükafatları təqdim etmək üçün cəbhə komandanı,
ordu generalı K.K.Rokossovski 77-ci atıcı diviziyası-
na gəlmişdi. M.Məhərrəmovu və onun qvardiyaçıları-
nı ordu generalının yanına çağırıdılar. General yaralı,
yorğun döyüşçüləri diqqətlə süzüb, onların əllərini
möhkəm sıxdı. Əsgəri rəşadətlərinə görə onları təbrik
etdi. Sonra üzünü M.Məhərrəmovu tutub soruşdu: Ən
çox kim fərqlənmişdir? M.Məhərrəmov cavabında: —
Hamı, yoldaş ordu generalı, - dedi.

Görkəmli sovet sərkərdəsi, cəbhə komandanı
K.K.Rokossovski döyüş mükafatlarını təqdim etdik-
dən sonra, bu igid azərbaycanlı balası və onun cəsur
əsgərləri ilə səmimi söhbət etdi. Xatirə şəklində çəkdirər-
kən, ordu generalı K.K.Rokossovski dedi:

— Leytenant Məhərrəmov, Vətən sizə çox borclu-
dur. Şəxsi şücaətinizlə yanaşı, siz gözəl döyüşçülər
təbiyyə edə bildiniz. Etiraf edirəm ki, mən indiyəcən
on yeddi nəfər Sovet İttifaqı Qəhrəmanı olan rota
görməmişəm. Cəbhə sizin kimi zabitlərlə fəxr edir.

Jurnalist İ.Qubin də M.Məhərrəmovun öz döyüş-
çülərinə şəxsi nümunə göstərmək bacarığında bəhs
edərək yazırdı: «Mən M.Məhərrəmovun rotasına gəl-
ən kimi hiss etdim ki, burada mərd, döyüşkən, cəsur
uşaqlar var».

Tula hərbi təxliyyə xəstəxanasında sağaldıqdan
sonra Məlik Məhərrəmovu 1944-cü ilin yanvarında
Ryazan Pulemyotçular Məktəbinə göndərdilər. O,
kursant rotasının komandiri təyin olundu.

Yarım ildən sonra isə o, öz xahişinə əsasən
doğma diviziyasına qayıtdı. Elə həmin gün diviziya
qəzetində Sovet İttifaqı Qəhrəmanı M.Məhərrəmovun
şəkli dərc olundu. Şəklin altında bu sözlər yazılmışdı:
«Şanlı rotamızın komandiri sağaldıqdan sonra
doğma qvardiyaçıları ailəsinə qayıtmışdır. Qvardiya-
çıları özlərinin döyüş yoldaşını səmimi salamlayır və
alman-faşist işğalçılarına qarşı həlledici döyüşlərdə
ona yeni uğurlar arzulayırlar».

Döyüşən ordu sıralarına qayıtmış M.Məhərrəmov
Polşanın hitlerçi qəsbkarlardan təmizlənməsində
böyük şücaətlər göstərdi. Onun rotası Radom, Lodz,
Poznan şəhərləri uğrunda gedən döyüşlərdə xüsusilə
fərqləndi. M.Məhərrəmov Visla çayının keçilməsində
göstərdiyi igidliyə görə III dərəcəli Kutuzov ordeni ilə
təltif olundu.

Sovet ordusunun qalibiyyətli yürüşü faşizmin yu-
vasına yaxınlaşdı.

Azərbaycanın qəhrəman oğlu Frankfurt şəhəri uğrunda gedən döyüşlərdə göstərdiyi igidliyə görə daha bir mükafata – I dərəcəli «Vətən müharibəsi» ordeninə layiq görüldü. Artıq kapitan rütbəsində olan M.Məhərrəmov 1945-ci ilin martında Berlindən bir qədər aralıda, altıncı dəfə ağır yaralandı. O, Xarkov şəhərinə müalicəyə göndərildi.

Məlik Məhərrəmov müxtəlif hərbi hissələrdə komandir olmuş, döyüş yolunu atıcı batalyonun komandiri kimi şərəflə başa vurmuşdur.

O, müharibədən sonra atıcı batalyonun komandiri, alayın qərargah rəisi vəzifələrində xidmət etmişdir. 1954-cü ildə hərbi akademiyanı bitirdikdən sonra respublikanın bir sıra rayonlarında hərbi komissar vəzifəsində çalışmışdır.

1958-ci ildən Bakı Dövlət Universitetində işləyir. M.Məhərrəmovdan general K.K.Rokossovskinin gənc leytenantı «həsəd aparması» haqqında daha ətraflı danışmasını xahiş edirəm. O deyir: «Dnepr əməliyyatından sonra, bölməmiz geriye — sol sahile çıxdı. Dedilər, hazırlaşın, I Belorusiya cəbhəsinin komandanı, general Rokossovski gələcək. Rokossovski həmin cəbhənin tərkibində olan ordu və korpusların komandirləri ilə birlikdə gəldi. Gələnlərin arasında 15-dən çox general var idi. Məqsədləri kütləvi qəhrəmanlıq göstərmiş rota ilə yaxından tanış olmaq idi.

General Rokossovski əynimdəki «davadan çıxmış» şinələ baxıb:

— Qəhrəmanın paltarı niyə bu kökdədir? — deyə soruşanda, diviziya komandirinin arxa cəbhə üzrə müavini polkovnik Motorin belə cavab verdi:

— Yoldaş general, onun şinelinin istifadə vaxtı hələ bitməyib.

Bununla da o, özünü cəncələ saldı. General elə hirsələndi ki, onun vəzifədən azad olunması haqqında (ənənəvi rus söyüşünün müşayəti ilə) əmr verdi.

Ordu generalı Konstantin Rokossovski bizdən ayrılanda mənə dedi: «Leytenant Məhərrəmov, mən sənə həsəd aparıram, çünki leytenant olanda mənə heç kim tanımırdı. Sən isə artıq bütün ittifaqda məşhursan».

M.Məhərrəmovla görüşlərimiz, söhbətlərimiz çox olub. Bir dəfə ondan soruşdum:

— Azərbaycanlı Sovet İttifaqı qəhrəmanlarından sağ qalan təkçə sizsiniz. Sizcə qəhrəmanların hamısı haqq dünyasına köçəndə, razımı getdilər?

— Onların əksəriyyəti Sovet dövründə dünyalarını dəyişdilər. O dövrdə isə müharibə veteranlarına, xüsusilə də Sovet İttifaqı qəhrəmanlarına böyük qayğı vardı. Ömrünün son günlərinə kimi haqq işi üçün əlləşən, alim kimi vətənimizə əvəzsiz xidmət göstərən, amma o cür vəhşiliklə qətlə yetirilən Ziya Bünyadov isə... əlbəttə, dünyadan narazı getdi...

— Doğma Vətən, doğma Qarabağ müharibəsinin veteranlarına, cavanlara sözüünüz?

— Mən bir respublikada bir neçə veteran təşkilatının mövcudluğunu qəbul edə bilmirəm. Əfsus, respublikamızda hamı birliyə çağırır, amma nə veteran təşkilatları, nə partiyalar, nə də ayrı-ayrı qruplar birləşmək istəmirlər ki, istəmirlər... Sözüüm budur ki, sözdən işə, əmələ keçək. Vaxt gözləmir! Gecikirik. Birlik, mehribanlıq olan yerdə xeyir-bərəkət, bolluq, firavanlıq olar.

— Son zamanlar bəziləri deyirlər ki, bəs siz imperiyaya xidmət etmisiniz, rusları qorumusunuz...

— Bəli, bir vaxt bəziləri belə deyirdilər. Amma nə deyirlər desinlər, bu müharibə əsl Vətən müharibəsi idi. Alman faşizminə qarşı bütün xalq qalxmışdı. Stalinin, Kaqanoviçin, Vorosilovun, Bağırovun və digər rəhbərlərin övladları da vuruşurdular.

Amma, min təəssüf ki, bizdə bir balaca vəzifəsi, imkanı olan adamlar övladlarını müxtəlif bəhanələrlə ordudan yayındırırlar. Qarabağ savaşının iştirakçıları isə xalqımızın ən seçmə oğullarıdır. Onlar Vətənimizin sahibi olmağa qadirdilər. Gələn nəsillərə milli şüuru təlqin etmək, onlarda Vətənə sevgi ruhunu tərbiyələndirmək veteranların müqəddəs borcudur. Məhz onlar gənclərə başa salmalıdırlar ki, bu Vətənin işğal olunmuş torpaqlarını qaytarmaq, azad etmək üçün özümüzdən başqa heç kim döyüşməyəcək. Odur ki, hər yerdə və hər kəsdə vətənpərvərlik ruhunun gücləndirilməsinə ciddi diqqət yetirilməli, vətənpərvərlik ruhlu, o cümlədən torpaqlarımızın düşmən işğalından azad edilməsi uğrunda çağırışçı reklam və plakatlara geniş yer verilməlidir. Onu da qeyd etməyi özümə borc bilirəm ki, İndi Bakıda və başqa şəhərlərdə hər cür reklam lövhələri vurublar, amma bir dənə də olsun vətənpərvərlik mövzulu plakatlara rast gəlmirik. «Azərbaycan, irəli!», «Hər şey qələbə naminə!» şüarlarımız, plakatlarımız niyə olmasın? Ayırı-ayrı müğənnilərin və firmaların yerli-yersiz təbliğ olunan plakatlari, reklamlari adamda ikrah hissi yaradır. Vətənə sevgi və məhəbbət bəsləyən döyüşçü gənclərimizə arzum budur ki, Qarabağ mücadiləmiz tezliklə, özü də qələbəmizlə bitsin. Bütün Azərbaycan xalqı xoşbəxt və firavan yaşasın.

QƏHRƏMANLAR UNUDULMUR

Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Xidir Mustafayev

Xidir Həsən oğlu Mustafayev 1905-ci ildə Qarakilsə (indiki Kirovakan — **N.H.**) rayonunda füsunkar Bazum dağlarına söykənmiş Gözəldərə kəndində anadan olmuşdur. O, uşaqlıqdan əkinçilik və heyvandarlığa həvəs göstərirdi. Sovetləşmə zamanı Qarakilsənin ilk komsomolçularından biri oldu. 1924-cü ildən 1927-ci ilə qədər Alaverdi dağ-mədən kombinatında işlədi, qabaqcıl fəhlə kimi tanındı. 1927-ci ildə ordu sıralarına çağırılan Xidir Mustafayev K.Vorosilov adına 76-cı diviziyada əsgəri xidmətdə oldu. Nümunəvi hərbi hazırlığı ilə nəzər-diqqəti cəlb edən Mustafayevi 1928-ci ildə dəstə komandiri təyin

etdilər. 1930-cu ildə o, Sov. İKP sıralarına daxil oldu. Diviziya qərargahının tövsiyəsi ilə Zaqafqaziya piyada qoşunları hərbi məktəbinə göndərildi. 1934-cü ildə məktəbi bitirən leytenant Mustafayev topçu vzvodunun komandiri vəzifəsinə yüksəldi.

Portret cizgiləri

Böyük Vətən Müharibəsi başlananda kapitan Mustafayev artıq tanınmış tankçı idi. O, Uralın Çelyabinsk tankçıları ilə birlikdə 91-ci əlahiddə tank briqadasında xidmət edirdi. Briqadanın komandiri polkovnik İvan İqnatyeviç Yakubovski idi (sonralar iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldü, Sovet İttifaqı Marşalı oldu). Onun tank briqadası müharibənin ağır illərində Stalinqrad cəbhəsi 62-ci Çuykov ordusunun tərkibində 200 gün bütün ağırlığı öz üzərinə götürdü. Xıdır Mustafayev də həmin briqadanın tərkibində böyük igidliklər göstərdi. Onun qorxmazlığı, vətənə sədaqəti bütün döyüşçü dostlarına sirayət edirdi.

1942-ci ilin yay günləri idi. Müharibənin əsas ağırlığı Stalinqrad cəbhəsinə keçmişdi. Bütün dünya Stalinqrad cəbhəsində hadisələrin gedişini həyəcanla izləyirdi. Hitler işğalçıları iyulun 25-dək Stalinqradı almaq xülyasına düşmüşdülər. Sovet qoşunlarının rəşadəti sayəsində düşmənin hücumları dəf edildi. Qoşunlarımız alman-faşist işğalçıları Don sahillərində darmadağın edərək Hitlerin ildırımsürelti yay hücum kampaniyasını pozdular. Bu qanlı döyüşlər Hitleri quduzlaşdırmışdı. O, nəyin bahasına olursa olsun, avqustun 25-dək Stalinqradı almaq əmrini verdi. Əlbəttə, qaniçən Hitlerin bu arzusu da həyata

keçmədi. Məhz həmin gün Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu Xıdır Mustafayev böyük igidlik göstərdi.

...1942-ci il avqustun 23-25-də Xıdır Mustafayevin rəhbərlik etdiyi kəşfiyyat dəstəsi şəhərin şimal-qərb sahəsində, Kotluban rayonunda yeni bir tapşırıq aldı. General-mayor A.Qlazkovun komandanlığı ilə 35-ci qvardiya diviziyasının desantları burada müdafiə həlqəsi yaradırdılar.

Kapitan A.Stolyarovun rəhbərliyi altında diviziyanın döyüşçüləri Kotluban stansiyasında ölüm-dirim vuruşuna girişmişdilər. Sovet əsgərləri düşmənin tank və mexanikləşdirilmiş qoşun hissələrinə qarşı son damla qanlarına qədər mübarizə aparırdılar. Ağır və qanlı döyüşlərdə qvardiyaçılar düşmən ordularını beş dəfə geriye oturdular. Həmin döyüşlərdə igid ispan oğlu Ruben İbarruri ölümcül yaralandı.

Onu cəsur azərbaycanlı balası Xıdır Mustafayev atəş altından çıxardı. Lakin İbarrurini xilas etmək mümkün olmadı. Ölümündən sonra ona Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi. Azərbaycan xalqının igid oğlu Xıdır Mustafayev Ruben İbarrurinin qanını yerdə qoymadı. O, komandiri olduğu batalyonun döyüşçüləri ilə birlikdə azğın düşməndən qisas aldı. Onun batalyonu əks-hücumə keçərək hitlerçiləri mövqelərindən çıxardı və geriye çəkməyə məcbur etdi. Bu qanlı döyüşlərdə faşist işğalçılarının 34 tankı, onlarca topu sıradan çıxarıldı, yüzlərlə əsgər və zabit öldürüldü.

Sonralar Sovet İttifaqı marşalı İ.İ.Yakubovski yazırdı: «Sentyabrın 21-dən 26-dək Kuzmiç kəndi və Konnaya yaşayış ərazisində qanlı döyüşlər getdi. Həmin günlərdə o həlledici döyüşlərdə cəsur Yuri Riskovun komandirlik etdiyi 344-cü tank batalyonu və

Azərbaycan xalqının şanlı oğlu Xıdır Mustafayevin mexanikləşdirilmiş batalyonu fərqləndi.

Azərbaycan xalqının adını öz rəşadəti ilə ucaldan mayor Mustafayev hücumlardan birində sinəsindən ağır yaralandı, lakin o, döyüş meydanından çıxmadı. O, taqətdən düşənədək batalyonun qəhrəmancasına apardığı əməliyyatlara rəhbərlik etdi».

O, aldığı ağır yaradan sonra müalicə olundu və sağalıb yenidən döyüşlərə atıldı.

Xıdır Mustafayev Stalinqraddan sonra Oryol, Belqorod, Kiyev və digər şəhərlərin azad olunması uğrunda gedən döyüşlərdə mərdlik göstərdi, orden və medallarla təltif olundu. O, Fastov şəhərinin azad olunması uğrunda göstərdiyi şəxsi igidliyə və cəsurluğa görə 1944-cü il yanvarın 10-da SSRİ Ali Sovetinin fərmanı ilə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldü.

Böyük Vətən Müharibəsindən sonrakı dinc quruculuq illərində polkovnik Xıdır Mustafayev briqada komandiri olmuş, Leningrad Ali Zabitlər Məktəbində və Moskva Tank Qoşunları Akademiyasında oxumuşdur. O, 1949-cu ildə S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetini bitirmişdir.

X.Mustafayev bir müddət Bakı şəhərinin hərbi komendantı olmuşdur. 1954-cü ildə Sovet Ordusundan tərxis olunan polkovnik Mustafayev uzun illər Bakıda rəhbər vəzifələrdə işləmiş, iki dəfə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı seçilmişdir.

O, 1975-ci il may ayının 19-da Bakı şəhərində vəfat etmişdir. Xalqımızın qəhrəman oğlu Xıdır Mustafayevin parlaq xatirəsi döyüş yoldaşlarının, həmvətənlərinin qəlbində əbədi yaşayacaqdır.

MƏZAHİR ABBASOV

İçərişəhərdə tez-tez (tədbir olandan-olana) görüşdüyüm müharibə qəhrəmanlarından biri də Məzahir Abbasovdur. Bu, adaşları arasında sayılıb-seçilən Məzahirdir, o Məzahirdir ki, xalq şairimiz Səməd Vurğun onu vəsf edən «İgid şahin» şerini yazmışdır.

«Şerim qanadlansın, tez tapsın onu» misrası ilə Səməd Vurğun öz igid şahinini görmədən, olayları təfəsilatı ilə bilmədən vəcdə gəlib, Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlunu vəsf edirdisə, mənə, sənə, ona, bizə nə gəlib ki, dəfələrlə gördüyümüz eloğlumuzun göstərdiyi igidliyin yanından ötüb keçək, onunla öyünməyək, qürrelənməyək?

Əlbəttə, hərə öz imkanı, qabiliyyət və bacarığı dairəsində, Səməd Vurğunun qəhrəman oğulları vəsf

eləmək məharətindən bəhrələnə-bəhrələnə belə mərd, cəsur Azərbaycan qartallarını xalqa, gənc döyüşçülərimizə tanıtmalı, sevdirməlidir.

Bu gün biz keçmiş müharibələrdə qələbəni təmin edən, qəhrəmanlıq göstərərək ad-san qazanmış Vətən müdafiəçilərimizi təbliğ etməsək, onların əzizlənmək, əbədləşdirilmək haqlarını unutsaq, Azərbaycan torpağını, respublikamızın ərazi bütövlüyünü göz bəbəyi kimi qoruyan gənc əsgər və zabitlərimizdə ruh düşkünlüyü yaranmazmı?.. Odur ki, hərbi vətənpərvərlik mövzusu bir an da yaddan çıxmamalıdır. Qoy, bu gün, gəncliyinin ən gözəl çağlarını Vətən torpaqlarının qorunmasına həsr edən hər bir azərbaycanlı əsgər və zabit bilsin ki, onun göstərdiyi qəhrəmanlıq nəsildən-nəslə keçəcək, heç vaxt unudulmayacaq.

...Məzahir Abbasov Yeysk Hərbi Dəniz Hava Qüvvələri Məktəbini bitirəndə biğ yeri təzəcə tərləmişdi. 23 yaşlı tərlanımız Qara Dəniz Donanması Hərbi Hava Qüvvələrinin ilk azərbaycanlı bombardmançı təyyarəçisi idi. O, təzəcə leytenant rütbəsini almışdı, Sevastopolda hərbi xidmətini bir təyyarəçi kimi davam etdirirdi. 1941-ci ilin iyun ayının 21-dən 22-nə keçən gecə nə biləydi ki, səhərin gözü açılanda alman faşistləri sülh müqaviləsinin əleyhinə çıxaraq, SSRİ-yə qarşı hücumə keçəcəklər. Dan yeri yenice ağarırdı, təyyarəçilər həyəcan signalından diksinib oyandılar. Təyyarə meydanına gələndə artıq burada qələbəlik hökm sürürdü. Çox çəkmədi ki, Levitanın həyəcanlı səsi bütün sovet ölkəsini ayağa qaldırdı.

Məzahir də uçuş heyəti ilə səmaya qalxdı. Gülləbaran yağışına düşmüşdü. Düşmənlər onun idarə

etdiyi təyyarəni hədəf seçmişdilər. Yanından iki füzelyajlı faşist təyyarəsi ötdü. Onun təyyarəsi silkələndi. Bu, Məzahiri sanki yuxudan ayıldı. Məzahirin təyyarəsindəki silah dilləndi, nə dilləndi. Bu, onun ilk hava döyüşü idi. O, təyyarəni sağ-salamat hərbi bazaya endirdi. İlk hava döyüşü Məzahir üçün böyük bir sınaq oldu. Nəzəriyyə və təcrübə başqa-başqa şeylər imiş. Həyat təcrübə meydanıdır. Başına gələn iş adamın heç vaxt ağına gəlmir.

Məzahir Abbasovun fəhmli hərbi pilot olduğu ilk hava döyüşündə özünü büruzə verdi. Sən demə belə yaralanma və «yanma»ların sayı hələ çox olacaqmış.

Onlardan biri Məzahir Abbasovun idarə etdiyi təyyarənin şturmanı Aleksey Zimnitski ilə birlikdə olmuşdur. Aleksey Zimnitski öz xatirələrində həmin uçuşları xatırlayarkən belə yazırdı:

«Qanlı-qadalı 1942-ci il iyunun 25-də 63-cü aviasiya briqadasının 2-ci mina-torpedo alayının növbətçi DB-3F bombardmançılar manqası havaya qaldırıldı. Onlara Rumıniyanın Konstansa limanındakı hərbi sursat və neft anbarlarını bombalamaq tapşırığı verilmişdi.

Uçuş zamanı Məzahir Abbasovun təyyarəsinin sağ mühərriki qəfil sıradan çıxdı. Təyyarə sürətini və müvazinətini itirərək aşağı enməyə başladı. Biz öz döyüşçü dostlarımızdan get-gedə uzaqlaşdıq. Üfüqdə Rumıniya sahilləri azacıq seçilirdi. Məzahir məndən Rumıniya sahillərinə nə qədər məsafə qaldığını soruşdu. Sanki heç nə olmaybmış kimi təmkinini pozmadan cavabımı gözlədi. Mən:

— 60-70 kilometrlik məsafəmiz var, - dedim. O isə ani olaraq hər şeyi götür-qoy edib:

— Bir mühərriklə aşağıdan uçacağıq, - dedi. - Bombaları atıb, tapşırığı yerinə yetirdikdən sonra, İzməildə yerə enərik. Bu mümkündürmü?

— Baxarıq, - dedim.

Məzahir sol mühərriki tam gücü ilə işə saldı. Nəzərdə tutulmuş həddi aşanda mühərrik gur-gur guruldamağa başladı. Sən demə düşməne də bu lazım imiş.

Atıcı-radistimiz Viktor Şokinin həyəcanlı səsi eşidildi:

— «Messersmidt» qarabaqara arxamızca gəlir!

Bizim, həm də düşmən təyyarəsinin pulemyotları, demək olar ki, eyni vaxtda dindi. Təyyarəmizin sağ qanadına sanki dolu yağdı. Gövdə hissəsində dəşiklər açılmışdı. Növbəti güclü zərbədən sonra təyyarə bərk silkələndi, ikinci mühərrik də dayandı. Yanımızdan keçən «messer» ikinci dəfə hücum üçün dövrə vuranda Viktor Şokin onu nişan alıb, gedərgəlməzə göndərdi. Faşist təyyarəsi qanadı üstə əyildi və arxasınca qatı qara tüstü buraxaraq dənizə düşdü.

Ağırüklü bombardmançı təyyarəmiz də öz yüksəkliyini itirərək, fəlakətə sarı üz tutmuşdu. Məzahir Abbasovun qətiyyətli səsi eşidildi:

— Qəza qaydalarına müvafiq olaraq bombaları at!

Viktor Şokin dəstəyi çəkdi, bombalar dənizə töküldü. Amma təhlükə aradan qalxmadı. Vəziyyətimiz çox ağır idi. Məzahir Abbasovun yeni əmri eşidildi:

— Məndən asılı olan hər şeyi edəcəyəm ki, sahilə yaxın yerdə dənizə enim. Başqa yolumuz yoxdur. Siz də hazır olun. Qayıqları hazırlayın. Ərzağı götür-

məyi unutmayın. Suya enən kimi təyyarənin qanadı üzərinə çıxın. Təyyarə suyun üzərində iki-üç dəqiqə qalacaq. Sonra o batmağa başlayanda qayıqları suya salıb yerlərinizi tutun, vəssalam!

Çox keçmədi ki, hava gəmisi suda qərğ olan dəniz gəmisinə çevrildi. Biz komandaya uyğun hərəkət edirdik. Təyyarə əvvəlcə silkələnməyə başladı, sanki kələ-kətür yerə düşmüşdük. Hər tərəfdən köpüklənmiş dalğalar qalxırdı. Bu dalğalar üstündə ləngər vuran təyyarə nəhayət ki, dayandı. Güllələrin açdığı şırımlardan içəri axan suyun şırıltısı aydınca eşidilirdi. Şturman Viktor Şokin, Məzahir Abbasov və mən təyyarənin qanadı üstünə çıxıb qayığa oturanda artıq təyyarəmiz batmaq üzrə idi... ».

İntəhasız dənizdə bir qayıq. Allah ümidinə buraxılmış bu qayıqlardakılara, kimsəsizlər kimsənəsinə Allahdan başqa kim kömək edə bilərdi?.. «Səndən hərəkət, məndən bərəkət!» kəlamı da burada – laci-vərd səma ilə bu sonugörünməz sular səltənətində saman çöpünə bel bağlayıb, ondan kömək gözləyənlərə nə verə bilərdi?

Təkcə gözəgörünməz Allahdan başqa heç kim bilmirdi ki, bu balaca qayığı coşmuş dalğalar və istiqaməti bilinməyən külək haralara qovub aparırdı. Yalnız günortaya yaxın, günəş buludların arasından bir anlığa çıxanda məlum oldu ki, qayıq haraya işə cənuba və ya cənub-qərbə doğru gedir. Əgər külək istiqamətini dəyişməsə, çox ehtimal ki, onlar Türkiyəyə, ya da Bolqarıstan sahillərinə gedib çıxacaqdılar. Səma ilə dəniz arasındakı tək-tənha qayıq dalğalar qoynunda qeyri-müəyyənlik düyünündə hələ ki, ləngər vurmaqda, çabalamaqda idi.

Müharibənin odu-alovu içərisində bərkimiş döyüşçü – hərbi təyyarəçilər üçün bu qeyri-müəyyən «dəniz gəzintisti», bəlkə o qədər də qorxulu görünmürdü. Bir-iki saatdan sonra dənizin səthində bir qaraltı gözə dəydi. Böyük ümidlə həmin qaraltıya yan aldılar. Yaxınlaşanda ümidləri təəssüflə əvəzləndi. Ancaq «buna da min şükür!» - dedilər. Allah-təala onlara iri bir taxta lövhə göndərmişdi. Onlar bu lövhəni qayığa çıxartdılar. Onu üç yerə böldülər. İkisindən dor ağacı düzəldilər. Biri isə avar rolunu oynaydı.

Şturman indi artıq gəmi kapitanı vəzifəsini öz üzərinə götürdü. Şokinə qayığı sürməyi tapşırırdı. Qalan iki nəfər isə «dor ağacını» tutdu.

Zimnitski özlüyündə belə hesab edirdi ki, əgər hər şey «planda» nəzərdə tutulduğu kimi getsə, qayıq iki-üç gündən sonra doğma sahillərə çatacaq.

Onun bu fərziyyələrini uçuş heyəti böyük sevinclə qarşıladı.

İyunun 28-də dan yeri sökülür, hava yavaş-yavaş işıqlanırdı. Yelkəni qaldırmaq «planı» tutulurdu ki, təyyarə səsi eşitdilər. Almanların «Heynkel-126» təyyarəsi xeyli aralı məsafədən uçurdu. Yaxşı ki, onların qayığını görmədilər.

Sevindilər. Allah üzlərinə baxıbmiş. Yoxsa, özləri də, qayıqları da məhv olacaqdı.

Zimnitskinin bir cümləsini indinin özündə də Məzahir müəllim tez-tez xatırlayır: «... Nə yaxşı ki, yelkəni qaldırmağa macal tapmadıq, əgər qaldırısaydıq, yəqin ki, biz balıqlara yem olacaqdıq!»

O gecə külək də sanki rəhmə gəldi, istiqamətini dəyişmədi, qayıq doğma sahillərə doğru xeyli irəlilədi. Çox hündürdən təyyarələr uçurdu həm sovet, həm də

alman təyyarələri. Bu, sahilin o qədər də uzaq olmadığından xəbər verirdi. «Uçuş heyəti» gecələr də yol getməyi qət etdi. Qayığı növbə ilə idarə edirdilər.

İyunun 30-da səhər uzaqdan böyük bir gəmi göründü. Sevindilər, amma tezliklə sevincləri üzlərinə donub qaldı. Bilmədilər o böyük gəmi onlara fərah, yoxsa kədər bəxş edəcək?... Bu qeyri-müəyyən sakitliyi Məzahir Abbasovun əmri pozdu:

— Nə qədər sağıq, təslim olmayacağıq! Döyüşə hazır olun!

Birdən gəminin üzərində yellənən oraq-çəkicli al bayrağı görüb, bir-birlərini qucaqlayaraq qışqırmağa başladılar:

— Ura! Bizimkilər!

Gəmi sürətlə qayığa tərəf gəlirdi. Yan tərəfdən onlara pulemyot tuşlanmışdı. Gəmidən meqafonla soruşdular:

— Kimsiniz?

— Özünüzünkülərik! – dedilər. - Təyyarəmizin mühərrikləri sıradan çıxdığına görə, dənizə düşmüşük!

Yenidən meqafon guruldadı:

— Gəmiyə yan alın!

Bax, beləcə ölümün pəncəsindən xilas oldular. Dənizçilərin güclü, qüvvətli ələri onları gəmiyə qaldırdı. Nə az, nə çox, düz altı gün səma ilə intəhasız sular arasında çirpənən səma şahinləri nəhayət ki, Tendrovsk mayakından iyirmi kilometr cənub-qərbdə bizimkilərə qovuşdular. Onlar azad-asudə nəfəs aldılar. Onların xilas olması çoxlarına möcüzə kimi gəlirdi.

Müharibə bitib-tükənmək bilmirdi. Hər gün cəbhədən yeni-yeni həyəcanlı xəbərlər gəlirdi.

Bir dəfə avtomobil dəstəsini bombalayarkən «messersmidtler» Məzahir Abbasovun təyyarəsinə həmlə etdi. Alovlanmış təyyarə tüstü buraxa-buraxa yerə enirdi. Mühərriklərin nizamı pozulmuşdu. Alov güclənirdi. Paraşütlə tullanmaq olmazdı. Çünki aşağıdakı ərazi düşmənlərin əlində idi. O, uçuşu davam etdirir, ön xətt isə görünmək bilmirdi. Nəhayət, çox da böyük olmayan bir çayın tanış sahilı göründü. Ştorman bircə bunu deməyə macal tapa bildi:

— Komandir, tələsin! Alov kabinəyə çatmaqdadır.

Məzahir Abbasov yalnız indi hiss etdi ki, boğanaq, isti onun nəfəsini kəsir. Kəşif yanığı iyi nəfəs yollarında bir tıxacı çevrilmişdi. Artıq nəfəs almaq mümkün deyildi. İrəlində, enmək istədiyi meydançanın kənarında ağaclar görünürdü. Ağaclarla toxunmamaq üçün mühərriklərə güc verdi. Lakin mühərriklər sözüne baxmadı, hər ikisi sıradan çıxmışdı.

Alov hər yeri, o cümlədən pilot kabinəsini bürümüşdü. Məzahirin paltarları tüstülənirdi. Son gücünü toplayıb, təyyarəni yerə endirdi. Bu, leytenant Məzahir Abbasovun sonuncu, sayca otuzuncu döyüş uçuşu idi.

Özünə gələndə artıq qayğıkeş cərrahlarla əhatə olunmuşdu. Cərrahiyyə stolunun üstündə bədəni od tutub yanan bu mərd təyyarəçinin gözləri qapanmışdı, yalnız qulaqları eşidirdi:

— Demək olar ki, ümitsiz vəziyyətdədir. Ancaq...

Həkimin dedikləri qəlbə az da olsa işıq saldı, həyat eşqini qığılcımlandırdı:

— Bəlkə birtəhər xilas edə bildik. Ruhdan düşməyəyə gərəkdir. Cavandır.

Assistent tənbel-tənbel:

— Onsuz da birinci dərəcəli əlillikdir...

Yeni bu o demək idi ki, bu boyda faciədən sonra yaşamağa dəyərmidi? Bundan sonra həyatın nə mənası olacaq?

Məzahir Abbasov özünü ələ alıb bütün ağırlara, əziyyətlərə mərdanəliklə sinə gərdi, öz mənalı həyatı ilə sübuta yetirdi ki, yaşamağa dəyər. Özü də necə!

O, müharibə əlili olsa da, gözəl, mənalı bir həyat yaşadı. Elmi axtarışlar apardı, sayılıb-seçilən bir alim, bir vətən müdafiəçisi kimi şan-şöhrət sahibi oldu. Neçə-neçə elmi monoqrafiya, kitab müəllifi kimi, tarixçi alim kimi onun səsi dünyanın bir sıra ölkələrindən gəldi.

Azərbaycan tarixindən, əsasən, şahidi olduğu müharibə illərində Azərbaycan xalqının faşizm üzərində tarixi qələbəyə verdiyi töhfələrdən, igid Azərbaycan əsgərlərinin döyüş rəşadətindən bəhs edən əsərlər yazdı. Məzahir bir Vətən müdafiəçisi kimi yenə də ön sıradadır. Yorulmaz alim, gözəl vətəndaş, həyatı mübarizələrlə dolu Məzahir Abbasovun həyat yolu, şərəfli bioqrafiyası gənclərimiz üçün bir nümunədir.

P.S. Bu yazı çapa hazırlanan ərafədə müəllif də, onun qəhrəmanı da sağ idi. İndi ikisi də dünyasını dəyişib. Allah onlara — jurnalist Nəriman Həsəneliyə də, xalqımızın qəhrəman oğlu, görkəmli tarixçi-alim Məzahir Abbasova da qəni-qəni rəhmət eləsin (*red.*)!

BALOĞLAN RÜSTƏMOV BU GÜN DƏ SİLAHA SARILA BİLƏR

Baloğlan müəllimlə «dərdləşmək» mənim üçün xoşdur. Bu, redaksiyamız üçün həmişə faydalı nəticələr vermişdir. Bircə faktı göstərmək kifayət edər ki, on il ərzində Hərbi Komissarlıqlardan «Xatirə kitabı»nın müvafiq cildləri üçün İkinci Dünya Müharibəsi cəbhələrində həlak olmuş, itkin düşmüş soydaşlarımız haqqında məlumat ala bilmirdik.

Baloğlan müəllim bəziləri kimi «baş üstə», «göz üstə», «yest-yest» demədi.

İlk gündən hər şeyi götür-qoy elədi, məsləhətləşmələr apardı. Sonra da qollarını çırmalayıb, Nazirlər Kabinetinə, Müdafiə Nazirliyinə və Respublika Hərbi

Komissarlığına rəsmi məktubla müraciət etdi. Əlbəttə, bu təkidli məktublar cavabsız qalmadı. Qısa müddət ərzində o, polkovnik Qaçay Əliyarovu və polkovnik Vəli Vəliyevi tapıb, bu məsələni səssiz-küysüz həll etməyə nail oldu.

Çox çəkmədi ki, bir-birinin ardınca ayrı-ayrı rayon hərbi komissarlıqlarından İkinci Dünya Müharibəsi cəbhələrində qəhrəmanlıq göstərmiş Azərbaycanın cəsur, igid oğul və qızları haqqında redaksiyanın göndərdiyi anketlərin suallarını tam ehtiva edən cavablar aldıq. Və həmin andan Azərbaycan Respublikası Müharibə, Əmək və Silahlı Qüvvələr Veteranları Şurası sədrinin müavininin işgüzarlığına, diqqətçilliyinə, həssaslığına, aşıb-daşan enerjisinə, (indi Veteranlar Şurasının sədridir – *red.*) sözü ilə əməlinin bir olmasına inam və inancımız da möhkəmləndi.

Çağdaş günlərdə də «kəşfiyyatçılıq» məharətinə, konkretliyinə və operativliyinə, prinsipiallığına onun veteran dostları da qibtə edir, həsəd aparırlar. Rütbəcə mayordur, amma istifadə olunan polkovnik, hətta general yaşlılarının da Baloğlan müəllimə böyük ehtiyacı var. Çünki o bu gün də müharibə illərində olduğu kimi, mübarizənin ən alovlu, odlu nöqtəsindədir. Onun qəbul saatları, gözəl, dəbli mebel dəstləri olmasa da, xidməti otağının qapıları böyük, təmənnəsiz qəlbi kimi həmişə hamının üzünə açıqdır. Özünün dərdi bəlkə də qapısına gələn veteran həmkarlarınınkindən də böyükdür. Ayaqlarının ağrısından yata bilməsə də, ağır-ağır oturub-dursa da, hamının işinə yarımağa çalışır. Yarıyır da. Kimlərəsə dərman tapmaqda, kimlərinə mənzilinə telefon çəkilməsində əlindən gələni əsirgəmir. Bürokratizmlə, müasir bürokratlarla, sözü ilə əməli arasında dərin uçurum olan

biganə, laqeyd adamlarla mübarizə aparmaqdan yorulmur. Unudulmaz xalq şairi Rəsul Rzanın təbiri ilə desək:

Mübarizə bu gün də var, yarın da
Mən də onun ən ön sıralarında!

Bu misralar Baloğlan Rüstəmovun həyat devizidir – desəm, əsla yanılmaram. Bu gün də «kəşfiyyatçı» səriştəsilə işləyən və yaşayan Baloğlan müəllim korrupsiyaya, rüşvətxorluğa, hər hansı bir formada təzahür edən qanun pozuntularına bir an da biganəlik, laqeydlik göstərmədən öz gücü və səlahiyyəti dairəsində mübarizə aparır. Onun üçün problemin kiçiyi, böyüyü yoxdur. Ən kiçik bir xətanı da Baloğlan Rüstəmov böyük qəbahət sayır.

Özəl banklardakı qanun pozuntularından tutmuş, xəzinədarlıqdakı maxinasiyalara qədər onun maraq və diqqət dairəsindən kənar da qala bilmir. Azərbaycan Respublikası «Xatirə kitabı»nın vaxtında və yüksək poliqrifik səviyyədə çıxması üçün redaksiya heyəti və redaksiya şurası üzvlərinin hamısından çox Baloğlan Rüstəmov məşğul olur.

Baloğlan müəllimin hər şeyə canlı maraq göstərməsinə, fəal vətəndaşlıq müdaxiləsinə adam qibtə etməyə bilmir. O, bir cəsur kəşfiyyatçı kimi müharibənin odu-alovu içərisində xalqımızın şərəf və ləyaqətini qorumuş, çoxlu dövlət mükafatına, orden və medallarına layiq görülmüş sonra isə istefaya çıxmışdır.

... Yaş o yaş olmasa da, insan güjünü aşan bir enerji ilə ondan-bundan (əsasən də, varlı-karlı idarə, şirkət və müəssisələrin imkanlı adamlarından) umküsü edə-edə respublikada ən aşağı əmək haqqı

alan redaksiyamızın 11 əməkdaşına böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edən və hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsində mühüm rol oynayan «Xatirə kitabı»nın hər cildinin çıxması münasibətilə adam başına heç olmasa ildə birçə dəfə 50 min manat mükafat verilməsi üçün mənimlə birgə döymədiyi qapı, yazmadığı bir nazirlik qalmadı. Təqaüddülərdən də aşağı əmək haqqı alan «Respublika Xatirə kitabı» əməkdaşlarına bu günə qədər təhəmmül olunmayan qayğıya görə redaksiyamızın kollektivi Baloğlan Rüstəmovla həmişə öz minnətdarlığını bildirmişdir. Onun redaksiyamızda çalışan işçilərə belə doğma övlad münasibəti bəsləməsinin əsas səbəbi budur ki, biz İkinci Dünya Müharibəsinin iştirakçısı olan Baloğlan Rüstəmovun cəbhələrdə igidlik göstərmiş, gənc ömürlərini faşizmlə mübarizəyə fəda etmiş, qəhrəmancasına vuruşaraq həlak olmuş, itkin düşmüş döyüşçü dostlarının əziz xatirəsini əbədiləşdirmək işində əlimizdən gələni edib, Azərbaycan Respublikası «Xatirə kitabı»nın artıq üç cildini qədərbilən xalqımıza çatdırmışıq. Hər cildə 13-15 min azərbaycanlı əsgər və zabıt haqqında material toplayıb, nəşr etmək, əziz oxucular, Sizə çox da asan bir iş kimi görünməsin. Redaksiyamız sağ qalan bütün Vətən müdafiəçiləri haqqında da material toplamaq və onların da döyüş yolunu, hünərlərini işıqlandırmaq əzmindədir.

Onlardan biri bu gün haqqında söz açdığımız Baloğlan Rüstəmovdur.

Culfa rayonunun Qazançı kəndindən Berlinədək çətin və şərəfli döyüş yolu keçmiş, bir vaxt dünyaya meydan oxuyan, «Barbaros» planı ilə dünya dövlətlərini reyxin bayrağı altına salmağa ciddi-cəhd göstərən bu şəhərin süqutunu da öz gözləri ilə görmüş

Baloğlan Rüstəmovla görüşüb, ondan keçdiyi şanlı döyüş yolundan söz açmağı xahiş etdim. O, türk dünyasının böyük oğlu Mustafa Kamal Atatürkün bir kəlamını misal gətirib dedi: «Ölümdən qorxan millət ölümə məhkumdur!»

Baloğlan müəllim də general-mayor Bahadır Məmmədqulu oğlu kimi özü haqqında danışmağı xoşlamır: «Nəriman, oğul, möhtərəm prezidentimiz sənə çox böyük məsuliyyət tələb edən mühüm siyasi, hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi əhəmiyyəti daşıyan ciddi bir iş həvalə edib. Redaksiya heyəti bu işi yüksək səviyyədə qurmaq üçün daim ciddi səy göstərməlidir. Əməkdaşlarınızın həm sayını, həm də əmək haqqını artırmaq haqqında düşünmək lazımdır. Mən bu iki məsələni ən yüksək dövlət səviyyəsində həyata keçirəcəyimə redaksiya şurasının bir üzvü kimi söz vermişəm. Bu gün də sözümün üstündə dururam. Sən get, hələ cildlərin yüksək poliqrafik səviyyədə, nəfis şəkildə çıxmasının qayğısına qal, qəhrəmancasına vuruşub həlak olmuş, itkin düşmüş Vətən övladları barədə şəkil, material topla».

Baloğlan Rüstəmov özünün döyüş yolundan bəhs edən xatirələrini yazıb redaksiyamıza təqdim edəcəyini vəd etmişdir. Onun həyat salnaməsi, əlbəttə, çox maraqlı olacaqdır: SSRİ hüduqlarından kənarında 20 min kilometrlik ərazinin faşist tapdağından azad olunmasında fəal iştirak edən, müharibə qələbə ilə başa çatdıqdan sonra isə il yarım Berlində hərbi xidmətdə olmuş Baloğlan Rüstəmov kimi bir zabitin keçdiyi cəbhə yolları çox gənclərimiz üçün bir həyat məktəbi və örnəkdir.

B.Rüstəmovun hərbi xidmətdən tərxis olub, Bakıya, doğma Qazançı kəndinə qayıdışı da çox ma-

raqlı olmuşdur. Ordudan tərxis olunanda ona bir motosiklet hədiyyə verilmişdir. Baloğlan müəllim həmin motosikletlə Berlindən Bakıya gəlmiş, burdan Naxçıvana, oradan da Qazançı kəndinə getmişdir. Qazançı-Berlin... Berlin-Bakı-Qazançı... Cəbhə yolları... Baloğlan müəllimin «Xatirə dəftəri»ndən yarpaqlar:

— Bir çox müharibə veteranlarımız kimi mən də özümü Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü qoruyan əsgər və zabitlərimizin sırasında hesab edirəm. Gənclərimizlə görüşlərdə onlarda hərbi vətənpərvərlik duyğuları aşılınması işində əlimdən gələn köməyi göstərir, görkəmli Azərbaycan sərkərdələrinin həyat yollarından yeniyetmə və cavan nəsil nümayəndələrinə örnək olan maraqlı, mənalı epizodlar danışırım. Tez-tez cəbhə xətlərinə də gedirəm. On il əvvəl ermənilərin Qarabağda apardığı «etnik təmizləmə» əməliyyatından sonra respublikamızın ərazi bütövlüyünə və müstəqilliyinə qəsd edən erməni təcavüzkarlığına qarşı apardığımız milli mücadiləməzdə öz sinələrini siper edən gənclərimizlə görüşlərimiz zamanı onları milli iftixarımız olan adlısanlı sərkərdələrimiz, qəhrəman oğullarımız Həzi Aslanov, İsrəfil Məmmədov, Nəcəfqulu Rəfiyev, Ziya Bünyadov kimi mərd, rəşadətli, cəsur, igid olmağa səsləyirəm. Görüşlərin birində dedim: «Sizin müdafiə xəttinizin keçdiyi bu kanalı biz müharibədən sonrakı quruculuq illərində çəkmişik. Çəkmişik ki, torpaqlara su çıxaraq. Adamların dinc, xoşbəxt yaşayışı üçün zəruri olan məhsul istehsal edə bilək.

O vaxt texnika çatışmırdı. Ağır zəhmət tələb edən işləri də əl ilə görürdük. Özümüz də cəbhədən təzəcə qayıtmışdıq. Cəbhə yollarının tozu-torpağı əsgər şif-

nəllərimizdən hələ getməmişdi.

Üst-başımızı çırpmağa, doyunca yatmağa da hələ macal tapmamışdıq. Ancaq hər yerdə əmək coşğunluğu var idi. Çətinliklər, çatışmazlıqlar bizi ruhdan salmırdı. Cəbhəçilər bütün çətinliklərin öhdəsindən gələrək, əmək cəbhəsində də xariqələr yaradırdı. Xalqımızın dinc həyatı yenidən pozulsa, dünənəcən çörəyimizi yeyən nankorlar xalqımızı müharibə girdabına salsa, biz yenə də Vətənin müsəlləh əsgəri olacaq, illərin sınağından çıxmış həyat təcrübəmizlə Siz gənclərə yardımçı olacağıq. Bilin və aqah olun ki, Qarabağ savağını müvəqqəti olaraq udusaq da, ruh düşkünlüyünə qapılmaq olmaz! 1941-ci ildə almanlar Moskvanın hündərinə qədər gəlib çatmışdılar. Lakin biz müharibəni faşizm üzərində qələbə ilə başa çatdırdıq – qalibyyət yürüşü bayrağını dünyaya meydan oxuyan reyxin yerləşdiyi binanın üstündə dalğalandırdıq».

Baloğlan müəllim tez-tez gənc döyüşçülərin qonağı olur. Qələbəyə səsləyən belə çıxışları ilə əsgər və zabitlərimizdə hərbi vətənpərvərlik duyğuları oyadır, ruhlandırır. O, deyir ki, Vətənimizin ərazi bütövlüyünü göz bəbəyi kimi qorumaq, onun bir qarış torpağını düşmən tapdağı altında qoymamaq üçün, lazımlı gələrsə, silaha sarılmalıyıq. Azgın düşmən bu sülh təşəbbüslərinə məhəl qoymasa, torpaqlarımızı silah gücünə də olsa almağa qadirik.

Əsgərlərimiz Baloğlan müəllimin özünün iştirak etdiyi döyüşlərdən, İkinci Dünya Müharibəsində Azərbaycan oğullarının, eləcə də Azərbaycandan orduya çağırılmış başqa xalqların nümayəndələrinin hünərlərindən, ümumi düşməne – faşizmə qarşı apardıqları ölüm-dirim mübarizəsindən, özünün – cəbhəçi kəş-

fiyyətçinin həyatından bəhs edən söhbətləri həmişə maraqla dinləyirlər.

Baloğlan Rüstəmov döyüş yollarından söhbət salanda özünün kəşfiyyətçilik təcrübəsindən elə inandırıcı, elə maraqlı epizodlar danışır ki, ona qulaq asan əsgərlərimiz də onun kimi kəşfiyyətçi olmaq, igidlik göstərmək istəyirlər. Baloğlan müəllimə qulaq asdıqca onlar sanki Sandomir əməliyyatının bilavasitə iştirakçısına çevrilirlər. Baloğlan müəllim isə o qanlı-qadalı illəri xatırlayaraq yada salır, bilavasitə iştirakçısı olduğu döyüşlər barədə acı-şirin xatirələr danışır: «Bu hadisə Sandomir əməliyyatı zamanı – Polşa torpaqlarının faşist işğalından azad olunması uğrunda gedən döyüşlərdə olmuşdur. San çayını keçmək və qarşı sahilə əməliyyat meydanı əldə etməliydik. Döyüşlərdə bərkənd-boşdan çıxmış bölmələrin sırasından cəsur əsgər və zabitlər seçildilər. Onların arasında kəşfiyyət bölüyü ilə birlikdə bəndeyi-həqiriniz var idi.

Kəşfiyyətçilərımız almanların mövqeyinə keçib, məlumat toplamaq və imkan daxilində, «dil» tapıb gətirmək barədə tapşırıq almışdı.

Qarşı sahilə çıxan dəstənin komandiri, baş leytenant Lupenko idi. Mən onunla əməliyyat planı hazırladım. Hər qrupun vəzifələrini müəyyən etdik. Hər bir döyüşçü onun üzərinə düşən konkret vəzifəni təməddürüst bildikdə uğurlu nəticə alınır. Kor-koranə hərbi əməliyyat aparmaq olmaz.

O vaxt biz diqqətlə göz qoyub almanların müşahidə məntəqələrinin yerini öyrəndik. Çox az, yəni bir nəfər itki verməklə əməliyyatı başa çatdırdıq. Kəşfiyyətçilərımız qərarqaha alman zabiti ilə yanaşı çoxlu əlavə sənəd və qiymətli xəritə gətirdi. Kəşfiyyət mə-

lumatları dəstəyə əməliyyat meydanının müdafiəsini təşkil etməyə və əsas qüvvələr çayı keçənədək onu əldə saxlamağa imkan verdi. Əməliyyatda bilavasitə iştirak edən on nəfər kəşfiyyatçının hamısı orden və medallarla təltif olundu...»

Bunu da deyək ki, Baloğlan Rüstəmov bu əməliyyat zamanı üçüncü dərəcəli «Şöhrət» ordeninə layiq görüldü.

Polşa – Almaniya sərhədindəki döyüşlərdə B.Rüstəmovun kəşfiyyatçıları ağır sınaqlardan çıxmalı oldular. Müharibə Almaniyə ərazilərinə yaxınlaşdıqca düşmən daha inadla müqavimət göstərirdi.

Bir dəfə Baloğlan Rüstəmovun rəhbərlik etdiyi kəşfiyyatçılar növbəti tapşırığı yerinə yetirməyə yollanmışdılar. Bu dəfə onlara Amerika istehsalı olan zirehli döyüş transportoru da verilmişdi.

Kiçik, lakin taktiki cəhətdən çox mühüm olan dəmiryol qovşağında almanların mövqelərini aşkar etmək, eyni zamanda əsir tutmaq lazım idi. Dəmiryol vağzalı kəşfiyyatçıların mövqeyindən xeyli aşağıda, çökəkədə yerləşirdi. Əməliyyata hazırlaşarkən B.Rüstəmov relyefin imkanlarından özünün bildiyi kimi istifadə etməyi qərarlaşdırdı.

Müxtəlif nöqtələrdən apardığı müşahidələr nəticəsində qarşıdakı əməliyyatın planını müəyyənləşdirdi. Planda qəfil hərəkət etməyə üstünlük verilirdi. O cümlədən zirehli transportoru da gecə vaxtı, motoru işə salınmadan, səssiz-səmirsiz vağzala yaxınlaşdırmaq lazım idi. Qaranlıqda alman keşikçiləri, çox güman ki, onu özlərininki hesab edə bilirdilər. Risk çox müvəffəqiyyətlə baş tutdu. Kəşfiyyatçılar iki faşisti qəfildən yaxaladılar. Onlardan 70-100 metr aralıdakı dəmiryol körpüsünün altındakı budkada da gözet-

çilər olmalı idi. Kəşfiyyatçılar onları da tərksilah edib, əl-qollarını bağladılar və öz mövqələrinə qayıtdılar. Diviziya komandiri bu dəfə də Poznan şəhəri uğrunda gedən döyüşlərdəki uğurlarına görə onu ürəkdən təbrik etdi. Beləliklə, Poznan şəhəri uğrunda gedən döyüşlərdə göstərdiyi rəşadətə görə o, 2-ci «Şöhrət», eləcə də «Böyük Vətən müharibəsi» ordenlərilə təltif olundu.

Ümumiyyətlə, özü barədə danışmağı çox da xoşlamayan Baloğlan Rüstəmov alman faşistləri ilə döyüşlərdə bir sıra igidliklər, rəşadət timsalı olan döyüş hünərləri göstərmişdir. Bu döyüşlərin birində yaralanmış, güclü kontuziya almışdır. Lakin o, məhrumiyyətlər qarşısında iradəsini itirməmiş, həmişə təmkinli, dözümlü olmuş, mərd-mərdanə hərəkət etmişdir.

Tabeliyində olan əsgər və zabidlərə qarşı çox tələbkar, tələbkar olduğu qədər də qayğıkeş olmuşdur. Bir komandir kimi həmişə öz tabeliyindəkilərə şəxsi nümunə göstərməyə, örnək olmağa çalışmışdır. O bu gün də belə düşünür, məhz belə də hərəkət edir. Onun Həyat və ölüm barədə düşüncələri də çox maraqlıdır. O, deyir:

— Həyat çox mürəkkəbdir. Həyatı sevməyən, fırvan yaşamaq istəməyən adam tapmaq çətinidir. Ölüm qorxusu da elə yaşamaq haqqından, həyat sevgisindən doğur. Bir sözlə, həyat eşqi kimi qorxu hissi də insana xas olan təbii bir hissidir. İş burasındadır ki, hər birimiz qorxunu aradan qaldırmağa qadir adamlarıq. Əgər döyüşçü bu qadiriyyə sadıq qalırsa, demək onda qəhrəmanlıq hissləri qüvvətlidir. Qəhrəmanlığın mənəvi kökləri elə məhz buradan başlanır.

Baloğlan Rüstəmov qanlı-qadalı müharibə illərində olduğu kimi, lap indinin özündə də, yaşının ixtiyar çağında da mübariz bir vətəndaşlıq qayəsi ilə yaşayır. Baloğlan Rüstəmov Berlində, Amerikanın nəzarət sərhədində olan Veymar əyaləti boyunda düz bir il altı ay işləmişdir. Sonra Bakıya qayıtmışdır. Baloğlan Rüstəmov bu gün də gənclik ehtirası ilə ordumuzu daha da müqtədir, daha da güclü görmək arzusuyla yaşayır və gənclərimizə yorulmadan yüksək vətənpərvərlik hissləri ilə yaşamaq dərsi keçir. Onun həyatı, döyüş yolu hadisələrlə çox zəngin və əhatəlidir. Bu həyat bəlkə də qalın-qalın kitablara sığmaz. Səmimi, vətənpərvər qəlbi kimi onun xidmət otağının qapısı da «Respublika Xatirə kitabı»nın əməkdaşları üçün də həmişə açıqdır. O əvvəllər dəfələrlə olduğu kimi yenə də ümumxalq, ümumdövlət əhəmiyyətli bu xeyirxah, savab işə — «Respublika Xatirə Kitabı»nın nəşri işinə dövlət səviyyəsində göstərilən laqeydliklə razılaşa bilmir. Onun rahatlığı, narahatlığındadır. Kaş bütün veteranlarımız bunu özlərinin həyat yolu seçəydilər. Onun kimi çalışıb, onun kimi yaşayaydılar. Kaş, kaş, kaş...

BÖYÜK LƏYAQƏT SAHİBİ

Azərbaycan generalları içərisində mənə, eləcə də bizim redaksiya əməkdaşlarına ən doğma, ən yaxın olanı respublikamızda öz təvazökarlığı, işgüzarlığı, prinsipiallığı, böyüklə də, kiçiklə də nəzakətli davranışı ilə seçilən Bahadır Məmmədqulu oğlu Hüseynovdur.

Respublika Xatirə Kitabı Redaksiyasının yaradılmasında, redaksiyanın işçi qrupunun öz işini yəni bərpa etməsində Bahadır müəllimin müstəsna xidmətləri var. Əlbəttə, Bahadır Məmmədqulu oğlunu respublikamızın silahlı qüvvələrinin bütün əməkdaşları, eləcə də əmək və müharibə veteranları çox yaxşı tanıyırlar.

Gənclərimiz, müstəqil, suveren respublikamızın gələcək qurucuları — yenyetmələrimiz də onu ya-

xından tanınalıdırlar. Gənclərimiz üçün Bahadır Məmmədqulu oğlu bir vətəndaşlıq, vətənpərvərlik, təşkilatçılıq nümunəsi, insanlarla qarşılıqlı nəzakət, dostluq-qardaşlıq timsalidir.

Mən onu yaşlı nəslimizin etalonu hesab edirəm. Hər sözünün, addımının, hərəkətinin üstündə əsən, hər sözün məsuliyyətini dərinədən dərk edən Bahadır müəllimlə ilk tanışlığımız 1989-cu ilin yanvarında olub. O vaxtlar mən Azərbaycan Ensiklopediyasında qrup rəhbəri vəzifəsində çalışırdım.

Keçmiş SSRİ miqyasında ayrı-ayrı respublikaların Xatirə Kitabı Redaksiyaları yaradılırdı. Azərbaycan SSR Nazirlər Kabineti (H.Ə.Həsənov sədr olduğu ildə — **N.H.**), nəhayət ki, bizim respublikada da belə bir işçi qrupu yaradılmasının zəruriliyini nəzərə aldı. Lakin həmin qərarın icra mexanizmində çoxlu kəsir olduğundan, onun həlli yollarını təkmilləşdirmək üçün tez-tez Bahadır müəllimə müraciət etməli olurdum (çünki Nazirlər Kabineti qərar verməklə öz işini bitmiş hesab edir, amma Respublika Veteranlar Şurası üç ildir ki, hörmətli prezidentimiz, Silahlı Qüvvələrimizin Ali Baş Komandanı general-mayor H.Ə.Əliyev cənablarının qayğı və diqqəti sayəsində öz işini bərpa edən, artıq üçüncü cildi çapdan çıxan Respublika Xatirə Kitabının bütün qayğılarını öz üzərinə götürərək, redaksiyamıza əlindən gələn köməyi göstərir. Bahadır müəllim ümumi işimiz üçün bütün nazirlərimizə rəsmi sənədlə müraciət etməkdən yorulmur ki, yorulmur. — **N.H.**).

Əvvəlcə Bahadır Məmmədqulu oğlu Hüseynov haqqında hərbi ensiklopediyalarda olduğu kimi soraq xarakterli kiçik məlumatlarla dəyərli oxucularımızı tanış etməyi özümə borc sandım.

«Hüseynov Bahadır Məmmədqulu oğlu 1921-ci il dekabrın 15-də Şərur rayonunda doğulmuşdur. Azərbaycan sərkərdəsi. General-mayor (1978). SSRİ Dövlət Təhlükəsizliyi orqanlarının fəxri əməkdaşı (1960), Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqçusu (1982). 1940-cı ildə Sovet Ordusu sıralarına çağırılmışdır. İkinci Dünya Müharibəsində (1941-45-ci illərdə) iştirak etmiş, 1942-63-cü illərdə Sovet sərhəd qoşunlarında məsul hərbi vəzifələrdə xidmət etmişdir. S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdir (1967). 1963-cü ildən Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi orqanlarında çalışmış, 1969-76-cı illərdə Naxçıvan MSSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri, 1976-86-cı illərdə isə Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin müavini vəzifələrində səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Azərbaycan KP 28-ci, 29-cu və 30-cu qurultaylarına nümayəndə seçilmişdir. Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin (8-9-cu çağırışı) deputatı olmuşdur. 1986-cı ildən respublika əhəmiyyətli fərdi pensiyaçıdır. 1987-ci ildən Azərbaycan Respublikası Müharibə, Əmək və Silahlı Qüvvələr Veteranları Şurası sədrinin müavini, 1994-cü ildən isə Şuranın sədri vəzifələrinə irəli çəkilmişdir. Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni və onlarla başqa medalla təltif olunmuşdur...»

Bu qısa, soraq xarakterli məlumatlar Bahadır Hüseynovun zəngin əsgər, döyüşçü və sərhədçi həyatına ötəri bir nəzər kimi maraqlı olsa da, portret-oçerk üçün yetərli sayıla bilməzdi. Bu quru faktologiya ilə kifayətlənmək olardımı? Əlbəttə yox...

* *
*

Söhbət düşəndə «suyu da üfərə-üfərə içən» Bahadır müəllimi çox yaxından tanıyanlar harada işləməsinə, hansı vəzifə və rütbə sahibi olmasına baxmayaraq, onu vətənpərvər, təvazökar bir insan, dəyanətli dost, sədaqətli ailə başçısı, prinsipial, tələbkar, tələbkar olduğu qədər də qayğıkeş rəhbər kimi səciyyələndirirlər.

Bahadır müəllim, həm də onun bütün ailə üzvləri bu kök üstə köklənmişdir. Çünki Məmmədqulu kişinin özü də elə sayılıb-seçilən el ağsaqqalı, təmizlik, xeyirxahlıq simvolu kimi bütün Zəngəzur mahalında, xüsusən də Naxçıvan elində tanınmışdır. Onun oğulları — Sabir və Bahadır öz soylarının ənənələrini şərəfət və ləyaqətlə davam etdirirlər.

Bahadır müəllimlə ilk tanışlığımdan on ildən çox vaxt keçib. Mən onu özümə müəllim, ən böyük dost hesab etmişəm. «Tormoz»umun tutmadığı «allahsız» vaxtlarımda yeganə düz yol göstərənim Bahadır müəllim olmuşdur. İndinin özündə də tez-tez onun atalıq qayğısını hiss etdiyimdən bütün pürsüklü məsələlərdə, məsələn, büdcədən redaksiyamız üçün ayrılan qanuni əmək haqqını, nəqliyyat xərclərini ala bilmədiyimiz haqqında felyeton yazıb rüşvətخورluğa qapılmış məmurları rüsvay-i-cahan etmək istəyəndə Bahadır Hüseyinov qələmimi saxlayıb, «Sənə daha məsul bir iş tapşırılıb. Get «Xatirə kitabı» üçün material topla. Güllələnmiş Azərbaycan əsgərlərini axtar. Onların ruhunu sevindir. Xatirələrini əbədiləşdir. Bundan savab iş olarmı? Qoy səni narahat edən o biri məsələlərlə dövlət ittihamçıları, prokurorlar və hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşları məşğul

olsunlar». Lakin Bahadır Hüseyinova deyə bilmədim ki, bütün bu özbaşınalıkları törədənlər elə həmin qanunun aliliyindən dəm vuran bəzi vəzifə sahiblərinin özləridir. Deyə bilmədiyim üçün də bu portret-oçerkimdə bu giley-güzarlı sətirləri yazmaya bilmədim. Axı, hamı hər şeyi və hamını öz arşını ilə ölçür. İnsanların hamısı, o cümlədən bu sətirlərin müəllifi də adam tanımaqda yanıla bilər. Ancaq mən bu dəfə, ömrümün payız çağında — yaxşını pisdən, nəzakəti yaltaqlıqdan seçməyi bacardığım məqamda yanılmamışdım. Məndən 17 yaş böyük olan Bahadır müəllimə redaksiya heyətinin sədri vəzifəsi tapşırılında da, öz xahişi ilə bu vəzifədən gedəndən də, o, redaksiya heyəti sədrinin müavini kimi hamıdan, hətta sədrin özündən də çox çalışırdı. Məhz onun bu fədakar zəhməti sayəsində «Xatirə kitabı»nın birinci, ikinci və üçüncü cildləri işıq üzü gördü. İndi dördüncü və digər cildlərin çapa hazırlanması üzərində iş gedir. İkinci və üçüncü cildlər bəşəriyyətin faşizm üzərində tarixi qələbəsinin 55-ci ildönümü ərəfəsində dünya hərbi muzeylərinin kitab rəflərinin bəzəyi olacaqdır.

Veteranlar Şurası üzvlərinin, ələlxüsus onun sədri, general-mayor B.Hüseyinovun, sədrin müavini, mayor B.Rüstəmovun bu işdə böyük xidmətləri qeyd olunmalıdır.

Böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edən bu nəşrlə bağlı araya çıxan problemlərin həlli yollarını araşdırarkən tez-tez Bahadır müəllimlə görüşməli olurdum. Onun böyük bir enerji ilə adi bir məsələyə qeyri-adi bir mənə verməsinin dəfələrlə şahidi olmuşam. Bahadır müəllim üçün problemin böyüyü-kiçiyi yoxdur.

İndi ki, onun yanına təşrif gətirmisən, zəhmət çəkib bu kabinetdə xeyli oturmalısən. O, sən

gözünün önündə dövlət telefonunu götürüb, bütün nazirliklərin bu işə aid kuratorları ilə «tet-a-tet» telefon bağlantısı edə-edə bu problemi yaradan adamın diqqətini respublika prezidenti H.Ə.Əliyevin imzaladığı «Vətən uğrunda həlak olanların xatirəsinin əbədləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun həyata keçirilməsinin vacibliyinə cəlb edəcək, ya onu, ya da sənin özünü Qanunun həyata keçirilməsində yaratdığı hər hansı «problemin» müəllifi kimi əməlli-başlı «ifşa edib» suyu süzülə-süzülə geri qaytaracaq: «Get başını aşağı sal, işlə. Elə bilirsən, əmək haqqının artırılması asan işdir? Çoxları hökumətə çatması gəlir vergisini verməkdən boyun qaçırmaq yolunda əngəl törədir, pullarını xarici banklarda gizlətməklə, pul və əmtəə dövriyyəsinin normal gedishinə hər vasitə ilə əngəl törədirlər. Cına-yətkarlar hüquq mühafizə orqanlarının məsul işçiləri tərəfindən məsuliyyətə cəlb olunmadığından dövləti aldatmaq, vergidən yayınmaq xroniki xəstəliyə çevrilib...

Sən elə bilirsən hərbi təqaüdcülər, yaxud müharibə və əmək veteranları sizin redaksiyanın əməkdaşlarından yaxşı dolanırlar? İndi hamının güzəranı ağırdır. Keçid dövründə buna da şükürlər olsun. Möhtərəm prezidentimizin tükənməz səyləri nəticəsində respublikamızda sabitlik yaranıb. Hər şey yavaş-yavaş, tədriclə öz yerini tutmaqdadır.

İşləmək lazımdır, vəssalam! Hərə iş yerində ona tapşırılmış vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlsə, hər işimiz düzələcəkdir. Onda sənin əmək haqqının artırılmasına həsr etdiyin üçillik ərizəbazlığına da son qoyulacaq. İldə iki kitab, heç olmasa hər cildə 15 min əsgər və zabıt haqqında material toplamaq şərti

ilə bir sanballı cild buraxılmasını təmin etməlisiniz. Ayırı-ayrı xatirə serialları da buraxıb, öz maliyyə çətinliklərinizi həll edə bilərsiniz. Yenə də işləmək, işləmək, işləmək lazımdır...».

...Bahadır Məmmədqulu oğlu Hüseynov orta məktəbi bitirdikdən sonra Xarkov Sərhəd Məktəbinə daxil olmuş, elə ilk günlərdən kursantlardan fərqləndiyinə görə dəfələrlə təşəkkür və fəxri fərman almışdır. Sonuncu kursda oxuyarkən İkinci Dünya Müharibəsi başlandı. 21 yaşlı gənc Bahadır müharibəyə könüllü getmək haqqında məktəb rəisinə ərizə verdi. Onun bu təşəbbüsünə bütün kursantlar qoşuldu. Orada cəbhə üçün bir batalyon yaradıldı. Bu təşəbbüsün müəllifinə vaxtından əvvəl kiçik leytenant hərbi rütbəsi verildi. O, Xalq Daxili İşlər Komissarlığının 246-cı atıcı diviziyası 908-ci atıcı alayının vzvod komandiri kimi cəbhəyə, özü də döyüşlərin ən qaynar nöqtəsi sayılan Smolensk istiqamətinə göndərildi. Orda düşmən qüvvələri həm əsgərlərin sayına, həm də hərbi texnika vasitələrinin üstünlüyünə görə bizimkilərdən qat-qat üstün idi. 1941-ci il iyul ayının ikinci ongünlüyündə Smolensk rayonu ərazisindəki döyüşlər daha da şiddətləndi.

Onlara düşməne müqavimət göstərmək — müdafiə olunmaq tapşırığı verilmişdi. Təpədən-dırnağa dək silahlanmış düşmən nəyin bahasına olursa-olsun 7 noyabr 1941-ci ildə qələbə bayrağını Kreml qülləsinə sancmaq niyyətində idi.

Bahadır Hüseynov müharibənin bu ağır günlərində ona tapşırılan vzvodun sırayı əsgərləri ilə birgə yorulmaq bilmədən səngər qazır, müdafiə xətlərini möhkəmləndirirdi. Onun ilk uğuru — düşmən tankını

partlatması diviziya generalının diqqətindən yayınmadı. General onu öz yanına çağırdı. General hamının gözü qabağında onu tərifləyib öz təşəkkürünü bildirdi. O, dedi:

— Vzvod komandirinin təşkilatçılığı, düzgün mövqe seçməsi, sərrast atıcılığı sizin hamınız üçün örnək olmalıdır. Gördünüz ki, o, təhlükəni necə qiymətləndirdi, necə vaxtında sovuşdurdu. Belə vuruşmağa, ağılla, dərrakə ilə düşmənin atəş nöqtəsini Bahadır Mamedoviç kimi susdurmağa çalışmalısınız. Gördünüz mü, o necə sərrast qumbara atdı? «Pələngin» arxasını yerə belə vururlar! Əhsən sənə, komandir! Sənə təşəkkürümü elan edirəm!

Sonra isə general üzünü səliqə ilə qırxmış Bahadır Mamedoviçi şəxsi nümunə kimi başqa komandirlərə göstərdi:

— Komandirlərin hamısı indən belə mənim yanıma, bax, belə, Bahadır Mamedoviç kimi səliqəli gəlsinlər. Batalyonlarda səliqə-səhmana baxış keçirəcəyəm. Özünüzü düzəldin! Bahadır Mamedoviçin həm döyüşçü, həm də insani keyfiyyətlərindən bəhrələnin!

Bahadır Hüseynov ilk təşəkkürü də, ilk yaranı da Smolensk uğrunda gedən ağır döyüşlərdə aldı. Düşmənin eyni mövqedə ardı-arası kəsilmədən üçüncü dəfə keçirdiyi amansız hücumların birində düşmənin snayperi Bahadır Hüseynovu üzündən yaraladı. Onun əmrilə əsgərlər azğın düşmənin üzərinə əzm və rəşadətlə hücum keçərək snayperi də, neçə-neçə düşmənin tankını, topunu da məhv edə bildilər. Daha sonra iki qolundan və kürəyindən yüngül yara almasına baxmayaraq Bahadır Hüseynov vzvodundan aralanmadı. Yeni həmləyə hazırlıq

komandası vermək istəyəndə fürsət axtaran düşmənin snayperi onu boğazından ağır yaraladı. Bahadır Hüseynovu «U-2» təyyarəsi ilə Qorki şəhərindəki qospitala göndərdilər. Onun sağalması yeddi aydan çox çəkdi.

Müharibənin ən ağır nöqtələrində göstərdiyi qəhrəmanlıq nümunəsi komandiri olduğu vzvodun əsgərlərində qələbəyə inam hissini, döyüş əhvalruhiyyəsini daha da artırırdı. O, bəzi komandirlər kimi göstəriş verməklə, hücum planını cızmaqla kifayətlənmirdi. Məhz buna görə də, onun döyüşçüləri öz cəsur komandirinin göstərdiyi igidlik və rəşadət fəvqünə qalxmaq, onun kimi vuruşmaq əzmi ilə azğın faşistləri öz yuvalarınadək qovmağa can atırdılar.

Haşiyə:

Şəxsi nümunə hissi bu gün də Bahadır Məmmədqulu oğlunu tərk etməyib. Ayrı-ayrı «veteran şuraları», «cəmiyyətləri», «komitələri» əvəzinə vahid bir veteran birliyi, yaxud bütün sivil ölkələrdə olduğu kimi VETERAN nazirliyi yaratmaq, beləliklə də, bütün «Qarabağ», «Azərbaycan», «Əfqanıstan» və b. «veteran», «birlik», «komitə» və s. qurumları birləşdirmək kimi önəmli fikir Bahadır Hüseynovu bir an da rahat buraxmır.

Axı çox da böyük olmayan bir respublikanı ayrı-ayrı «birliyə», «cəmiyyətə», «komitələrə», «şuralara» bölmək, onları bir-biri ilə qarşı-qarşıya qoymaq heç kəsə başucalığı gətirmir, gətirə bilməyəcək də! Gəlin, dünyagörmüş, müharibənin alovlarında bərkimiş ağsaqqalımızı dinləyək, onu başa düşməyə çalışaq. Məgər İkinci dünya savaşında, Əfqanıstanda, yaxud Çexoslovakiya, Macarıstan hadisələrində, eləcə də

Qarabağ milli mücadiləsində həlak olan, itkin, yaxud əsir düşən o əsgərlər Azərbaycandan orduya çağırılmamışdılar mı?.. Onların hamısı Azərbaycanı təmsil etmirdilər mi? Bəs onda biz onları nə haqla bir-birindən ayırırdıq?.. Niyə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələr, Müharibə və Əmək Veteranları Şurası ilə kifayətlənməyirik? Bəlkə respublikamız iqtisadi cəhətdən çox güdrətlidir?.. Ezamiyyətdə olduğum MDB ölkələrinin heç birində belə hərc-mərclik yoxdur. Konkret birliyə çağıran Bahadır müəllim kimi el ağsaqqalına qulaq asmağın isə vaxtı çoxdan çatmışdır.

Bahadır Məmmədqulu oğlu Hüseynovun bu yaşında belə çətin bir sahəyə rəhbərlik etməsi heç də asan görünməsin. Adamlar yaşa dolduqca uşaq təbiətli olur. Hər şeydən inciyən, dəyməduşər ovqatlı, özü də hamıdan uman-küsən veteranlarla işləmək çox çətinidir. Sayı milyonu aşan əmək və müharibə veteranlarının «nazı» ilə oynamaq hər səbr sahibinə müyəssər olan bir iş deyil. Zaman o zaman, vaxt o vaxt, imkan o imkan deyil. Veteranlar vaxtı ilə 5, hətta 3 qəpiyə aldığı aspirinə, validola, baralginə və s. dərmanlara indi 5 min - 50 min manat verməli olur. Onların təqaüdü isə vur-tut 50 min manatdır. Zəmanədən edilən bütün bu umu-küsülərə indi qulaq asan azdır. Ona görə də hamı Bahadır müəllimin üstünə qaçır. O, hamını qəbul etməyə, təskinlik verməyə vaxt və macal tapa bilir.

Bahadır Məmmədqulu oğlunda adamlara qayğı-keş, təmənnəsiz bir münasibət, ən ümdəsi, onların hamısını dinləmək həvəsi, mən deyərdim ki, istedadı var.

* * *

Bizim redaksiya əməkdaşlarına Bahadır Məmmədqulu oğlunu tanıdan da, onun əməksevərliyi olmuşdur. O, Respublika Xatirə Kitabı Redaksiya heyətinin sədri olanda da, indinin özündə də (sədrin müavini kimi) yorulmaq bilmədən çalışır ki, cildlərimiz bir-birindən daha nəfis, yüksək poliqrəfiq səviyyədə çıxsın.

— Sizin buraxdığınız kitablar, — deyir, — neçə-neçə muzeyə göndərilir. «Poklonnaya qora» Hərbi Muzeyində «Azərbaycan Respublikası Xatirə kitabı»nın cildlərini seyr edən azərbaycanlı əsgər və zabıtlar Vətən uğrunda həlak olan soydaşlarımızın unudulmadığını görüb, daha mübariz, daha döyüşkən olmağa çalışacaq. Siz böyük ictimai, siyasi əhəmiyyəti olan bir iş görürsünüz. İndi hamı üçün çətin-dir. Keçid dövrüdür. Ruhdan düşməyə dəyməz. Prezident aparatına, Nazirlər Kabinetinə yeni bir müraciət göndərmişik. İnşaallah, bunun bir müsbət nəticəsi olacaqdır. İşləmək lazımdır!

Bahadır müəllimin atalıq ғayğısına redaksiyamızın əməkdaşları həmişə əməli işlə cavab verməyə çalışmışlar. Şərəfli həyat yolu keçmiş Bahadır müəllim hamımız üçün bir örnək, layiqli nümunə olduğundan əlimiz heç vaxt işdən soyumur. Mərhum B.Mehdiyevin «223-cü Qırmızıbayraqlı Belqrad atıcı diviziyası» kitabını B.M.Hüseynovun rəyi və razılığı ilə tərcümə edib, bəşəriyyətin faşizm üzərində qələbəsinin 55-ci ildönümü münasibətilə nəşr etdirmişik. Ayırı-ayrı müharibə qəhrəmanlarının xatirələri və məktubları əsasında «Son borc», «Gözlə məni, ana»

kitabları çap olunmuşdur. Eləcə də müharibə illərində qəhrəmanlıq nümunələri göstərmiş Bahadır Hüseynov, Baloğlan Rüstəmov, Ziya Bünyadov, Həzi Aslanov, Məzahir Abbasov və başqa vətən oğulları haqqında ayrıca kitablar buraxmaq niyyətindəyik.

Kursantlıqdan — kiçik leytenantlıqdan general-mayor rütbəsinədək yüksələn, ömrünün 80-ci baharına qədəm qoymuş qeyri-adi bir həyat yaşamış Bahadır Məmmədqulu oğlu Hüseynov sakit təbiətli bir idarə rəhbəridir. Mən onu heç vaxt səsini ucaldan, qışqıran görməmişəm. Çox təmkinlə öz iradəsini, prinsipial mövqeyini həyata keçirməyi bacaran Bahadır Məmmədqulu oğluna «tormozum-əyləcim sıradan çıxan məqamlarımda», bərk əsəbiləşdiyim vaxtlarda təmkinini pozmadan, aramla, dəmir məntiqilə məni ram etdiyinə görə həmişə minnətdarlığımı bildirmişəm.

Ortaboylu, möhkəm bədənli, çevikliyi indi də itirməyən Bahadır müəllimi heç kim tutduğu düzgün mövqedən döndərə bilməyib, döndərə bilməyəcək də!

Bu gün də Bahadır Məmmədqulu oğlu 50 il, 60 il əvvəlki kimi çevikdir. Məndən yaşca çox böyük olduğuna baxmayaraq, cəld hərəkətlərilə məni əfsunlayır. O, bu gün də sərhəd zonalarında işlədiyi illərdə olduğu kimi «günün rejimi»nə tabedir — idmanla müntəzəm olaraq məşğuldur. Onun işgüzarlığı, təşkilatçılığı hamıya bəllidir. Bahadır müəllim, bir də özümün yorulmaq bilmədən haqq işim uğrunda mərd mübarizliyim olmasaydı, ən ümdəsi, sevgili və saygılı arxam-köməyim — bütün Azərbaycan xalqının ümidipənahı, dünyada sülhün, tərəqqinin ən bariz və ən cılığın carçısı, ən çox tanınmış şərq, türk dünyası si-

yasi xadimlərindən biri, bəlkə də birincisi sayılan dahi rəhbərimiz H.Ə.Əliyevin atalıq qayğısı olmasaydı, Azərbaycan Respublikası Xatirə Kitabının bir cildi də çıxmayacaqdı. Bahadır Məmmədqulu oğlu yüksək vəzifələrdə işləmiş, ona göstərilən etimadı həmişə doğrultmuşdur. O daim atəş nöqtələrindədir. Gənlik ehtirası, özünəməxsus prinsipiallıqla yaşamaq və işləmək arzusu bu gün də onu tərk etməmişdir. O, təmizlik, prinsipiallıq, ləyaqət timsalıdır. Həyat belə insanların çiyinlərində durur.

VOLODYA BAĞIROV BELƏ CAHANGİR İDİ

Volodya (Cahangir) Mir Cəfər oğlu Bağırov haqqında materialı da bu kitaba daxil etmək arzusundaydım. Dostlarını, tanış-bilişlərini axtara-axtara, onun ən məhrəmi, doğmadan-doğma, əzizdən-əziz cəbhə dostu, gənclik illərinin sırdaşı, İkinci Dünya savaşının canlı ensiklopediyası, tarix elmləri doktoru, professor Məzahir Abbasovla görüşdüm.

Sonra V.Bağırovun cəbhə yoldaşlarının fikirlərini, xatirələrini çözlədim.

* * *

Volodya Bağırovun həyat yolu — 30-cu illərin Vətənə hədsiz sevgi və sədaqət ruhunda tərbiyə olunmuş yeni nəslin yoludur. Volodya Cəfər oğlu Bağı-

rov 1919-cu ildə Həştərxanda doğulmuşdur. Tezliklə bütün ailə Volodyanın uşaqlıq və gənclik illərinin keçdiyi Bakıya köçdü. O, evlərinin yanındakı 6 sayılı məktəbdə oxudu. Bir qədər böyüdükdən sonra uçuş həvəsi onu Bakı Aeroklubuna — Leyla Məmmədbəyovanın qrupuna gəlməyə sövq etdi. Bu klubda Böyük Vətən Müharibəsi illərində alman-faşist işğalçılarına qarşı vuruşan bir çox Bakı gəncləri təlim keçmişdi.

O, Leyla Məmmədbəyovanın uçuş kursunu bitirən ilk tələbə-kursantlarından idi. Volodya uçuş texnikasını və «U-2» təyyarəsini səylə mənimsəyirdi. O, 1937-ci ilin sonunda Zəbrat Aviaməktəbinin ən yaxşı pilotlarından biri sayılırdı. 1938-ci ildə komsomolun çağırışı ilə onu və onunla bir kursda oxuyan Hüseynbala Əliyev, Yevgeni Sıqanov, Hüseyn Bağırov, Mithət Ələkbərov, Ağasif Səmədov, Əjdər Cabbarov və başqalarını Krasnodar diyarındakı İ.V.Stalin adına Yeysk Hərbi-Dəniz aviaməktəbinə göndərdilər.

Həmin məktəbdə oxuyan Məzahir Abbasov o günləri belə xatırlayır:

— Bakılıların, o cümlədən də Volodya Bağırovun bizim məktəbə gəlişi çox yaxşı yadımdadır. Onunla ilk tanışlıq məndə çox gözəl təəssürat yaratdı. O, ortaboylu, enlikürek, fiziki cəhətdən möhkəm idi. Gözləri maviyə çalırdı, üzünün cizgiləri bir qədər kobud idi. Xasiyyətə istiqanlı idi. O, atasının Azərbaycanda tutduğu böyük vəzifəyə güvənmirdi.

Tədrisin ilk ilində Volodya «İ-15» («Çayka») təyyarəsində təlim keçirdi. Bu gözəl manevr maşını əla uçuş texnikasına malik idi. O, bu maşını tezliklə öyrəndi. Biz hamımız Volodyanın gözəl hərbi pilot olacağına ürəkdən inanırıq.

Yaxşı xatırlayıram, Volodya eskadrilya komandiri ilə uçuş texnikasından imtahan verməyə gədirdi. Eskadrilya komandiri uçuşdan qabaq belə bir tapşırıq vermişdi: 12 №-li zona, 1500 m yüksəklik... Zonada 2 viraj və dərin hərbi döndərmə, iki «çəllək», sağ və sola «ölü ilgək», «perevorot» (dönüş), qanad üstündən «sürüşmə», sonra yerə enmək.

Verilmiş yüksəkliyə qalxanda hava çox buludlu idi, üfük görünmürdü. O, fikirləşmədən hərbi çevrilmələr edərək güclü pilotaja başladı. İki dövrə (sağ və sol) vurandan sonra o, artıq 2500 m yüksəklikdə idi. Sonra yenidən tapşırığı yerinə yetirməyə başı qarışdığından 4000 m yüksəkliyə çatdı və zonanı itirdi.

Eskadrilya komandiri kabinədə sakitcə oturub, sükanın idarə edilməsinə qarışmırdı. Ancaq ciddi olaraq izləyirdi ki, aerodrom itməsin. Volodya çox çətinliklə aerodromu tapdı və enmə prosesinə bacarıqla əməl etdi. Bu uçuşda, intizamsızlığına və tapşırığı yerinə yetirmək qaydalarını pozduğuna görə o, hissə komandirindən ciddi xəbərdarlıq aldı.

Açığını desək, o, çox vaxt səmada «xuliqanlıq» edirdi. Bu hadisə barədə xəbər tezliklə bütün məktəbə yayıldı. Əlbəttə, buna hərə bir cür yanaşırdı. Bəzi kursantlar bunu nəzarətçi zabıtə tabe olmamaq, sadəcə olaraq havada «xuliqanlıq» etmək kimi qiymətləndirir, bəzilər isə bunun zirəklik olduğunu deyirdilər.

Mən yenə bir hadisəni yaxşı xatırlayıram. Azərb. KP MK-nın birinci katibi M.C.Bağirov 1939-cu ilin avqustunda Moskvaya uçarkən yolüstü bizim məktəbə gəldi. Bizi, bütün bakılıları məktəbin rəisi mayor Andreyevin kabinetinə topladılar. Biz 20-25 nəfər idik. Azərb. KP MK-nın birinci katibi bizi salamladıqdan sonra, məktəbin rəisindən bizim uşaqların necə oxu-

duğunu soruşdu. Mayor uşaqların yaxşı oxuduğunu, aviasiya işini yaxşı mənimsədiklərini dedi, həm də qeyd etdi ki, onların arasında havada intizamsızlıq edən, böyüklerin göstərişlərinə əməl etməyən ayrı-ayrı kursantlar da var. Bu vaxt M.C.Bağirov dedi: «Yoldaş Andreyev, əgər bunların arasında özünü yaxşı aparmayan varsa, onları çıxarın, lap mənim oğlum da olsa. Ölkənin hərbi pilotlara ehtiyacı var. İntizamsız hərbi pilotlar bizə lazım deyil».

Volodyaya hərbi pilotluq qismət olmadı. İlk təlim ilindən sonra o, intizamsız kursant kimi məktəbdən çıxarıldı. Lakin tale onu ikinci hərbi peşəyə gətirdi. Bakıya qayıtdıqdan sonra o, 1939-cu ildə Stalin rayonu hərbi komissarlığı tərəfindən Daşkənd piyada məktəbinə göndərildi. Buranı bitirdikdən sonra V.Bağirov ehtiyat piyada alaylarından birinə düşür. Gənc leytenant komandir vəzifəsinə təyin edilir. Qısa müddət ərzində o, döyüş taktikasına yiyələnir və tezliklə Qərb cəbhəsinə gedir. Burada, 616-cı atıcı alayında bölmə komandiri vəzifəsində Serpuxov ətrafındakı qızgın döyüşlərdə iştirak edir. Onun xarakterində möhkəm iradə, əyilməzlik və düşmənlə barışmazlıq kimi yüksək keyfiyyətlər əsas yer tuturdu. Təltif vəərəqində yazılmışdır: «Yoldaş Bağirov 15.07.1941-ci il tarixdən Qərb cəbhəsində 616-cı atıcı alayının tərkibində bölmə komandiri vəzifəsində iştirak etmişdir. Burada o, sol və sağ əlindən yaralanmış və 20.10.1941-ci il tarixdən müalicə olunmaq üçün qospitala göndərilmişdir».

V.Bağirov müalicədən sonra 1942-ci ilin əvvəllərində Bakıya qayıtmışdı. Bir dəfə təsadüfən mən onunla Çkalov küçəsində (indiki Niyazi – red.), Filarmoniyanın yaxınlığında rastlaşdım. Görüşümüz çox

mehriban keçdi. Biz Bakı aeroklubunu, Yeysk aviasiya məktəbini, sinif yoldaşlarımız olan Jenya Sıqanov, Hüseynbala Əliyev və başqalarını xatırladıq. Söhbət zamanı Volodya yenidən cəbhəyə, artıq piyada kimi yox, pilot kimi getməyə hazırlaşdığını dedi. Mən ona «öz borcunu yerinə yetirmisən, ağır yaralar almısan və hər hansı bir idarədə, yaxud hərbi komissarlıqda işləyə bilərsən», – dedim. Ancaq Volodya qəti etiraz etdi: «Piyada və ya katib olmaqdan daha qanadlı döyüşçü olmaq yaxşıdır».

Bir dəfə Respublika komsomolunun MK-ndə mənə V.Bağırovun uçuş işini öyrənmək məqsədilə Rustavi Hərbi Məktəbinə göndərildiyini xəbər verdilər.

O, 1943-cü ilin fevralında uçuş məktəbini müvəffəqiyyətlə bitirdi. Ona ikinci dəfə baş leytenant adı verildi. Bölgüyə görə o, Kursk rayonunda cəmləmiş 8-ci Qvardiya qırıcı aviasiya diviziyasının, 40-cı Qvardiya aviasiya qırıcı alayına göndərildi. Burada Volodya «LA-5» təyyarəsinin öyrənilməsi proqramını müvəffəqiyyətlə bitirdi. O, artıq Moskva, Leningrad, Volqa və Qafqazda şiddətli hava döyüşləri keçmiş yaşlı yoldaşların təcrübəsindən çox şey öyrənmişdi.

Kursk döyüşü Böyük Vətən Müharibəsi tarixində ən mühüm və həlledici hadisə idi. İ.V.Stalin deyirdi ki, əgər Stalinqrad döyüşləri alman-faşist ordusunun məhvini səbəb oldusa, Kursk döyüşü onu fəlakətə uğratdı.

Cəbhə boyu 550 km uzanan Kursk çıxıntısı 1943-cü ilin qış kampaniyası zamanı alman-faşist ordusunun müdafiə xəttinin dərinliklərində sovet qoşunları ilə tutulmuş iki böyük düşmən qruplaşmasının kəşşiyi yerdədir. Alman-faşist komandanlığı «Mərkəz» və «Cənub» ordu qruplarının qoşunlarını

hücumla cəlb etdi. Düşmən qruplaşmasının tərkibində 900 min nəfər əsgər, 10 minə yaxın müxtəlif silah, 2700 tank və 2050 təyyarə var idi.

Alman komandanlığı strateji təşəbbüskarlığa yiyələnmək və müharibənin gedişini öz xeyrinə həll etmək üçün genişmiqyaslı uçuş hücumu planlaşdırırdı. Baş ştabın bu hücum barədə məlumatı var idi. Belə qərara gəlinmişdi ki, Kursk çıxıntısında müvəqqəti olaraq müdafiəyə keçməli, düşmənin zərbəçi qruplaşmalarının əks-hücumunun qarşısını almalı və bununla da qoşunların əks-hücumla keçməsi, eyni zamanda ümumi strateji hücum üçün əlverişli şərait yaratmalıdır. Döyüşlər iyulun 5-də başladı və iyulun 23-dək davam etdi. Kursk çıxıntısındakı bu tarixi döyüşlərdə həqiqətən nəhəng işlər görülmüşdü. Belə ki, eşalonlaşdırılmış güclü müdafiə xətti yaradılmışdı. Tank və hava müdafiəsinin təşkilinə xüsusi diqqət verilir. Baş qərargahın qərarı ilə buraya döyüşlərdə bərkimiş birləşmələr, çoxlu texnika və hərbi sursat yığılırdı. Baş Qərargah İdarəsi Kursk döyüşünün başlanması üçün 1336 min nəfərdən artıq əsgər, 19 mindən çox müxtəlif silah və minomyotu, 3244 tank, SAU və 2172 təyyarəsi olan qruplaşma yaratmışdı.

Düşmən bizim qoşunların hazırlığını tamamilə məhv etməyə və bütün kommunikasiyaları iflic vəziyyətinə salmağa çalışırdı. Elə buna görə də faşist aviasiyası sovet qoşunlarının arxa cəbhəsinə kəşfiyyət və hücum məqsədilə tez-tez basqınlar edirdilər. Lakin sovet aviasiyası bu hücumların qarşısını alırdı. Hava hücumlarında bizim həmyerlilərimiz Adil Quliyev və Volodya Bağirov da fəal iştirak edirdilər.

Onlar bütün enerji və hərbi bacarıqlarını düşmənlə mübarizəyə həsr etmişdilər. Volodya kommunist-

komandir adının onu döyüşdə həmişə qabaqcıl olmağa çağırıldığını gözəl başa düşürdü. Qorxmaz qartal kimi o, düşmənin hücumunu gözləmədi, özü onu axtarıb tapır, onunla döyüşə girirdi.

Gənc pilotlarımızın hərbi təcrübəsi az idi. Təcrübəni onlar döyüşlərdə çətinliklər bahasına qazanırdılar. Bəzən səhvlərin acısını dadır, itkilərə dözürdülər. Bununla belə onların ruh yüksəkliyi böyük idi. Bütün sovet adamları kimi, xalqımızın bu cəsur oğulları da düşmənin məğlub olacağına möhkəm əmin idi. Qələbə bizimlədir. Bu inam döyüşçülərə güc verir, qələbələrə, hər cür məhrumiyyətlərə, sınaqlara dözməyə çağırırdı.

1974-cü ildə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Adil Quliyevlə görüşərkən söhbət zamanı deyirdi ki, 1943-cü ilin may ayında qırıcı təyyarələrimiz Kursk rayonunda düşməne sarsıdıcı zərbələr vurdu və çoxlu itki verdi. Həmin gün 2 cüt təyyarə tapşırıqdan geri dönmədi. Üçüncü cütdən isə bir təyyarə əzilmiş halda yerə endi. Komandir Volodya Bağirovu yanına çağırır dedi:

— Tapşırığı yerinə yetir, eyni zamanda vəziyyəti öyrən!

Vladimir tapşırığı yerinə yetirmək üçün havaya qalxanda yerdə parçadan düzəldilmiş qırmızı oxu gördü. Başa düşdü ki, bu «qırıcıların istehkam postu»dur. O, sürətlə sağa döndü, düşmənin tanklarının və avtomaşınlarının yerini dəqiqləşdirdi. Volodya geri qayıtmağa hazırlaşan vaxt faşist qırıcıları onu əhatəyə aldılar. Beynindən ani fikir keçdi: «Deyəsən məni əsir götürmək istəyirlər. Nə etməli?». Qərarı bu oldu: «Düşmənin aerodromunu görüb qayıdaram».

Faşist təyyarələri onu beləcə səhra aerodromuna gətirdilər, siqnal ilə yerə enmək əmri verdilər. Vo-

lodya özünü elə göstərirdi ki, guya enmə məsafəsini dəqiq hesablamayıb. O, aerodrom üzərində uçaraq sola döndü ki, aradan çıxsın. Lakin atəş onu yerə enməyə məcbur etdi. O, məğlub olmurdu. Düşünürdü: «Necə aradan çıxmalı?» Başına belə bir fikir gəldi: «Düşmənin təyyarələrinin yanacağı qurtarır, demək onlar da yerə enəcəklər».

Elə də oldu. Bir «Messerşmidt» yerə endi. Volodya da düşdü. Almanlar ona maşını saxlamaq üçün işarə verməyə başladılar.

Volodya qəzəb alovunda yanırdı: «Dayanın, indi mən sizə göstərəm!». O, bir göz qırpımında təyyarəni 180 dərəcə döndərdi. Bu vaxt faşistlərdən biri artıq maşının qanadı üstündə idi. O, Volodyaya motoru söndürməyi əmr edirdi. «Mən səni söndürərəm!» - deyə Volodya qışqırdı və motora tam güc verdi. Güclü hava dalğası hitlerçini qanadın üstündən kənara atdı və təyyarə uçuş cığırı ilə yüksəyə qalxmağa başladı. Volodya Bağirov öz aerodromlarına sağ-salamat çatdı. Onun bu şücaəti haqqında xəbər 8-ci qvardiya aviasiya diviziyasına yayıldı. Çox keçmədi ki, düşmənin təyyarələri Kursk qövsü istiqamətində V.Bağirovun xidmət etdiyi hissənin yerləşdiyi şəhərə hücum etdilər. Hücumu dəf etmək üçün tərkibində baş leytenant V.Bağirov olan qırıcı təyyarələr qrupu səmaya qalxdı. Onun Lenin ordeni ilə təltif olunması ilə bağlı vəərəqədə oxuyuruq: «Yoldaş Bağirov Böyük Vətən Müharibəsində 15.07.1941-ci il tarixdən 616-cı atıcı alayının tərkibində Qərb cəbhəsində iştirak etmişdir. 26.10.1941-ci il tarixdə həmin cəbhədə sağ və sol əlindən yaralanmış və müalicə olunmaq üçün qospitala göndərilmişdir. Müalicədən sonra, əvvəlcə uçuş hazırlığı olan Bağirov Zaqafqaziya cəbhəsinin

Rustavi aviasiya məktəbinə göndərilmiş və məktəbi bitirdikdən sonra, 40-cı Qvardiya qırıcı alayında işləməyə başlamışdır. Alayda Bağırov yeni sürətli «LA-5» təyyarəsini öyrənmək proqramını bitirmiş və 1 may 1943-cü il tarixindən yenidən müharibə cəbhəsində pilot vəzifəsində iştirak etmişdir. Alayda olduğu müddətdə yoldaş Bağırov 19 hərbi uçuş keçirmişdir. O, 5 hava döyüşündə iştirak etmişdir. İlk hərbi uçuşu və mükafatı yoldaş V.Bağırov 3 hava əşelonu ilə Oboyan şəhəri və Bobrişevo kəndinə hücum edən 22 «LA-5», 15 «ME-109F», «FV-190» və 50-yə yaxın «Yu-88» və «ME-10» təyyarələri ilə olan döyüşdə almışdır. Bu hava döyüşündə Bağırov özünü igid və cəsur qartal kimi göstərmişdir.

1943-cü il iyunun 2-də Bağırov Kursk şəhərinə hücum edən düşmən aviasiyasına qarşı 3 hava döyüşündə iştirak etmişdir.

1943-cü il iyunun 5-də yoldaş Bağırov 14 «LA-5» qrupunda 6 «Yu-88» və 8 «ME-109F»-i tutmaq üçün havaya qalxmışdır. Bu hava döyüşündə cəsur pilot Bağırov faşist piratı «ME-109F»-i tarana çıxarmışdır. Bu təyyarə alova bürünərək Belaya kəndindən 5 km cənub-şərq istiqamətində yerə düşərək torpağa girmişdi. Bağırov düşmən təyyarəsi ilə taranda qəhrəmancasına həlak olmuşdur.

Alman faşistləri ilə mübarizədə komandanlığın tapşırığını nümunəvi yerinə yetirdiyinə görə hökumət mükafatına — Lenin ordeninə layiq görülsün».

Volodya Bağırovun fədakarlığı barədə aviasiya marşalı S.A.Krasovski belə yazır: «Mənim çoxlu hava döyüşlərindən yadımda qalanı komsomolçu-pilot V.Bağırovun Oboyan rayonunda etdiyi döyüşdür. Döyüş komplektlərinin xeyli hissəsini sərf edib, sağ

pələnqə ilə hərəkət edən iki «Yu-88» Volodyanı təqib edirdi. O, hərəkətdə olan təyyarənin sol mühərrikini nişan alıb, atəş açdı. «Yunkers» yanan motorla çevrilib sola döndü və maşının quyruğuna ilişdi. Belə bir tarandan sonra bombardmançılar yerə düşüb məhv oldular. Lakin səmada onlara qarşı «Fokke-Vulf-190» təyyarəsi uçurdu. Sovet pilotu öz maşınında hər cür hücumə hazır olduğundan hər iki təyyarə havada partladıldı».

Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, ehtiyatda olan aviasiya polkovniki Adil Quliyev özünün kitabında yazır ki, «Kursk qövsü» döyüşlərində alay komandirinin siyasi hissə üzrə müavini Q.P.Prokofyev, gözəl hücumçu, mayor Sergey Plenkin, «Normandiya» fransız eskadriyasının komandiri Jan Lui Tülen, həmyerlimiz Volodya Bağırov həlak olmuşlar».

Bağırovun qısa, lakin mənalı həyatı Azərbaycan aviatorlarının tarixində bir qəhrəmanlıq hadisəsidir, düşmən təyyarəsi ilə tarana getmək Vətəninə, xalqına hədsiz sədaqətin nümunəsidir.

1943-cü il iyunun 7-də Volodya Bağırovun cəsədi sinklənmiş tabutda Bakı şəhərinə — öz doğma evlərinə gətirildi. Əlbəttə, həlak olmuş qəhrəmanla hamı vidalaşa bilmədi. Onunla vidalaşanlar rəhbər işçilər, habelə mərhumun yaxınları və doğmaları oldular. Dəfn mərasimi iyunun 8-də oldu. Onların evinin qarşısında Quba şəhərindən və başqa yerlərdən gələn adamlar toplaşmışdı. Mətam mərasimi başladı. Tabutun arxasınca M.C.Bağırov, respublika partiya və hökumət rəhbərləri, V.Bağırovun cəbhədən gələn silahdaşları irəliləyirdi.

Beynəlmiləl qəbristanlığa çatdılar. Onu anasının yanında dəfn etdilər...

Respublika qəzetlərində dərc olunan nekroloqda deyilirdi: «Volodya uşaqlıqdan pilot olmağı arzulayırdı. O, arzusunu həyata keçirmək üçün inad göstərərək və sözünün üstündə duraraq, gərgin təhsil illərindən sonra, 1938-ci ildə aeroklubda uçuş (aviasiya) kursunu bitirdi. 1939-cu ildə V.Bağırov Daşkənd piyada məktəbinə köçürüldü.

O, məktəbi Vətən müharibəsi günlərində bitirdi və leytenant rütbəsi ilə cəbhəyə göndərildi. Burada, alman-faşist işğalçıları ilə qızgın döyüşlərdə onun dözümlülük, cəsurluq, əyilməzlik və düşməne qarşı barışmazlıq kimi xasiyyətləri özünü büruzə verdi.

1941-ci ilin sonunda Serpuxov ətrafındakı döyüşlərdə Volodya yaralandı. Lakin yaralardan tezliklə sağalan Volodya öz ixtisasını təkmilləşdirmək üçün aviasiya məktəbinə göndərildi. Volodya Bağırov bolşeviklər partiyası sıralarına qəbul edildi.

Aviasiya məktəbini bitirdikdən sonra Böyük leytenant rütbəsi alan V.Bağırov həmin ilin fevralında yenidən cəbhəyə göndərilir. O, «N» Qvardiya aviasiya alayına gəldiyi ilk gündən sovet döyüşçü-pilotuna xas olan bütün nəcib xüsusiyyətlərini göstərdi. V.Bağırov öz tükənməz enerjisini, hərbi bacarığını alman-faşist işğalçılarına qarşı mübarizəyə verdi.

Dostları Volodya ilə birlikdə havada düşməne qarşı keçirdikləri gərgin və qızgın döyüşləri heç vaxt unutmayacaqlar».

Alman faşizminə qarşı döyüşlərdə canını qurban vermiş qəhrəman Azərbaycan oğlu Volodya Bağırovun xatirəsi əbədi olaraq yaddaşlarda yaşayacaqdır.

MƏNƏVİ ATAM

Neçə vaxtdır ki, çox yaxından tanıdığım, ömrüm boyu yaxşılığını unuda bilməyəcəyim xeyirxah bir Azərbaycan türkü, alicənab insan, neyrocərrah, tibb elmləri doktoru, professor, unudulmaz Əliqulu bəy Behbud bəy oğlu Ağalarov haqqında yazmaq istəyim məni bütün qayğılarımdan ayırırdı. Yaxşı adamların «yarpaq tökümü» (N.Hikmət) başlanan bu gərgin keçən keçid dövründə çoxdankı arzum məni məndən aldı.

Ömrümdə tanımadığım adam haqqında heç vaxt uydurma yazıya girişməmişəm. Haqqında yazmaq istədiyim Əliqulu bəy Ağalarova iş yoldaşları, tələbələr «professor Ağalarov», rus təhsilli soydaşlarımız isə ona «Alikuli Bexbudoviç» deyərək müraciət edirdilər. Doğmaları, tanış-bilişləri üçün isə Əliqulu bəy, sadəcə «dadaş» idi, «ağa» idi, «əmi» idi. Amma mənim

üçün o, Aqun dayı idi. Bu adı ona kim, nə vaxt vermişdir, bilmirəm. Bircə onu bilirəm ki, əla qiymətlərlə oxuduğum M.T.Sidqi adına məktəbin pedaqoji şurasına bu və ya başqa səbəbdən dolayı atamı dəvət edəndə həmişə üzü danlaqda qalan (dəcəl olduğumdan) atam getməzdi. O vaxt Aqun dayı, sözün həqiqi mənasında, mənə dayılıq edərdi. Pedaqoji şuraya bir dəfə o, mənə də aparmışdı. Hamı mənim dəcəlliyimdən, məktəbə verilmiş keçici qırmızı bayrağın qızıl-rəngli «oraq-çəkicini» sındırmağımdan (onun üstündə mənə də, atamı da az qala milisə-məhkəməyə vermək niyyətinə düşmüşdülər) danışanda, Aqun dayı tab gətirməyib, söz aldı. O, özünəməxsus təmkinlə:

— Üzr istəyirəm, — dedi, — mən də müəlliməm. Bayaqdan Nərimanı milislə, məhkəmə ilə hədələyəndə, mən yanımda əyləşən hörmətli İbrahim Lətifovdan eşitdim ki, qonşum Nəriman şuluqçuluğuna baxmayaraq dərəcə müntəzəm gəlir. Bu on il ərzində həmişə dərs əlaçısı, məktəbin divar qəzetinin redaktoru olmuşdur. Üçüncü - həlledici rübdə ona əxlaqdan «3» yazmaq təklifini, eləcə də onun milislə hədələnməsini mən lüzumsuz hesab edirəm. Məktəb tərbiyə ocağıdır, cəza evi deyildir, — deyib, Aqun dayı qanımın arasına girdi.

Unuda bilməyəcəyim başqa bir yaxşılığı da o idi ki, unudulmaz alimimiz, Azərbaycan EA prezidenti Yusif Məmmədəliyevin tapşırığı ilə minnətsiz oxumağımı təmin etmək üçün işə düzəltdiyim universitet qazanxanası səhlənkarlığım üzündən partlayandan sonra, hər şeyi, hətta ali təhsili də atıb Ordubada qaçmaq istəyim də olub. Biletsiz-zadsız qatara minəndə, o mənim qoluma girib, öz qohumlarından birinin – əmisi oğlu Ədnanın (indi o Pedaqoji Universitetdə dərs

deyir) evinə apardı. Yusif Məmmədəliyevlə danışacağını, hər şeyi öz yoluna salacağını vəd etdi. Pulsuz-parasız olduğumu duyub, əlini cibinə saldı. Pulun pul vaxtı mənə 150 manat verdi, yaxın dostu, indi Azərbaycan Respublikası Dövlət mükafatı laureatı, görkəmli rentgenoloq olan, akademik Rəhim Rəhimova da nəsə bir him-cim elədi. O da cibimə 150 manat pul qoydu (ömrüm boyu alicənablıq və xeyirxahlığını unuda bilmədiyim Rəhim bəy canının sulu, zəkasının nurlu və ömrünün bəhrəli bir çağında, nədənsə yaratdığı və uzun müddət direktoru olduğu Rentgenologiya və Onkologiya İnstitutunun adicə məsləhətçisi vəzifəsində işləmək məcburiyyətində qalıb – N.H.).

Beləliklə, mən təhsilimi davam etdirdim. Həmin tale gejesindəki masabaşı söhbətdə Rəhim bəy və Əliqulu bəyin təhsil illəri haqqındakı şirin, dadlı-duzlu söhbətlərini də unuda bilmərəm. Bildim ki, Əliqulu bəy və Rəhim bəy də bəzi tələbələr kimi «yağ içində üzən quyruq» həyatı sürməyiblər. Aclıq da, pulsuzluq da görüblər. Öyrəndim ki, onların tələbəlik illəri çox ağır keçmiş, şirin çaya, qəndə və isti xörəyə həsrət qala-qala oxuyublarmış. Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda təhsil aldığı illərdə onlar çayı Ordubaddan gətirdikləri meyvə qurusu ilə içirmişlər. Borş, piti əvəzinə ərik, tut qurularını, qaxları qaynadaraq, suyuna çörək doğrayıb, xörək kimi yeyirmişlər. Bütün bu söhbətləri eşidəndən və bu xeyirxah, nəcib insanların səxavətini görəndən sonra, mən təhsilimi ata bilədimmi?.. Gecəni gündüzə qatıb, daha səylə oxumağa başladım. Ona görə də bu xeyirxah, qayğıkeş və həssasqəlblil insanlara ömrüm boyu borcluyam. Bunu da deyim ki, pulsuz vaxtlarımda və xəstə olanda R.Rəhimov həmişə əlimdən tutub.

Əliqulu bəy Behbud bəy oğlu Ağalarov 1922-ci ildə Ordubadda dünyaya göz açmışdı. Balacalıqından diribaş, bacarıqlı uşaq kimi məktəb kollektivinin dərin hörmətini qazanmışdı. On beş yaşında orta məktəbi bitirib, Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutuna daxil olmuşdu. Əliqulu bəyin sinif yoldaşı, 1942-ci ildə Türkiyəyə mühacirət etmiş, hazırda İstanbulda yaşayan və dövlət müşaviri səviyyəsinə yüksəlmiş Əli Rza Turan o illər haqqında belə yazmışdır: «Tarixin ən böyük səhvi olan «sosalizm və kommünizm» xülyasının yaratdığı qırmızı terrorun Azərbaycan xalqına vurduğu ağır yaraları unutmaq olarmı? 1937-ci il qurbanları olan bəy və xan uşaqlarının aqibətinə, konkret olaraq ordubadlı Behbud və Məmməd bəy qardaşlarının timsalına ötəri bir nəzər salanda adamı heyret və vahimə bürüyür. Onları «xalq düşməni» çıxartdılar (Təkcə onlarınımı? Ən azı 500 min Azərbaycan türkünə gedər-gəlməzə göndərmədilərmi? Özü də xalqın qaymağı, görən gözü, eşidən qulağı, döyünən qəlbi olan, M.Ə.Rəsulzadələri, H.Cavidləri, M.Müşfiqləri, Əhməd Cavadları. Bu siyahını xeyli uzatmaq olar - **N.H.**). Bütün ailələrdə gizli-gizli söhbətlər yayılmağa başladı. Behbud bəyin üç gözəl oğlu, iki qızı sahipsiz qaldı. Yelkənsiz qayıq kimi həyat burulğanlarında ləngər vuran o ac-yalavac qonşu uşaqlarına anam Zivər və atam Səfər gecə hamı yataqdan sonra, bir az azuqə tədarük edib, onu qat-qat parçaya bükərək, mənə verərdilər. «Ehtiyatlı ol, sağa-sola bax, elə ki, gördün küçə adamsızdı, qaç Əliqulugilə», - deyərdilər. Mən də həmin bağlamı pəncəyimin, yaxud da paltomun altında gizləyə-gizləyə xəlvətcə, heç kim görməsin deyə, Behbud bəyin bağça divarından aşıb, həmin sovqatı Bala nə-

nəyə çatdırardım. O illərdə bəy uşaqları ilə oynamaq da, məscidə getmək kimi siyasi, «sıfı» bir qəbahət, hətta cinayət kimi qələmə verilirdi. O vaxt hamı hamıdan qorxurdu. Qırmızı terrorun vahiməsi bütün evlərdə bir kabus kimi gəzirdi. Odur ki, qardaş da öz doğma qardaşında bir sıfı düşmən və ya sovet dövlətinin düşməni axtarırdı, min əfsuslar olsun ki, tapırdı da. Bax, mən uşaqlıq və gənclik çağlarımda sovet hakimiyyətini belə gördüm və ilk imkan düşən kimi cəbhədən bir başa Türkiyəyə mühacirət etdim. Ordubadın tanınmış ədib və möminlərinin, bəy və xanımlarının necə vəhşiliklərə, amansızlığa məruz qaldıqlarının canlı şahidi olmuşdum. Məsələn, Kəngərli soyundan olan Mənsur ağanın, Mehdi xanın, Mahmud bəyin, Behbud bəyin, Əliqulu bəyin, Məmməd bəyin, Hacı Heydər bəyin (Y.Məmmədəliyevin atası — **N.H.**), Mir Mehdi ağanın, Mir Adil ağanın və onlarla başqalarının tifaqı bax, beləcə, hamının gözləri önündəcə söndürüldü. Amma bütün bu xəyanətin ən böyük günahkarı biz özümüz olmuşuq. Həmişə «əl tutmaq Əlidən qalıb», — deyə-deyə evlər yıxmışıq. Ulu Sabir demişkən, öz soydaşlarımızın yolunu, hətta başını kəsərək, «ad-san» almışıq. Bu bizim, ümumiyyətlə, türk dünyasının ən böyük bəlasıdır, milli faciəsidir».

...Ortaboylu, gur saçları üzünə xüsusi bir yaraşığı verən Əliqulu bəy əsl pedaqoq idi. Ailəyə bağlı, qayğıkeş ata, sədaqətli ər, tələbkər, xeyirxah müəllim, kristal kimi əli və ürəyi təmiz, pakniyyətli həkim idi. Əliqulu bəy mədəniyyətdən uzun-uzadı danışmağı sevməyən, lakin hərəkət və davranışı ilə ən yüksək mədəniyyət meyarı olduğunu səssiz-səmərsiz bildiren əsilli-nəsilli Azərbaycan türkü idi.

...Onun 1922-ci ildə Naxçıvan MSSR-in Ordubad şəhərində bəy ailəsində doğulmasını yuxarıda qeyd etmişdim. 1937-ci ildə isə N.Nərimanov adına Azərbaycan Tibb İnstitutuna daxil olmuş, 1941-ci ildə oranı bitirmişdir. Elə həmin ildə İkinci dünya müharibəsinə yola düşmüşdür. Alman faşistləri ilə ölüm-dirim savaşının son günlərində hərbi-səhra təciliyyə qəpəllərində cərrahlıq etmiş, saysız-hesabsız azərbaycanlı, qırğızı, qazaxı, yəhudini, özbəyi, rusu yenidən həyata qaytarmışdır.

Bu yaxınlarda 55-ci ildönümünü qeyd etdiyimiz faşizm üzərində tərəqqipərvər bəşəriyyətin tarixi Qələbəsinə Əliqulu Ağalarov 1945-ci il mayın 9-da Vyana şəhərində cərrahiyyə vızvodunun komandiri kimi qarşılımışdır. Ordudan tərxis olunandan sonra, Azərbaycan SSR EA Eksperimental Tibb İnstitutunun təciliyyə cərrahiyyə kafedrasının assistenti vəzifəsində çalışmışdır. 1954-cü ildə dissertasiya müdafiə edərək tibb elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə almışdır. Mədə-bağırsaq cərrahiyyəsi üzrə ixtisaslaşmaq niyyətində olan Əliqulu bəy doğma qardaşı İsrafilin beyin xərçəngi xəstəliyindən ölməsindən sonra, ixtisasını dəyişərək, «Böyük beyin yarımkürəsindəki şişlərin götürülməsindən sonra beyin yarasının sağalma histologiyası» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etdi (1967-ci ildə Moskva şəhərində). Bir müddət orada Neyrocərrahiyyə İnstitutunda və Burdenko adına Neyrocərrahiyyə Klinikasında işlədi. 1971-ci ildə yenidən Azərbaycana qayıtdı və N.Nərimanov adına Tibb İnstitutunun kafedra müdiri

vəzifəsində fəaliyyət göstərdi. Azərbaycanda, eləcə də Zaqafqaziyada ilk dəfə olaraq Ə.B.Ağalarovun böyük nüfuzu, sönməz enerjisi sayəsində neyrocərrahiyyə mərkəzi yaradıldı. Məhz Onun xətrini dünyalar qədər istəyən Moskvadakı həmkarlarının — A.Babçin, B.Yeqorov, A.Aestin təkidi sayəsində həmin mərkəz Ermənistanda, Gürcüstanda deyil, məhz Azərbaycanda açılmış və fəaliyyətə başlamışdı. Uzun illər Əliqulu Behbud bəy oğlu Ağalarov Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin neyrocərrahiyyə üzrə baş mütəxəssisi kimi çox səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Keçmiş SSRİ-nin Ümumittifaq Neyrocərrahiyyə İdarəsinin aparıcı mütəxəssislərindən olub, idarə heyətinin üzvü kimi beynəlxalq simpozium və konfranslarda o vaxt ıftixar etdiyimiz keçmiş sovet tibb elmini şərəflə təmsil edirdi.

... 1937-ci ildən bəri zəifləmiş əsəbləri günlərin birində dözmədi. Və mən ikinci dəfə mənəvi cəhətdən yetim qaldım. Yaş fərqimizə baxmayaraq, mənim Əliqulu bəydən əziz və doğma dostum yox idi. Məhz buna görə bu böyüklükdə Bakıda və «Azərbaycanın incisi» sayılan Ordubadda (onu özünün vəsiyyəti ilə ata-anasının uyuduğu Məlikəjdər İbrahim qəbristanlığında torpağa tapşırıdılar - **N.H.**) özümə yer tapamadım. Azərbaycan tibb elminin zəka kəhəkəşanının ən parlaq ulduzlarından biri, gözəl ziyalı, pedaqoq, sədaqətli, səxavətli və dəyanətli bir insan kimi tanıdığım, ehtiram etdiyim böyük dostumdan məhrum olduğum üçün son günlərimədək heylsilənəcək, xiffət edəcəyəm. Ətrafımda çoxlu dost və tanış olmasına baxmayaraq, onsuz keçən günlərdə, həftələrdə, aylarda və illərdə həmişə və hər an qəlbimin ən dərin güşəsində bir tənhalıq yuva salmışdır.

İndinin özündə özümü də, başqalarını da bəzən gizli-gizli «müttəhim skamyasında» əyləşdirib, sorğusuala tuturam: «Niyə bu yazını Əliqulu bəyin sağlığında yazmadın?»

Axı o, Azərbaycan tibb elminin neyrocərrahiyyə qolunun ilk qaranquşu, həm də səhiyyə əlaçısı idi. Respublikamızın əməkdar həkimi Ə.Ağalarovun heç olmasa 90 illiyi, qoy, onun adına layiq – dövlət səviyyəsində qeyd edilsin. Onun adı bir xatirə lövhəsinə, yaxud da həyat məqsədinə çevirdiyi neyrocərrahiyyə mərkəzinə yazılsa, Ordubadda və ya Bakıda adına küçə, yaxud elmi mərkəzlərdən biri verilsə, zənnimizcə, səhiyyə nazirliyimiz o qədər də ziyana düşməz...

Əliqulu bəy Behbud bəy oğlu Ağalarov kimi alim və ziyalıların xatirəsi həmişə uca tutulmalıdır.

ULU SOYLARIMIZ

Son müsahibəm, duyğu və düşüncələrim

Zəngəzur dağlarının ətəklərində qədimdən-qədim bir yurd yerimiz var — ən qədim tarixi mənbələrdə adı Naksuana (sular diyarı), Nəqşicahan olub. Çağdaş günlərimizdə də Naxçıvan adını hifz eləyən bu ölkədə tariximizin, oturaqlığımızın ayrılmaz bir parçası olan bir sıra adlı-sanlı tayfalar, soylar yaşamaqdadır. Belə soylardan biri də Kəngərililərdir.

Bu soyun adını, eləcə də həmin tayfaya mənsub olan ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərin adlarını neçə-neçə yurd yerimiz bu gün də yaşatmaqdadır. Azərbaycanımızın qədim şəhəri olan İrəvan tarixdə o ma-

halın və eyni adın sahibi olan Rəvanqulu xanın çağdaş dövrümüzdə də adını daşıyır və yaşadır.

Bunu bütün dünya, ələlxusus Şərq xəritə və ensiklopediyaları qəbul etmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində uydurulmuş «Erebuni» məfhumunu YUNESKO yaxına qoymadı. Onu yalnız keçmiş SSRİ-nin uydurulmuş, əslində isə ilhaq edilmiş əski Azərbaycan torpaqları hesabına yaradılmış bir respublikada saxta tarixbazlar bayrama çevirməyə səy göstərdilər. Lakin bütün bu saxtakarlığa baxmayaraq əcdadlarımızın ulu adı bu şəhərin təməl daşını qoyan (naxçıvanlı Rəvanqulu) İrəvan xanın adı qismən dəyişdirilmiş olsa da, bir coğrafi məfhum kimi tariximizdən silinməyib. Yeri gəlmişkən, görkəmli alim Mirəli Seyidovdan eşitdiyim bir mətləbi də xatırlatmaq istəyirəm. O həmişə deyirdi ki, nə Yerevan, nə də Ararat erməni sözü deyil və erməni mənşəli söz kimi heç bir mənanı vermir.

Bir də ki, tarix var, oturaqlığın əlamət və xüsiyyətləri var: əgər doğrudan da bu yerlər ermənilərin olubsa, deməli, onların bu yurd yerində bir izi qalmalıdır. Çox da uzağa getməyə, heç olmasa, yaxın yüzilliklərə aid bircə türbə, bircə qəbir daşı ilə bu uydurulmuş «erməni xalqının tarixi» sübuta yetirilməlidir.

Əlbəttə, sübut dedikdə, biz tutarlı dəlillərə söykənmək istəyirik; daha dünənki daşa qondarma bir tarix həkk edib torpaq altında gizlətməyi, sonra isə guya arxeoloji qazıntı zamanı həmin daşı aşkar edib, «erməni xalqının tarixi» adlandırılan bir cəfəngiyyəti daha da «zənginləşdirmək» kimi fırıldaqçı alimlərin xəstə təxəyyül məhsulunu nəzərdə tutmuruq (**N.H.**).

...Günlərin bir günü, üç il öncə dünyasını dəyişmiş əsrin yaşadı, indi haqqında yazmaq istədiyim Əsgər bəy Kəngərlinin görüşünə getmişdim. İyirminci yüzilliyin yaşadı, Kəngərlilər, eləcə də Türkiyə hüdudlarındakı Məmməd Kəngərli soyunun ulusu, görkəmli hərbi həkim, respublika dərəcəli fərdi təqaüdü, respublikanın əməkdar həkimi Əsgər bəy Aslan bəy oğlu Kəngərlinin evindəydim. Onun çağdaş günlərimizlə ilgili, eləcə də yuxarıda bir qədər öncə öteri də olsa toxunduğumuz uydurulmuş «erməni xalqının tarixi»ni tutarlı faktların dili ilə alt-üst edən müsahibəsi, zənnimizcə, yurdsevər dəyərli oxucularımızın da ürəyincə olacaqdır (həmin müsahibə o vaxt hissə-hissə «Azərbaycan», «Yeni Azərbaycan» və «Ədalət» qəzetlərində dərc edilmişdi).

Ə. A. Kəngərlinin dediklərindən:

Soykökə bağlılıq Azərbaycan türklərinin milli vicdana sədaqəti kimi başa düşülməlidir. Mən hər şeydən öncə türkəm, Azərbaycan türklərinin ictimaiyyəti, Oğuz türklərinin intişarı olan Naxçıvan xanlığında, Kəngərli soyundan, Azərbaycan elindənəm. Əskidən-əski bir qovmin — böyük bir millətin kiçik bir soyunun çağdaş dövrlərə yetişən bölümünə mənsubluğumdan və bu soyun adını 70 ildə heç nəyə dəyişmədiyimdən, ələlxusus özümə və soykökümə olan sədaqətimi tarixin səhvi olan bolşevizmdən, məhvə məhkumluğuna inancım olan sosializmdən himn etdiyimdən çox məmnunam. Bu illərdə mən nə «Naxçıvanski», nə də «Kəngərli» oldum. Bütün qondarmaçılığı rədd etdim, soyadıma bu «iski»ləri yabançı bildim, onlardan bilmərrə saqındım.

Lakin indinin özündə də min təəssüf olsun ki, bəzi ehtikar, yurd yerlərini «satıb» ad alan «tarixçi-alimlərimiz» var. Şəxsən mənim keçmiş sovet dövrü Azərbaycan tarixi «mütəxəssislərinə» alim deməyə dilim gəlmir. Mən belə fikir və əqidədəyəm ki, Naxçıvan — Nəqşicahan mənim ilkin yurd yerimdir. Mən, eləcə də mənim əcdadlarım - oğuz tayfaları, qəbilə və soyları buraya nə Çindən, nə Balxaşdan (L.Qumilyov), nə də Hindistandan gəliblər. Mənim babamdan eşitdiyim və ailə şəcərəsindən gördüyüm 28 ulu babamın tək-cə bizim qola aid olan Tərhan paşadan — Kərəm Sultandan tutmuş, Cəfərqulu xan — Kalbalı bəyədək adları da bu fikrimi təsdiq edir. Bu qəbildən olan adlar bu gün də Naxçıvan elində yaşayırdılar. Mən bir şeyi heç cür başa düşə bilmirəm: Moskvada lövbər salmış erməni alimlərinin xatirinə bizim başabələ «alimlərimiz» bu yurdda əski yüzilliklərdən bəri yaşayan bir xalqa «gəlmə» damğası vurmaqla, yalançı, saxta adlara, elmi rütbələrə çatmaq üçün niyə və nə üçün dəridən-qabıqdan çıxırdılar? Axı, tarix bir vaxt hər şeyi öz təbii axarına qoyacaqdır. Onda vay bizim erməniyə, yaxud da rusa quyruq bulayan alimlərimizin halına.

... Erməni quldurlarından, ələlxüsus Türkiyədən sursat oğurlayıb, Naxçıvan hüdudlarına soxulmuş, bir qulağı it qulağı kimi Türkiyədə kəsilmiş tayqulaq Andranikin bandasından ən çox zərər çəkmiş əski türk soylarından biri biz olmuşuq.

Andranik «paşa» (general Andronik) haqqında ətraflı məlumat verməyimi xahiş edirsiniz. Əlbəttə, indiki gənclər onu mənim qədər tanıya bilməzlər. Təəccüblənirsiniz ki, necə oldu ki, belə bir qatil, «Antantanın agentı» (Çiçerin) türk ordusunun, rus ordu-

sunun, ümumiyyətlə, araqarışdıran, nifaq salan bir taqım «missionerlərin» sevimlisinə çevrildi, hətta gəbərtdikdən sonra onun cənazəsini Amerikadan Fransaya gətirib, Pyerlaşez qəbiristanında dəbdəbə ilə torpağa tapşırdılar?

Erməni xalqının Andranik haqqında əsl həqiqəti bilən hər bir nümayəndəsi belə ikinci dərəcəli bir adamı milli qəhrəman edən başabələ tarixçiləri və S.Şaumyan kimi qaniçənləri lənətlə damğalayır. Bəlkə də «tarixçilər» özlərinə haqq qazandırmaq, təmizliyə çıxarmaqdan ötrü nə isə bir əcaib cavab da axtarıb tapacaqlar. Amma çox nahaq... Çünki reallıq, indi üzə çıxan tarix heç bir uydurmanı, yalanı qəbul etmir, o yalnız həqiqətə və gerçək, real faktlara söykənir. Təəssüf ki, Andranikə milli qəhrəman paltarını geyindirənlər real faktlara deyil, saxtalaşdırılmış fikirlərə arxalanmışlar. Çünki, həqiqət, real tarixi faktlar Andranikin rolu və şəxsiyyətinin qiymətləndirilməsi əsl tarixçilərin, gözü tərəzi olan xalqın fikir və müddəalarına daban-dabana ziddir, əsla onların xeyrinə deyildir. Əgər bütövlükdə götürsək, Andranik həm satqın, həm xəyanətkar (Vanda öz katalikosunu işgəncə ilə qətlə yetirən bir sərxoş, quldur milli qəhrəman adlandırılıla bilərmiz?..), həm də qorxaq olmuşdur.

Erməni ictimaiyyətinin geniş təbəqələri Andranik haqqında belə bir fikirdədir ki, guya o, öz həyatını Qərbi Ermənistanın Osmanlı Türkiyəsinin şovinizm zəhəri və dini dözülməzliyi ilə zəhərlənmiş əsərətdən xilas etməyə həsr etmişdir. Məhz elə bu işinə görə Andranik «milli qəhrəman» şərəfini qazanıb» (Sovet İttifaqı marşalı İ.X.Baqramyanın «xatirə»lərindən). Andranikin bu «müqəddəs mübarizəsi» nədən ibarət

olmuşdur? Andranik və Hamazaspın başçılıq etdiyi daşnak dəstələri türk qadın və uşaqlarının, qoca və yeniyetmələrinin məhv edilməsində maksimum «igidlik» göstərmişlər. Bu quldurluğa, cəlladlığa, qatilliyə «müqəddəsmi», «milli qəhrəmanımı» deyərlər? «...Daşnak dəstələrinin işğal etdiyi kəndlər «diri insanlardan» azad edildi və eybəcər hala salınmış meyit yığnağına, yandırılmış kənd evlərinin xarabalıqlarına çevrildi» (Lalayan A., «Revolusionni Vostok», 1936-cı il, №№ 2-3, səh.36-37).

Oğul, Nəriman, budur Stepan Şaumyanın öz quldur həmkarına göndərdiyi radioteleqram: «Culfa, xalq qəhrəmanı Andranikə. Sizin 577 №-li teleqramınızı aldım. Onun tam mətnini Moskvaya — Mərkəzi hökumətə göndərdim. Öz adımdan Sizi, əsl xalq qəhrəmanını şəxsən təbrik edirəm. S.Şaumyan» («Bakinski raboçi», № 139, 18 iyul 1918-ci il).

Bəzi kommunist liderlər isə S.Şaumyanı açıqca təkzib edirdilər: «Antantanın agentı olan Andranik Denstervilin ingilis ekspedisiya dəstələri ilə birləşmək üçün Urmiyaya girmək istəyirdi. Lakin türk qoşunları Urmiya və Təbrizi Denstervildən qabaq tutmuşdular və onu geri çəkilməyə məcbur etdilər» (Bakı partiya təşkilatının 25-ci ildönümü və Sovet Azərbaycanının 4-cü ildönümü münasibəti ilə SSRİ xarici işlər xalq komissarı Q.V.Çiçerinin məruzəsindən, «Bakinski raboçi» qəzeti, 14 may 1924 -cü il).

«Ya görüldüyün kimi ol, ya da olduğun kimi görün!», - deyib dünyamızın ən böyük mütəfəkkirlərindən biri. Bu hikmətdə ifadə olunan prinsip bu və ya digər şəxsiyyəti xarakterizə edərkən və onun barəsində fikir söyləyərkən ən mühüm qiymət göstəricisi və ölçü vahidi kimi götürülməlidir. Məhz bu mövqə-

dən çıxış edərək, hər hansı bir partiyanın tapşırığını, daşnak emosionallığını və qabaqcadan yanlış fikirdə olmağı da bir kənara qoyub, Andranik kimi özündən müştəbeh bir şəxsin kimliyini ədalətlə və obyektivcəsinə analiz etməyin, onun əməllərini və fəaliyyətini real qiymətləndirməyin vaxtı çoxdan çatmışdır. Adi obyektiv təhlil aparıldıqda Andranikin əməllərinin yuxarıda söykəndiyimiz müdrik kəlamlardan çox-çox uzaq düşdüyünün şahidi olur. Yuxarıda deyilənlər artıq buna sübutdur, bunlardan biri Andraniki xalq qəhrəmanı kimi, ikincisi ingilis agentı kimi, üçüncüsü təkcə Azərbaycan xalqının deyil, həm də erməni xalqının qatili kimi səciyyələndirir. Buna görə də bu və ya digər fikrin haqlı olmasını sübut etməyə tələsmədən faktlara, arxiv materiallarına, arqumentlərə və sübutlara, dəlillərə müraciət edək. Belə olduqda adi oxucu da Van və Ərzurumda Rusiyanın baş konsulu olan general Mayevski kimi Andranikin kimliyini özü çox asanca yəqinləşdirəcək və qətiyyətlə deyəcək ki, «xalq qəhrəmanı»na çevrilmiş bu qatil əməkçi insanların və öz xalqının düşmənidir.

Tutaq ki, erməni xalqının vəziyyəti, Ermənistanı müstəqil görmək arzusu Andraniki silaha sarılmağa, silahlı dəstələr təşkil etməyə, xalqını Osmanlı imperiyasının əsarətindən xilas etməyə həvələndirdi. Ancaq işin mahiyyəti bu deyildi. Bu «xalq qəhrəmanı» ona yüksək post etibar edən dövlətə arxadan zərbə endirmiş, hərbi andı pozmuş, erməniləri və ta qədimlərdən hər yerdən qovulmuş və türk torpaqlarında onlara yer verən, alicənablıqla və qonaqpərvərliklə bu nankor gəlmələri məskunlaşdıran aborigenləri - türkləri iztirablara düçar etmişdi.

Andranik həmyerlilərini başlı-başına buraxıb xaricə qaçdı, Zəngəzurda zühur eləyib ermənilərə tabe olmaq istəməyən azərbaycanlılara divan tutmağa, acığını Türkiyənin hakim dairələrinin siyasətinə heç bir dəxli olmayan dinc əhalinin üzərinə tökməyə başladı. Xalq arasında belə bir məsəl var ki, «gücsüzün üzərində öz gücünü göstərməklə, özgeşinin bədbəxtliyi üstündə özünü xoşbəxt sandı». Bilmədi ki, ev yıxanın evini fələk dağdır. Gec edər, amma güc edər fələk. Andranik Naxçıvanda çox at oynada bilmədi. Minlərlə ocağı söndürməsinə baxmayaraq, bircə ocaq da yandıra bilmədi. Andranik Tiflisə gəldi, sonra Dilicanda zühur etdi. Onun səfərlərinin məqsədi hərbişdirilmiş hissələr yaratmaq idi. Bu vaxt Batumidə Türkiyə və Ermənistan respublikası arasındakı danışıqlara əsasən Qərbi Ermənistanın türk dövlətinə mənsub olması barədə müqavilə imzalanmışdı. Bu, Andraniki həddən artıq qəzəbləndirmişdi. O, bunu erməni xalqı üçün rüsvayçılıq hesab edirdi. Sülh müqaviləsi onun rusların fitvası ilə Böyük Ermənistan yaratmaq xülyasını həyata keçirmək yolunda bir mənə idi.

Yuxarıda adı çəkilən müqavilə imzalandıqdan sonra, Andranik ingilis qoşunları ilə birləşmək üçün öz dəstələri ilə yenidən İrana keçmək qərarına gəldi. O məqsədinə yalnız bu «ittifaq»la çata biləcəyinə böyük inam bəsləyirdi. O, bu barədə ermənilərin Eçmiədzindəki katalikosuna və erməni silahlı dəstələrinin başçılarına xəbər göndərmişdi. 1918-ci il iyunun 18-də onun dəstəsi Yeni Bayazidə, iyunun 20-də isə Naxçıvana girdi. Bu yol dağıdılmış, külə dönmüş kəndlər, vəhşicəsinə qırılmış dinc əhalinin yollarda

qalan, üfunət iyi verən meyitləri ilə başqa yollardan seçilirdi.

Boş səfsətə olmasın deyə, yenə Dədə Kəngərlinin göz bəbəyi kimi qoruyub saxladığı sənədlərə bir daha müraciət edək. Daşnak «qəhrəman»larından biri Vaaram 1920-ci ildə öz sərgüzəştlərini belə təsvir etmişdir: «Hamıya etinasızlıq göstərərək, Basarkeçər türklərini bəs edənə qədər qırmışam. Lakin hərdən patrona heyfim gəlir. Bu işdə ən yaxşı üsul sağ qalanları dərəyə itələyib, başına ağır daş vurmaqla cəhennəmə vasil etmək idi. Elə etmək lazım idi ki, onların bir nəfəri də sağ qalmasın».

Bu quldur öz «sərgüzəşt»lərini öyünə-öyünə danışmaqdan usanmırdı ki, usanmırdı: «Mən məhz belə də edirdim. Kişiləri, qadınları, uşaqları yoğun kəndlərlə bir-birinə bağlayaraq dərəyə atır, üstlərinə ağır daş töküüb öldürürdüm».

Azərbaycan xarici işlər nazirinin müavini Adilxan Ziyadxanov Ermənistan Respublikası xarici işlər nazirinin adına göndərdiyi teleqramda yazırdı: «İrəvan quberniyasında müsəlmanlara qarşı zor işlədilməsi barədə məlumat var, erməni silahlı dəstələri şəhər və kəndləri dağıdır, müsəlmanları öldürür və qarət edirlər» («Azərbaycan» qəzeti, № 7, yanvar, 1919-cu il).

Öz ev-eşiklərini atıb, silahlı ermənilərdən xilas olmaq üçün İrana qaçmaq istəyənlərin çoxu Araz çayında boğulmuşdur. Oğul Nəriman, al, bu da başqa bir teleqram: «Erməni dəstələri İrəvan quberniyasının Yeni Bayazid qəzasındakı müsəlman kəndlərini dağıdır, kişiləri qırır, qadınları özləri ilə aparıb zorlayırlar» (MDAOR, Azərb. SSR, f.894).

Digər bir sənəd. Şərurdan yazırdılar: «Erməni silahlı dəstələri Qəmərli, Sədərək, Dəmirçilər və b.

kəndlərin əhalisini qılıncdan keçirə-keçirə bizə tərəf gəlirdilər. Şərurdakı qadınlar və uşaqlar evlərini qoyub qaçmaqla xilas olmaq istəyirdilər. Araz çayı sahilində yaşayan milyonlarla əhalinin xilasını naminə iri dövlətlərə, başlıca olaraq, İngiltərəyə, Amerikaya, eləcə də Bakıya, Tiflisə müraciət edin. Qoy onlar erməni vəhşiliyini dayandırsınlar və bizi tezliklə xilas etsinlər» («Azərbaycan» qəzeti, № 7, yanvar 1919-cu il).

«Xalq qəhrəmanı» Andranikin əsl siması bundan ibarətdir.

Amma o, Naxçıvanda çox qalmadı, iyunun 22-də gözlənilmədən Culfada züfur edib, sonra Arazı keçərək İran ərazisinə soxuldu. Bunu da deməliyəm ki, 20-25 Azərbaycan əsgərini və 2 zabiti əsir alaraq, Xoy yolu ilə Salmas tərəfə irəlilədi, bir neçə «hərbi əməliyyat» keçirdi. Lakin ingilislərlə birləşmək ona qismət olmadı. Andranik yenidən Culfaya qayıtmağa məcbur oldu. İndi Naxçıvan ermənilərinin — Melik Musayants və Xaçaturyanın (onlar Andranikin dəstəsinə hər cür kömək edəcəklərini, o cümlədən 6000 silahlı erməni verəcəklərini vəd etmişdilər) xahişi ilə Naxçıvana yenidən soxulmaq qərarına gəldi. Lakin Andranikin ona vəd edilən köməyə olan ümidi boşa çıxdı. Bəli, bu kömək ola da bilməzdi. Birincisi, Naxçıvanda erməni əhalisinin ümumi sayı heç 6000 nəfər də deyildi; ikincisi də, ermənilər Andranikə kömək etmək istəmirdilər. Belə gözlənilməz halla üzləşən Andranik Oxçuçay vadisindən keçib Qafana yollanmaq barədə qərar qəbul etdi. Yenə də onun yolu dağılmış kəndlərdən, eybəcər hala salınmış meyitlər arasından keçirdi. Ordubad qəzası, Culfa şəhəri dinc əhalinin qanına boyanmışdı. O vaxtki

dövri mətbuat bu hadisələri belə şərh edirdi: «Andranikin bandit dəstələri çoxlu türk kəndlərini dağıtmışlar. Təkcə Yayıcı kəndindən Arazda 2500 nəfər adam boğulmuşdur» (Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Zaqafqaziya Ölkə Komitəsinin Xəbərləri; № 6-7, iyun-iyul, 1919-cu il, Tiflis).

Andranik İran Culfasında olanda böyük yazıçımız M.S.Ordubadı onunla görüşüb, xahiş edir ki, azərbaycanlılara qarşı faciəli hərəkətlərə yol verməsin. Andranik cavabında bildirir ki, o artıq yetkin bir adamdır, bir daha köhnə səhvləri təkrar etməyəcək. O, bu son vədinə də əməl etmədi (M.S.Ordubadı, «Həyatım və mühitim», Bakı, 1996-cı il).

Yenə bir sənəd. Ordubad sakinləri Salmanbəy Əsgərxanov, Məşədi Hüseyn İsmayılov, bir də sizin qohumlardan Mirzə Cabbar Həsəneliyev öz teleqramlarında yazırdılar: «Andranik və erməni qoşunları soyğunçuluq edir, əhalini qırır, hər cür vəhşilik törədirlər» (MDA, Azərb. SSR, f.894, op.4, s.65, səh.120-143).

1918-ci il sentyabrın 4-də Andranik Sisyanaya gəldi. Burada o, 20 yaşdan 30 yaşınadək bütün kişilərə səfərbərlik elan etdi. Canbux və Xanar dərəsinin qarşı tərəfindəki Yaraqışlaq kəndi yaxınlığında onun dəstəsi 200-300 adam öldürmüşdü («Naşə vremya» qəzeti, № 4,3/1, 1919-cu il).

1918-ci ilin 22 noyabrından Andranik öz dəstəsi ilə Gorusda məskunlaşmışdı. Elə həmin gündən də Zəngəzur əhalisinin və bütün Qarabağın qara günləri başladı. Zəngəzurdan xəbər verirdilər: «Bu hadisələri gözləri ilə görənlər onun həddən artıq faciəli olduğunu bildirirlər. Erməni banditləri bütün müsəlman kəndlərini soyur, əhalisini doğrayıb yandırırılar.

Bütün vəhşiliklərin təşkilatçısı olan Andranik bu işləri ingilislərin əmri ilə həyata keçirdiyini bəyan edirdi» («Azərbaycan» qəzeti, № 7, yanvar 1919-cu il).

Atalar yaxşı deyib: «Satqın elə satqındır». Bir vaxt türkləri satan, çətin vəziyyətə düşən kimi özünün yeni sahibləri olan və onların agenti sayılan Andranik ingilisləri satmağa başladı. Andranikin dəstələri Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dözülməz bir vəziyyət yaratmışdı. Yerli ermənilərin dəstəyinə arxalanan Andranik müsəlmanlardan ya Ermənistan Respublikası tərkibinə keçməyi, yaxud da öz yaşayış yerlərini tərk etməyi tələb edirdi. Xarici aləmdən ayrı düşdüklərinə, heç yerdən kömək almadıqlarına görə azərbaycanlılar vəhşiliklərə məruz qaldılar. Hətta öz doğma ocaqlarını tərk edənlərə də rəhm etmirdilər. Kəndlər dağıdılıb yerlə yeksan edilir, əhali qırılır, əmlakı soyulurdu. Andranik Ermənistan sərhədlərini Azərbaycan torpaqları hesabına genişləndirmək yolunda heç nədən çəkinmirdi.

Bunlar cinayətləri araşdıran komissiyanın gətirdiyi bir neçə faktdır: Sisyanın bir hissəsində bütün kəndlər dağıdılıb. 50 min əhali ac və susuz qalıb.

Rəsmi məlumatlara görə Zəngəzur qəzasında Andranikin bandaları 115 kəndi yerlə yeksan etmişdi. Evlər yandırılmış, əmlak soyulmuş, mal-qara aparılmışdı. 115 kənddə 3257 kişi, 2276 qadın, 2196 uşaq öldürülmüş, 1060 kişi, 794 qadın, 485 uşaq şikəst edilmiş və ya yandırılmışdı. Bütövlükdə qəza üzrə 10068 nəfər öldürülmüş və şikəst edilmişdi.

Komissiyanın məruzəsində qeyd edilir:

1. Bahud kəndində 15 qız əzab verilməkdən ötrü əsgərlərə verilmiş və əzablara dözməyərək ölmüşdür.

2. Hücum vaxtı kəndin 400 nəfər əhalisi məscidə qaçıb xilas olmaq istəmişdi. Bundan xəbər tutan banditlər məscidin qapısını bağlayıb onları yandırmışlar.

3. Kənddə Qədəmə Tahir qızı adlı qadının döşlərini kəsib, körpəsini də yanına qoymuşlar.

4. Yolçu Şeyx Hüseyn oğlunun cinsiyyət orqanlarını kəsib, min cür əziyyətdən sonra öldürmüşlər. Aqudi kəndində müsəlmanlardan xristianlığı qəbul etməyi tələb edirdilər. Qəbul etmək istəməyən kişiləri ölüncə döyür, qadınların döşlərini kəsirdilər. Bağırbəyli kəndində 7 kişi və qadını evdə diri-diri yandırdılar. Müsəlman kəndlərində meyitlər tanınmaz bir hala salınmışdı.

Vəhşicəsinə qətlər, zorlamalar o qədər çox olub ki, onları saymaq qurtarmaz.

Həmin məruzədə deyilirdi ki, dindirilən şahidlərin gətirdiyi faktlar bütün vəhşiliklərin bir nəfərin, yəni Andranikin rəhbərliyi ilə baş verdiyini göstərirdi.

«Zəngəzur qəzasında 100-dən artıq kəndin dağıdılması, 10 minlərlə baş iribuynuzlu mal-qaranın məhv edilməsi, bağların qırılması, bu qəzanın müsəlmanlarının iqtisadi vəziyyətini kəskin surətdə pisləşdirdi, onlara milyard manatadək ziyan vurdu, Azərbaycanın müxtəlif rayonlarına səpələnmiş 50 minlik dilənçi ordusunun yaranmasına səbəb oldu» (MDAOR, Azərb SSR, f.970, op.1, s. 161, səh.1-9).

Əlbəttə, bütün bu vəhşiliklər yerli ermənilərə də baha başa gəlirdi. Qeyd edildiyi kimi Andranik və onun banditləri əsrlərdən bəri yanaşı yaşayan ermənilər azərbaycanlılara əl qaldırmadığı üçün onları bağışlamırdılar. Təsadüfi deyildi ki, «...yerli ermənilər Zəngəzurda baş verən bu vəhşilikləri Andranikin və

onun banditlərinin adı ilə bağlayırdılar. Onlar ingilis hökumətindən xahiş edirdilər ki, Andraniki və onun quldur dəstəsini Zəngəzurdan qovsunlar» (MDAOR Azərb SSR, f.894, op.4, s.65, səh.14-18).

23 fevral 1919-cu il tarixdə Gəncə general-qubernatoru Vəkilova vurulmuş teleqramda qeyd edilirdi ki, «...Andranik 400-dək silahlı dəstə ilə Həkəriyə girmişdir. Onun məqsədi Cəbrayıl və Şuşa qəzalarını, Asuran və Zəngəzuru Xudafərin körpüsündə işğal etmək idi» (MDAOR, Azərb. SSR, f.894, op.7, s.8, səh.29,31,32).

Zəngəzur qəzası rəisinin Gəncə qubernatoruna göndərdiyi 28 fevral 1919-cu il tarixli 180 №-li müraciətnamədə deyilirdi: «Qaniçen və alçaq general (Andranik) Həkəridən Arazadək, Minkənddən Bazarçaya və Naxçıvan qəzasının sərhədlərində olan ərazilərdə vəhşiliklər törədir. Bu quldurlara bir əncam çəkən tapılmır ki, tapılmır». Zəngəzurda, Naxçıvanda, Ordubadda, Şərurda, İrəvan quberniyasının Azərbaycan kəndlərində qırğınlardan doymayan Andranik öz quldur dəstələri ilə Qarabağda: Cavanşir, Cəbrayıl və Şuşa qəzalarında qırğını davam etdirirdi. Erməni banditlərinin hücumlarından erməni kəndlərinin əhatəsində yerləşən Dəmirlər, İmran-Hərrəvənd, Çarşktar, Umudlu, Qaralar, Şirvanvənd, Hacı Qərvənd (Cavanşir qəzası) kəndləri daha çox ziyan çəkdi. Bu kəndlərə soxulan erməni banditləri yerli əhəlidən Ermənistanə tabe olmağı tələb edirdi. Onlar əhaliyə qarşı zor işlədir, vergi bəhanəsiylə adamları soyur, pullarını alır, qadınları zorlayır, mal-qaranı qırırdılar. Banditlərin vəhşiliklərinə baxmayaraq, Cavanşir qəzasının Milli Müsəlman Komitəsi ermənilərlə keçmiş qonşuluq münasibətlərini bərpa etməyə çalışır-

dılar. Barışıq müqaviləsi bağlamaq üçün erməni yaşayış məntəqələrinə nümayəndə heyəti göndərilirdi. Lakin heç bir nəticə əldə edilmirdi. Belə bir vəziyyət 1918-ci ilin sonuna qədər davam etdi. Nəhayət, çıxılmaz vəziyyətdə qalan azərbaycanlılar erməni silahlı dəstələrinin əhatəsindən özlərinə yol açıb çıxmağa məcbur oldular. Onlar ancaq öz həyatlarını xilas edə bildilər, evləri, təsərrüfatları, əmlakları isə ermənilərə qaldı. Bəzi kəndlərin, məsələn, İmarət Qərvəndin, Umudlunun yuxarı hissəsinin əhalisi Murovdağın qarlı zirvəsindən aşılıb, Gəncə (o vaxtkı Yelizavetpol) quberniyasına gəldilər.

Bu sətirləri oxuyanda da, sənə göstərəndə də gözlərim qarşısında 1989-cu ilin şaxtalı qışında azərbaycanlıların sonuncu dəfə öz doğma yerlərini, evlərini, isti ocaqlarını tərk edərək Naxçıvan, Kəlbəcər, Gədəbəy dağlarına üz tutub, xilas olmaq üçün qaçması canlanır. Doğrudan da tarix təkrar olunur.

Elə o vaxtda da erməni quldurlarının vəhşiliyinin həddi yox idi. Onlar uşaqları, qocaları, qadınları, yəniyətmələri qırırdılar.

Kütləvi qırğınları və digər vəhşilikləri təhqiq edən fəvqəladə komissiyanın üzvü Mixaylovun məruzəsinə də nəzər yetirsək, görərik ki, bu gün onları yedəkləyənlərin babası nələr yazır: «Umudlu kəndində Süleyman Qazaxaslan oğlu, Məmməd Məşədi Paşa oğlu və Kazım Atam oğlu öldürülmüş və cəsədləri doğranmışdır... Hacı Qərvənd kəndindən Zeynəb Şirin qızının döşləri kəsilmiş və yandırılmışdır» (MDAOR, Azərb. SSR, f.970, op.1, iş 151, v. 1-9).

Yenə bir fakt. Cəbrayıl qəzasının kəndlərinə silahlı basqınlar 1918-ci il dekabrın ilk günlərindən başlamışdır. Gəncə general-qubernatoruna göndəri-

lən 17 fevral 1918-ci il 84 №-li bildirişdə deyilirdi: «Qəzanın müsəlman əhalisi bu hadisələri faciə kimi qarşıladı və heç bir fəaliyyət göstərməyib, özünü və əmlakını erməni hücumundan müdafiə etmək mövqeyi tutdu, ermənilərə qarşı hüquqa zidd heç bir hərəkət etmədi. Sübut da odur ki, bir dənə də olsun erməni kəndinə hücum olmayıb. Lakin buna baxmayaraq, erməni banditləri öz vəhşiliklərindən əl çəkmirdilər, mal-qaranı və əmlakı soyub aparır, kəndləri dağıdır, evləri yandırır, adamları qırırdılar. Sirik kəndində 11 kişi, 10 arvad, 14 uşaq öldürülmüş, 2 kişi də yaralanmışdır.

Hesablamalara görə, təkcə Cəbrayıl qəzasına 10 milyon manat zərər dəyib» (MDAOR, Azərb SSR, f.970, op.1 iş 161, v.1-9). Məhz buna görə Andranikə heykəl qoymaq xülyası baş qaldıranda Abbas Zamanov kimi ziyalı partiya biletini ayaqlar altına atdı.

Bəs Andranik kimdir? Yalnız və yalnız S.Şaumyanın və Baqramyanın sözlərinə görə o «əfsanəvi qəhrəman»dır. Bu gün Ermənistandan xarici ölkələrə mühacirət edən əməkçi ermənilər gözəl başa düşürlər ki, özgənin bədbəxtliyi üzərində xoşbəxtlik qurmaq olmaz. Buna görə də Andranikin törətdiyi cinayətlərlə barışmaq olmazdı. İmkan düşdükcə ermənilər azərbaycanlılara kömək edirdilər. Bir misal: «1918-ci ilin 2 dekabrında erməni silahlı dəstələri ermənilərlə azərbaycanlıların birgə yaşadıkları Daşvanlı kəndinə hücum etmişdilər. Onlar molla Ocaqverdi Akif oğlunu və molla Eyvaz Novruz oğlunu yerində güllələdilər. Ocaqverdinin arvadı vəhşicəsinə öldürüldü. Bütün azərbaycanlıların evləri qarət edildi, aparıldı. Qarışıqlıqdan istifadə edən bir neçə erməni kənddə sağ qalmış 105 azərbaycanlıyı Boyəhmədli,

Kəngərli və Tarnöyüt kəndlərinə köçürmüş, onları yerləşdirmişdilər» (yənə yuxarıda göstərdiyimiz mənbə).

Andranikin dinc əhalinin qırılmasında törətdiyi cinayətlərin əsas səbəbi ona ingilislər və fransızlar tərəfindən dəstək və yardım göstərilməsi idi. Xalq arasında belə bir məsəl var: «Arxalı köpek qurd basar».

Gəlin yənə də faktlara müraciət edək: Sovet Rusiyasının xarici işlər xalq komissarı Çiçerin Andraniki Antantanın agentı adlandırmışdır. Faktlar və arxiv materialları göstərir ki, Andranik Zəngəzura ingilis-fransız missiyasının razılığı ilə gəlmişdi. Məhz elə buna görə də Zaqafqaziyada Antanta qoşunlarının baş komandanı, ingilis generalı Tomsonun əmrinə əsasən Zəngəzur qəzası ərazisinin 4/5 hissəsi Azərbaycan hökumətinin xəbəri olmadan Andranikin sərənjamına verilmişdi. Əmrdə qeyd edilmişdi ki, Andranikə vəd edilmiş ərazilər Minkənddən aşağıya Zəbuxçayadək, oradan, yəni bu çayın axarı boyu Həkəriyədək, Həkərinin axarı boyu Araza qədər və Arızın axarı boyu İrəvan quberniyasının sərhədində, Minkənddən yuxarı Bazarçaya qədər, sonra isə Naxçıvan qəzasının sərhədindən olan yerlərdir.

Beləliklə, Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Zəngəzur mahalında «Andranik qubernatorluğu» meydana gəlmişdi. O, öz qubernatorluğu üçün paytaxt və iqamətgah kimi Gorusu seçmişdi. O zaman mayor Gibbonun rəhbərliyi ilə ingilis-fransız missiyası Gorusda idi. Bu missiya özünü elə göstərirdi ki, guya azərbaycanlılarla ermənilər arasında barışıq yaratmağa səy edir (lap indiki kimi - **N.H.**). 1918-ci il dekabrın 26-da Gorusda ingilis, müsəlman (Azərbaycan) və erməni nümayəndələrinin görüşü təşkil

edildi. Qırğının qarşısını almaq və müqavilə bağlanmaq əvəzinə mayor Gibbon Tomsonun bütün Zəngəzur qəzasının general Andranikin sərəncamına verilməsi barədəki əmrini oxudu. Bu görüşdə Azərbaycan hökuməti adından Əbülfət Həsənbəyov adlı bir şəxs orada iştirak edirdi. Rəsmi sənədlərə görə heç bir dövlət orqanı ona hər hansı səlahiyyət verməmişdi. Əbülfət Həsənbəyov erməni tərəfinin maraqlarını müdafiə edirdi. Təəssüflər olsun ki, bu və ya digər xalqın içərisində öz xalqına düşmən ordusundan da çox ziyan vuran daxili düşmənlər və xainlər olur. Bu yığıncaqdan bir gün sonra Azərbaycan hökumətinin rəsmi nümayəndəsi Cəlilbəy Sultanov mayor Gibbonun qəbuluna düşə bildi. Onunla yarım saatlıq söhbət ingilislərin Andraniki açıqdan-açığa müdafiə etdiyini sübuta yetirdi.

Qısa bir müddətdə Andranikin quldur bandası Zəngəzurda 30-dan çox Azərbaycan kəndini dağıtmışdı. Gorusa gəlmək üçün müxtəlif maneə və toqquşmaları dəf edən Cəlilbəy Sultanov burada baş verən qanunsuzluqları və cinayətləri öz gözlərilə görüb, Andranikə qarşı ölçü götürməyi ingilis-fransız missiyasından tələb etdi. Cəlilbəy Sultanov öz fikirlərini belə şərh etdi: «İngilislər bizi aldadırlar. Mənim fikrimcə, onlar Andranikin dəstəsinə kömək adı altında Zəngəzur qəzasında döyüşən erməni silahlı dəstələrinin hamısına maaş verirlər» (yənə həmin mənbə).

Cəlilbəy Sultanov zəngəzurlu alim-aqronom idi. 1918-ci il dekabrın 10-dan Azərbaycan parlamentinə üzv seçilmişdi. Öz təşəbbüsü ilə üç yerlisi ilə birgə qəzadakı vəziyyətlə tanış olmaqdan ötrü Ağdama — ingilis missiyası ilə görüşə gəlmişdi. Lakin onun gəlişinə kimi missiya artıq Gorusa köçmüşdü. Gedənlər-

dən ikisi geri qayıtmışdı. Cəlilbəy bir müşaiyətçi ilə Şuşaya getdi. Burada o, ingilis zabiti Darbişerlə görüşdü və Gorusa getmək üçün ondan kömək istədi. Məqsədi başa düşən Darbişer köməkdən boyun qaçırdı. Sultanov təhlükələrə sinə gərərək çox böyük çətinliklərlə Gorusa gəlib çatdı. Məhz onun Gorusa gəldiyi gün, yəni dekabrın 20-də ingilis missiyasında erməni və Azərbaycan nümayəndə heyətinin görüşü keçirilirdi. Ancaq Sultanovu iclasa buraxmadılar. Cəlilbəy çox böyük çətinliklə Gibbonla görüşə bildi. Ancaq görüşdən də heç bir nəticə hasil olmadı.

İngilislərin Andranikə köməyini sübut edən başqa bir fakt: «1918-ci ilin 11 dekabrında fransız missiyası Azərbaycanın öz kəndlərinin müdafiəsinə qalxan özünümüdafiə dəstələrindən dağılıb evlərinə getməyi tələb edirdi. Elə ki, onlar dağılışdı, Andranikin quldur bandaları Azərbaycan kəndlərinə hücumu keçdilər. Onlar cinsindən, yaşından asılı olmayaraq dinc əhalini vəhşicəsinə qırdılar. 12-dən artıq kənd yandırıldı, 10 qadın əsir götürüldü» (yənə orada).

Aşağıdakı sənəd ingilis-fransız missiyasının mövqeyini daha aydın şəkildə açıq. Sənəddə deyilir: «General Tomson və ingilis-fransız missiyası bu vəhşiliyin dayandırılması tələbini sözdə deyirdilər. Əslində isə heç bir həlledici qərar qəbul etmirdilər» (yənə orada).

Zəngəzur qəzasının başçısı Mahmudbəyov Azərbaycan hökumətinə vurduğu teleqramda bildirirdi ki, Şuşada və Gorusda olan Britaniya missiyası ermənilərin törətdiyi zorakılıqların qarşısının alınmasına qarşı heç bir tədbir görmür (yənə orada).

Zəngəzur qəzası rəisinin Azərbaycan Respublikası daxili işlər nazirinə ünvanladığı digər teleqramda

bildirilirdi ki, «ingilis missiyasının təkidinə baxmayaraq, ermənilər hərbi əməliyyatlarını davam etdirirlər» (yenə həmin mənbə).

Doğrudan da «arxalı köpək qurd basarmış». Andranik də öz havadarlarının müdafiəsinə arxalanıb qan tökməkdən, dinc əhalini qırmaqdan doymurdu. Bütün bu cinayətlər ingilis-fransız missiyasının gözü qarşısında törədilirdi. 1919-cu ilin 6 yanvarında Zəngəzurdan Gəncə qubernatoruna göndərilmiş teleqramda deyilirdi: «İngilis-fransız missiyasının Gorusa gəlməsinə baxmayaraq ermənilər bütün quberniya boyunca hücumə keçdilər, əhalini qırdılar, əmlakları qarət etdilər, kəndləri xaraba qoydular». Öz vəhşiliklərindən həvəsə gələn Andranik getdikcə daha da qudururdu. O, tökdüyü qandan məmnunluq duyur və öz məqsədinə çatmağa lap az qaldığına arxayın olurdu. Zəngəzur qəzası idarəsinin rəisi Mahmudbəyovun Gəncə qubernatoruna 1919-cu il 28 yanvar tarixli 180 №-li bildirişində deyilirdi: «Mən Zəngəzur qəzasını idarə etməyə başlayanda belə bir məlumat aldım ki, Kirtaq, Koşut, Qarabaş, Baharlı, Kiş, Daşbaşı kəndləri, həmçinin Kiçik Dərəli vadisində yerləşən başqa Azərbaycan kəndləri və 5 polis məntəqəsi Andranikin bir neçə yüz silahlı adamdan ibarət quldurları tərəfindən mühasirəyə alınmışdır. Mən bu barədə Şuşada və Gorusda yerləşən Britaniya missiyasına, həmçinin Azərbaycan Respublikası parlamentinə, daxili işlər nazirinə məlumat verdim» (yenə orada). Bu sənədlərdən qoy xalqımız ingilis siyasətinin əsl mahiyyətindən xəbərlə olsun. Bir tərəfdən guya ingilislərin yerli əhaliyə yazığı gəlirmiş və Andranikin dəstələrinin törətdiyi rəzalətlərə narazılıqlarını bildirmiş, digər tərəfdən isə Andraniki açıqcasına müda-

fiə edir, ona hərtərəfli yardım göstərmişlər. Heç kəsdən real kömək və yardım almayan zəngəzurlar və qarabağlılar Andranikin banditləri ilə mübarizə aparırmışlar. Talelərinə düşən ağır vəziyyətdən xəbər verən teleqram və məktublar, həmçinin də onların parlamentdəki çıxışları cavabsız qalmışdı.

Dədə Kəngərli yenə də şəxsi arxivindəki sənədləri çözləyir. Sənədlər, sənədlər...

Azərbaycan parlamentinin üzvləri dəfələrlə parlamentə və hökumətə Andranikin bandlerinin Qarabağda, Zəngəzurdə, Ordubaddə, Cavanşir və Füzuli qəzalarında törətdikləri vəhşiliklər barədə sorğular göndərmişdir; onlar bu azğınlıq, dərəbəylik, vəhşilik aktlarının aradan qaldırılması üçün həlledici tədbirlər görülməsini tələb edirdilər. 1918-ci ilin 19 dekabrında Qarabəy Əliverdiyevin (Şuşa) Azərbaycan parlamentinin ünvanına göndərdiyi teleqramda oxuyuruq: «Mən Qarabağın nümayəndəsi kimi Qarabağdakı vəziyyət barədə məlumat verməklə, bildirmək istəyirəm ki, Andranik öz ordusu ilə Azərbaycan sərhədini keçmiş və Zəngəzur, Şuşa və Cəbrayıl qəzalarında bir çox kəndləri dağıtmışdır. O, müdafiəsiz və silahsız dinx əhalini qırır, doğma yurd yerlərindən qovur. Bu hökumətə məlumdurmu? Əgər məlumdursa, hansı tədbirlər görülür?»

Həmin gün parlament bu məsələyə dair bir neçə iclas keçirdi.

Məhəmməd Məhərrəmov tələb edirdi ki, məsələyə təcili cavab verilsin. Hökumət başçısı Fətəli xan Xoyski qeyd etdi ki, Zəngəzur hadisələri heç də yeni bir şey deyildir. O, dedi:

«Bu hadisələr çoxdan başlayıb. Sizə, parlament üzvlərinə məlumdur ki, vaxtı ilə ermənilər qrupu Qa-

rabağ məsələsini qaldırmışdı. Andranik hələ iyulda erməniləri ətrafına toplayıb, İrəvan tərəfdən sərhədlərimizə yaxınlaşmışdı. Andranik türk təbəəli vətəndaş idi. Azərbaycan hökuməti erməni hökumətinə müraciət edərək, Andranikin bu hərəkətlərinin öz təşəbbüsü, yoxsa onlarla (yəni erməni hökuməti ilə) əlaqədar olduğu barədə soruşanda, erməni hökuməti cavab vermişdi ki, erməni hökumətinin Andranikle heç bir əlaqəsi yoxdur. Biz özümüz ondan yaxa qurtarmaq istəyirik, amma kifayət qədər gücümüz yoxdur.

Buna görə də Andranik iyulda Zəngəzura hücum etdi. Sonra Şuşa qəzasına girdi və Əsgəran yolunu bağladı. O, bu qəzanın əhalisinə çox zülmələr verdi. O vaxt Azərbaycan Silahlı Qüvvələri Bakıda idi. Bu səbəbdən də Qarabağa əvvəlcə erməni-Azərbaycan nümayəndə heyəti göndərildi. Bu, heç bir nəticə vermədi. Andranik fəaliyyətini davam etdirməkdə idi. Sentyabrda hökumət Bakıya köçdü və həmin gündən bu məsələ ilə məşğul olmağa başladı. Ordumuz Andraniki Şuşadan və Zəngəzurdan sıxışdırıb çıxardı. O, qaçdı, noyabradək görünmədi. Türk ordusu sentyabrın ortalarında Azərbaycandan gedəndən sonra — noyabrın 23-də bu ərazidə öz əzazilliyini göstərdi...

Hökumət buna etinasız qala bilmədi. Biz öz tərəfimizdən bütün tədbirləri gördük, ora silahlı qüvvə göndərdik. Bununla yanaşı nümayəndə heyəti də yolladıq. Nümayəndələr hökumətin məktubunu apardılar. Məktubda ona sülh təklif edirdik. Ancaq yenə də ermənilər Gəncə, Qazax, Cavanşir, Cəbrayıl qəzalarında soyğunçuluqla məşğul idilər. Biz təzədən

Andranikə məktub göndərdik. Andranik isə quldurluq fəaliyyətini davam etdirməkdə idi.

O, kəndləri dağıdır, yandırır. Qorxub qaçan, yerlərini tərk edən adamlar zəlif vəziyyətə düşürdülər. O vaxt mən yenə də Andranikə məktubla müraciət etdim. Biz təklif edirdik ki, hər iki tərəf hücumu dayandırsın.

Andranikin ordusu bandit qruplaşmasından başqa bir şey deyildi. Onun məqsədi Zəngəzur və Şuşa qəzalarını Azərbaycandan ayırmaq, Ermənistanı birləşdirmək idi. (İlahi!.. Danışığından işə keçə bilmirik ki, bilmirik...).

Müzakirələrdə Əhməd bəy Cövdət Pepinov, Mustafa Mahmudov, M.N.Vinoqradov, Əkbər Ağa Şeyxülislamov, Qarabəy Qarabəyov, Abdulla bəy Əfəndizadə iştirak edirdilər.

Əhməd bəy Cövdət Andranikin vəhşilikləri barədə çox danışdı.

Digər natiqlər də Andranikin vəhşiliklərindən misallar gətirib, ona qarşı qəti tədbirlər görülməsini tələb edirdilər və onun tək cə Azərbaycan xalqının deyil, həm də ermənilərin düşməni olduğunu bildirdilər.

Qarabəy Qarabəyov çıxışında qeyd etdi ki, «Qarabağda Andranikin ordusu müsəlman kəndlərini və evlərini dağıdır. Qadınları öldürür, ölkə başçıları isə belə vəziyyətin ləğv edilməsinə zəmanət vermir» (MDAOR Azərb. SSR. f.895, op.1, v.1, səh. 37-49, arx. 37a-44).

Müzakirədən sonra parlamente müsavətçilər və sosialistlər fraksiyaları tərəfindən iki qərar layihəsi təqdim edildi. Müsavətçilərin təklifində deyilirdi: «Hökumət başçılarının Andranik ordusunun Qarabağdakı vəhşilikləri barədə son vaxtlarda gələn məlumatların

araşdırması məqbul sayılsın və Azərbaycan xalqının müdafiəsi üçün təxirəsalınmaz siyasi və hərbi tədbirlər görülsün». Sosialist fraksiyası təklif edirdi: «Parlamentin sosialist fraksiyası Andranikin Qarabağ əhalisinə etdiyi vəhşilikləri təhqiq edən hökumət başçılarının fikrini qeyri-kafi sayır. Hökumətdən real və təxirəsalınmaz tədbirlər görməsini tələb edir».

Bu layihələr səsvermədə ciddi fikir ayrılığına səbəb oldu. Hər iki tərəfin razılığı ilə belə bir məzmununda qərar qəbul edildi: «Qarabağ məsələsi və Andranikin vəhşilikləri barədə hökumət başçılarının təhqiqatı dinlənildi, Azərbaycan parlamenti hesab edir ki, bu ərazidə yaşayan əhalinin dincliyini təmin etmək üçün təxirəsalınmaz siyasi və hərbi tədbirlər görülməlidir» (MDAOR Azərb.SSR, f.895, op.1. v.4/8).

Lakin Azərbaycan hökuməti Andranikin cinayətkar hərəkətlərinin qarşısını ala bilmədi. Buna görə də qəzalardan, kəndlərdən, ayrı-ayrı şəxslərdən dərdlə, göz yaşları ilə dolu arasıkəsilmez məktub və teleqramlar, müraciətlər gəlməkdə davam edirdi.

Ağdamdan göndərilmiş 1919-cu il 10 yanvar tarixli teleqramda Azərbaycan hökumətinə Andranikin dəstələrinin Zəngəzurdan çıxarılması tələbi irəli sürülmüşdü (yənə həmin mənbə, f.894, v.14-18). Zəngəzur rəisinin Azərbaycan hökumətinə, Daxili İşlər Nazirliyinə vurduğu həyəcanlı teleqramda deyilir: «Bu barədə sizə məlumat verməklə (teleqramda Andranikin vəhşiliklərindən misallar gətirilirdi) xahiş edirik ki, Andranikin dəstələrinin Zəngəzurdan çıxarılması barədə tədbirlər görsünüz» (yənə orada, v.14-18). Bunlar göstərir ki, Azərbaycan hökumətinin yaranmış vəziyyət barədə ətraflı xəbəri vardı. Lakin onun vəziyyəti var qüvvə ilə mübarizə aparmağa və lazımı

qəti tədbirlər görməyə imkan vermirdi. İngilis-fransız işğalçılarının Azərbaycanın daxili işlərinə qarışması, Denikin ordusunun Azərbaycanın şimal sərhədlərinə yaxınlaşması, ölkədə baş alıb gedən qeyri-stabillik Azərbaycanın ucqarlarında dövlət hakimiyyətinin möhkəmlənməsinə mane olurdu, 25 minlik nizami ordu dövlət sərhədlərində toplanmışdı.

1919-cu il martın 26-da Azərbaycan hökuməti Qarabağ məsələsi üzrə daxili işlər nazirinin məruzəsini dinləyərək belə qərar qəbul etdi: «Daxili işlər nazirinə tapşırılsın ki, Andranik öz dəstəsi ilə Yevlaxdan keçsin və əks təqdirdə o, Naxçıvan qəzasından keçərsə, onda Britaniya komandanlığının bu dəstənin Gorusda tərksilah ediləcəyi barədə yazılı zəmanətini əldə edib, ingilis dəstələrinin və general-qubernator nümayəndələrinin müşayiəti ilə Naxçıvan və Şərur-Dərələyəz qəzası ərazilərində dayanmayacaq» (MDAOR, Azərb.SSR, f.894, op.7, iş 8, v. 49).

Azərbaycan hökuməti bu qərarın surətini Britaniya qoşunlarının ali baş komandanlığının regiondakı qərarına göndərdi və ona xahişlə müraciət etdi: «Britaniya missiyasındakı general-qubernatorluğa müvafiq göstərişlər verilsin ki, yuxarıda adı çəkilən qərarın həyata keçirilməsi işində Sultanova kömək etsin» (MDAOR, Azərb.SSR, f.894, op.7, iş 8, v.49-50).

Bir şey aydındır: dəhşətli zalımlıqla saysız-hesabsız dinc əhalini məhv eləyən, 50 mindən artıq insanı doğma yerlərindən didərgin salan bir «şəxs» heç vaxt hər hansı bir xalqın milli qəhrəmanı ola bilməz.

Bu gün hər şey təkrar olunur: Azərbaycan xalqı yənə də tarixin keşməkeşli, əzablı yolunda neçə-

neçə yeni qurbanlar verir, yenidən faciəli, ağırlı günlər keçirir. O, yenə də doğma torpağı, yurd yerini və isti ocaqlarını, əcdadlarının qəbirlərini atıb getməyə məcburdur. Torpaqlarımızda, evlərimizdə yad adamlar yaşayır. Kəndlərimizin adları erməniləşdirilərək, başqa cür adlanır. Əcdadlarımızın, yaxın qohumlarımızın ruhu doğmalarının, yaxınlarının ayaq səslərinə həsrət qalıb, onların oxşamalarını, ağı və dualarını eşitmir. Erməni silahlı qüvvələrinin irticası nəticəsində Dağlıq Qarabağ, eləcə də Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Ağdam, Füzuli rayonları işğal edilmiş, bir milyona yaxın adam öz dedə-baba yurdundan, doğma torpaqlarından perik düşmüşdür. Onların saldıdığı şəhərlər, kəndlər, əkib becərdiyi tarlalar viran edilmiş, zavodlar, fabriklər, məktəblər, klub və xəstəxanalar dağıdılmışdır.

Düşmənlərimiz də, onların arxasında duranlar da bilməlidirlər, yadda saxlamalıdırlar ki, heç nə unudulmur. Cinayətkarlar heç vaxt cəzasız qalmır, qalmaq və qalmayacaq da, inşaallah. Varlı-karlı adamların, uzaq və yaxın havadarların törətdiyi bu qanlı oyunlar tez-gec onların təmsil etdiyi xalqın da başına bəlalar gətirəcək, onları faciələrə düşürəcəkdir.

Nəriman, oğul, əcdadlarım, ulu babam Kalbalı xan həmişə ermənilərin kasıb-kusubuna, köməksizinə əl tutub, çörək verib, hətta borc alıb qaytarmamaqda «ad çıxaran» dəyyuslara külli miqdarda qızıl pulla da kömək edib, lakin Qarabağ bəyləri və xanları kimi erməni hampalarına torpaq bəxş etməyiblər, eləcə də ermənilərə havadarlıq göstərən rus generallarına Naxçıvandan ermənilərin xeyrinə bir qarış torpaq parçası da verilməyib. Lakin sonradan əcdadlarımıza

da bəyan olub ki, ermənilər millət adına yamaq olan vəhşi bir məxluq imiş. Böyük Vətən müharibəsi cəhəllərində Kóvalyov adlı bir komandirdən çox maraqlı bir definisiya eşitmişdim. O, adi bir rus polkovniki, ermənilərə nə millət, nə də xalq deyirdi. Onun tərifi (definisiyası) belə idi: **«erməni» sözü rəzilliyin, vəhşiliyin, quldurluğun, müftəxorluğun, yaltaqlığın, eyni zamanda, sadizmin və vandalizmin ən yüksək sahibinə verilən bir nifrətəlayiq tituldur...»**

Oğul, Nəriman, bilirsənmi, niyə birdən-birə Kovalyov yadıma düşdü? Ona görə ki, ulu babalarımın ermənilərə verdiyi qızıl pullar da gedər-gəlməzə getdi. Ona görə də babalarım sonralar ermənilərin haqverməz olduğunu bilib, onları Naxçıvan hüdudlarından çıxarmağa başladılar... Ötən yüzilliyin əvvəllərində onlar Qarabağda heç bir maneəyə rast gəlmədən yerləşdirildilər.

Naxçıvana da vaxtı ilə hər yerdən qovulmuş nankor rəzillər «qonaq» kimi, «dost» kimi gəlmişdilər. Atam Aslan bəy onların haqverməzliyini görəndən sonra hər yerdə onları pisləyirdi. Erməniyə «yaxşı» sözü yaraşmır. Bir erməni başqası ilə müqayisə edəndə atam «yaxşı» sözünün əvəzində deyirdi: «Zatıqırıq Yığış Ayrapetyan köpək oğlu, qəddar Andranikə nisbətə, o qədər də qana həris haramzada deyil...» Amma indi aləm bambaşqadır. Millî vicdanı sönük olanlar artıq qeyrətə gəlməli, vətənpərvərlik hissi ilə yaşamaladırlar. Məni həmişə təəccüb bürüyür. Öz türk ləyaqəti, təmizliyi, mərhəməti və ülviliyi ilə dünyaya səs salan bir millətlik, amma ən böyük bəlamız, faciəmiz unutkanlığımızdır.

Xəbislərə, paxıllara, ən ümdəsi, pula-altuna satılan xain və xəyanətkarlara aramızda yer olmamalıdır.

Əsgər Aslan bəy oğlu səliqəli qovluqlardan birini də açdı. O dövrlərdən hifz elədiyi, qoruyub saxladığı sitatları, qəzet kəsimlərini, arxiv materiallarını safçürük etdi. Sitatı tapıb söhbətini davam etdirdi:

— Gör, 1921-ci il martın 16-da XI Qanlı Ordunun Hərbi Şurasının nümayəndəsi Bahadır Vəlibəyov RSFSR Xarici İşlər Komissarı Georgi Çiçerinə nələr yazmışdı? Bu hesabat, görün, bu günkü hadisələrlə necə də səsleşir: «1920-ci il Naxçıvanın dəhşətli mənzərəsi insanların yaddaşında dərin və silinməz izlər salıb... hər tərəfdə səfəlet, aclıq, yurdsuzluq və saysız-hesabsız insan tələfatı əhalini taqətdən salmışdır. Şəhər və kəndlərdən insanların nalə və fəryadları, qanlı sızıltıları eşidilir. Hər yerdə insan meyitləri, qanına qəltan edilmiş silahsız əməkçilərlə rastlaşırsan...»

Oğul, Nəriman, görürsənmi mənim, eləcə də yaşıdlarım üçün bu gün baş verən qanlı hadisələr gözlənilməz deyildir. Lakin iş burasındadır ki, tarixin bu ibrət dərindən bir lazımı nəticə çıxara bilməmişik.

Hələ mən 20-ci illərdə erməni quldurlarının törətdikləri qırğın və yanğınları, talan və qarətləri demirəm. İndi Ermənistan adlandırdığımız, Zəngibasarda 48, Vedidə 218, Dərələyəzdə 74 kənd əhalisi qılıncdan keçirilmiş və evlər yandırılmışdır. Təkcə Naxçıvanın 3 qəzasından kənd əhalisinin 500-600 min baş mal-qarasını, kənd təsərrüfatı əmək alətlərini, qadınların bəzək əşyalarını daşnaklar talan etmiş, yaşayış evlərini, hətta tövlələri yandırmışlar. Həmin məşum Sovet hakimiyyətinin ilk illərində bir milyona yaxın

yerli əhalinin fəryad səsləri indi İrandan, Türkiyədən, hətta Avstraliyadan gəlir...

Oğul, Nəriman, mənə uzun illər boyu rahatsız edən bir fakta sizin də, oxucuların da nəzərini yönəltmək istərdim. Bu da erməni daşnaklarından öz nankorluğu ilə əsla seçilməyən rus şovinistlərinin, ələlxüsus keçmiş kommunist bileti gəzdiren rus ziyalılarının, millətçi və şovinist ruhlu əsərlər müəllifi Pikul kimilərinin bəzi əsərlərində müsəlmanları «baran» adlandırmasıdır.

Son vaxtlarda iç üzü açılmış Moskva televiziyası «gül eləmişdir». Belə ki, rus şovinistləri, ələlxüsus hörmət və rəğbətini qazanmış «Belə yaşamaq olmaz» sənədli televiziya filminin rejissoru Qovoruxinlə mərkəzi televiziyanın müxbirinin müsahibəsi həmin kinorejissor haqqındakı hüsn-rəğbətlərimi alt-üst etdi.

O, az qala rus və erməni şovinizminə xas olan həyasızlıqla bütün dünya xristianlarını keçmiş SSRİ-nin Müsəlman şərqi qarşı səlib yürüşünə səsləyirdi. Utanmadan, çəkinmədən «islam» fundamentalizmini hallandıra-hallandıra, «Qazaxıstan Respublikası atom bombasına malikdir. Niyə onu bu günədək İraqın kökünə salmamışıq?» - deyə çığır-bağır salırdı.

Amma yenə də rus polkovniki Kovalyovun verdiyi tərif — erməni «titulu» yadıma düşür. Bir də təkrar edirəm ki, «erməni milləti», «erməni xalqı» yox, məhz riyakarlıq və rəzalet timsalı olan erməniyə qulluq göstərənlerin hamısı nankordur.

Erməni haqverməzdir, hiyləgər, fırlıdaqçı və tülkü kimi min üzlü rəzalet sahibidir. Əbu Əli ibn Sinanın bir şəri burada yadıma düşür. Onun iki misrasını bu gün ermənilərlə «çaşka-loşka» olan meyit dəyişdirib, yaxud alver edib, külli miqdarda haram pullar qaza-

nan bəzi soydaşlarımıza çatdırmaq istəyirəm. Heç olmasa qoy bir utansınlar, ölsünlər, törətdikləri xəyanətdən:

«Düşməninlə dost olana sən də bax
bir düşmən kimi
İlan üstə qonan milçək zəhərlidir ilan kimi».

Oğul, Nəriman, erməni qadınları ilə ailə quranların heç birinə haqq qazandırmamışam, hətta nəslimizin bu səhvi eləmiş bir böyük nümayəndəsinə də! Belə ailələrin uşaqları girəvə düşən kimi milləti satırlar, ona arxadan və içəridən zərbə endirirlər (lap bugünkü kimi - **N.H.**), çünki südlərində rəzalet və rıya mayası var.

Naxçıvanda ilk yandırılmış evlərdən biri mənim atamın mülkü olmuşdur. Atam Aslan bəyin evi ermənilərin yaşadığı məhləyə yaxın olan Xoşulu küçəsinə idi. Həmin ev yandırıldıqdan sonra, biz də başqa qohumlarımız kimi Naxçıvanı tərk etməli olduq. Odur ki, eynən 1920-ci illərdə olan hadisələr indi yenidən təkrarlanır. Sanki indi baş verən hadisələr yaşadığımız, şahidi olduğumuz günlərin 20-ci il hadisələridir. Eyni ssenari müxtəlif illərdə təkrar olunur.

Odur ki, erməni rəzaləti və zülmü mən və mənim yaşadıklarım üçün bir yenilik deyil. O vaxt da bugünkü kimi evlər yandırılırdı, qarət edilirdi. Adamlar min bir məşəqqət və zülmə qətlə yetirilir, meyitlər eybəcərləşdirilir, hətta bu az imiş kimi məşəqqətlə qətlə yetirilənlərin meyitləri yandırılırdı. Lakin bugünkü vəhşiliklər bir qədər «müasirliyi» ilə 1920-ci illərin vəhşiliyindən seçilir. O zaman ermənilər türklərə qarşı eyni qəddarlıq, vəhşilik nümayiş etdirirdilər, lakin bu-

günkü kimi meyit satmırdılar, girov dəyiş-düyüş alveri də o vaxtlar yox idi.

O vaxtlar türklərin milli istiqlal ordusu bizimlə çiyin-çiyinə vuruşurdu.

Lap bugünkü kimi yaxşı yadımda olan bir epizodu xatırlayiram. 20-ci illərdə Naxçıvanda ermənilərin Canpoladyan familiarı bir lideri var idi. O, hər gün onlarla, özü də gecə yarısında, lap çağdaş dövrümüzdə Qarabağ əməliyyatlarında olduğu kimi, müsəlman evini oda qalayır, körpəli, qocalı-xəstəli adamları qətlə yetirirdi.

Bu azğınlaşmış hampa ilə heç kim bacara bilmirdi. Həmin illərdə Peterburqda təhsil alan bir naxçıvanlı — Hacı Mehdi adlı gənc əl bombası düzəldirdi. Onun bu sursatı hesabına, gecə vaxtı Canpoladyanın yaşadığı ev, eləcə də Şahtaxtı kəndindəki hərbi sursat cəbbəxanasını məhv etmək mümkün ola bilmişdi.

Yadıma başqa bir epizod düşür. Hacı Mehdi yer altından lağım atıb həmin mülkü partladanda, ermənilər qaçaqaça düşdülər. O vaxt biz çox cavan idik. Biz, o cümlədən mən, qənimət əldə etmək üçün Canpoladyanın evinə getdik. Naxçıvanda məşhur olan Kor Teymur da orada idi. O, Canpoladyanın evindən iki tuluq çaxır, konyak götürüb, çiyinə atmışdı. 15 litrlik bir şüşəni də qoltuğuna vurub deyindəyindəy evlərinə qayıdırdı: «İndi gedib bu şüşəni tökəcəyəm erməninin üstünə, od vurub onların meyitini odlayacağam...».

Türklər erməni quldurlarını qovub çıxaranda o, qürrələne-qürrələne deyirdi: «Gördün, ermənilərin başına nə oyun açdım?»

Mən də Canpoladyanın evindən iki saat götürmüşdüm. Əmim oğlu bu qəniməti görüb dedi ki, he-

min saatlar mənim atamın evindən oğurlanmış saatlardır.

Min təəssüf ki, həmin qeyrətli, yüksək ixtisaslı hərbi texnikimizi — Hacı Mehdiyə ermənilər sapı özümüzə olan baltaların əli ilə QPU-nun (keçmiş DTK-nın) zindanlarında qətlə yetirdilər. Oğlu polkovnik İsmayıl atası Hacı Mehdiyənin günahsızlığını sübuta yetirib, uzun illərdən sonra ona bəraət qazandıra bildi.

Ordubad Kəngərliyələrindən birinin (ağabəyimiz Mənsur ağanın) oğlu İsgəndərin qəhrəmanlığını misal gətirməsəm, insafsızlıq olardı. O, Moskvada ali hərbi məktəbdəki təhsilini yarımçıq qoyub, çoxlu patron və rus pulemyotu əldə edib doğma Ordubadın dar günündə onun köməyinə gəlmişdi. Türk zabitləri ilə çiyin-çiyinə verib, düşmənlə ölüm-dirim savaşına girişmiş, onlarla, yüzlərlə daşnakı biçə-biçə indi əldən verdiyimiz yüksəklikləri (Kotam və Kilit dağlarını nəzərdə tuturam) geri ala bilmişdi. Xəlil Paşa (Türk İstiqlal Ordusunun Ali Baş komandanı), Ədib bəy, Əhməd Çavuş, Həsən Bəsir kimi türk sərkərdələri onunla iftixar edir, öyünürdülər.

O vaxtlar ermənilər indiki kimi rusların yedəyindəydilər və Zaqafqaziyada müsəlmanları qırmaqla, bu ərazini xristianlaşdırmaq niyyətinə düşmüşdülər. Cəlladlıq, başkəsənlik həmişə onların xisləti olmuşdur.

O, kövrəlmişdi. Bir az da söhbətlə yormuşdum onu. Başını ağır-ağır tərpedərək:

— Nəriman, — dedi, — qocalıq məni yaman yalayıb. Mən bugünkü milli istiqlalın bəhrəsini çətin görə biləm. Yaş o yaş deyil, oğul. Amma Sizə bir vəsiyyətim var: «Mehriban olun! Azadlıq, milli istiqlal

çox gözəl, çox dadlı bir nemətdir. Onun qədrini bilmək lazımdır. Bir də ki, çağdaş nəslimiz Məmməd Əmin Rəsulzadə ideallarına sədaqəti gərək unutmasınlar. Məmmədəmin bəyin ucaldığı bayrağı göz bəbəyi kimi qorusunlar. Onun bir daha enməsinə heç vəchlə razı olmasınlar. Azadlığımız uğrunda şəhid olanlarımıza min rəhmət deyirəm. Ordu sıralarında olanlarımıza uçarlar diləyirəm. Milli mücadiləmizdə vuruşan əlləriniz var olsun! Qələbə ilə cəbhədən qayıtmağınızı həsrətlə gözləyirəm. Hər şey sizin qeyrətinizdən, milli şüurunuzdan və Vətən sevginizdən asılıdır.

Təsəlli əvəzi

Əsgər bəy Aslan bəy oğlu Kəngərli sağ qalsaydı, indi qədərbilən dostları onun 90 yaşını qeyd etməyə təmtəraqla hazırlıq işi görəcəkdilər. Min təəssüf ki, o, artıq aramızda yoxdur. «Öldü» - deməyə dilim, yazmağa əlim gəlmir...

Unudulmaz Rəsul Rzanın «Epitafiya əvəzi» şeirində deyildiyi kimi...

*Mən bilmirəm nə zaman öldü,
nə öldürdü onu, niyə?
Bəlkə də öldü ondan sonra neçəsi;
biri amansız tərifdən,
biri amansız təqibdən...*

*Ölüm gözə görünseydi,
Göz yaşı kimi,
torpaq kimi,
kitab kimi,*

*Sayardıq bu damcıları,
Zərrələri, varaqları!*

*Bəlkə hər damcının,
hər zərrənin vəznini
hər varaqda yazılmış acı sözlərin
uğursuz müəllifini
çəkərdik
haqq-ədalət divanına...*

Əsgər bəy Aslan bəy oğlu Kəngərli Azərbaycanın Zəngəzur dağları ətəklərinə sığınmış əskidən əski bir ulu yurd yerimizin — Naxçıvanın qədimdən-qədim məşhur Kəngərli soyunun ən qocaman nümayəndəsi idi. Xeyli vaxt idi ki, Dənizkənarı parkda görünürdü. Sən demə, o, dünyasını da çoxdan dəyişibmiş. Dostları, yaxınları, doğmaları isə bundan çox gec xəbər tuta bilmişdilər.

Çox zəngin, çox maraqlı həyat bioqrafiyası olan Əsgər bəy dünyanın keşməkeşli yollarında qibtə ediləsi gözəl və çoxçalarlı bir ömür sürmüşdü. Dərin erudisiyaya, coşğun təbə və natiqlik sənətinin sirlərinə aşına olan Əsgər bəy Kəngərli hələ 20-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında savadsızlığın ləğvində unudulmaz alimimiz akademik Həsən Əliyevlə birgə çox səmərəli fəaliyyət göstərmişdi.

O zaman Əsgər bəy Yılmaz təxəllüsü ilə şer və poemalar, «Ötən günlərə vida», «Köçəri bəylər» və «Fələkətdən səadətə» adlı faciə əsərləri də yazmış, «Qızıl qələm» mükafatına layiq görülmüşdü.

O vaxtlarda Əsgər Kəngərlinin Naxçıvan teatrı səhnəsində dram əsərləri tamaşaya qoyulmuş, böyük hadisəyə, sensasiyaya səbəb olmuşdur. Buna görə də ona Naxçıvan teatrı səhnəsində qızıl saat, meşin qızıl əsgər gödəkçəsi və s. hədiyyələr verilmişdi.

Əsgər bəy Kəngərli haqqında qocaman tədqiqatçı jurnalist Qulam Məmmədli «Azərbaycan səhnəsinin

salnaməsi» və «Cavid ömrü boyu» əsərlərində «Qızıl qələm»lərin Naxçıvan bölməsinin ilk sədri, istedadlı şair Əsgər Yılmaz Kəngərlinin ədəbi fəaliyyəti haqqında da məlumat vermişdi.

Əsgər bəy Kəngərli tıbb ictimaiyyətimiz bir görkəmli rentgenoloq, sinir xəstəliklərinin sərtafı kimi tanınırlar. Mən isə onu, 10 il birgə işlədiyimiz Rəsul Rza kimi bir söz nəhənginin buraxmaq istədiyi milli ensiklopediyamızın baş redaksiyasından tanıyırdım.

Əsgər Kəngərli Azərbaycan Respublikasının əməkdar həkimi kimi tıbb terminlərinin yaradılmasında çox önəmli işlər görmüşdür. O, Azərbaycan Ensiklopediyasının böyük elmi redaktoru kimi tibb və səhiyyəyə dair 10 cildə gedən məqalələrin əsas müəlliflərindən biri idi.

Yaşının səksəni haqlamasına baxmayaraq, Dənizkənarı parka gələn təqaüdcülər arasında həmişə çox təmiz, səliqəli geyimli bir nəzakət sahibi kimi hamının hörmət və rəğbətini qazanmışdı. Müsahiblərini görəndə həmişə ayağa qalxmaq şəkəri var idi. Sayəsiz, tərbiyədən, adi davranış qaydalarından və əxlaqdan uzaq adamlarla salamlaşanda da, yaş fərqi nə varmaz, ayaq üstə durar, hal-əhvaldan sonra yenidən oturardı. Bunu ona irad tutanlara belə cavab verərdi: «Mən ona yox, özümə hörmət əlaməti kimi ayağa qalxmalıyam. Qoy ətrafımdakılar da bir-birinə bax beləcə — mənim kimi hörmətlə, ehtiramla yanaşsınlar. Dahi Cəlil Məmmədquluzadə belə buyurur ki:

*«Qulaq asın Cəlilin sözünə,
Nə dava-dalaş salın,
Nə ədavət saxlayın,
İnsanda İNSAN oyadın...»*

Mən belə tərbiyə almışam. Son günlərimədək insanlığa, insanlara sədaqətimi hiŋz etməyə çalışacağam. Deyərdi, dediyini də edərdi.

Hamı ona «doktor», «həkim», «dədə», — deyə müraciət edirdi. Dağ vüqarlı bir kişiydi, fillərin çəkə bilmədiyini bir dərdi vardı... Lakin bütün «dərdlərin» və dərdililərin dərmanı idi. Hamıdan çox dərd-sər sahibi olmasına baxmayaraq, nikbin idi.

Erməni quldurlarının ilk zərbəsi bu məşhur soya dəymişdi. Quldurbaşı Andranikin Naxçıvana tuşladığı top atəşi ilk əvvəl Kəngərlilərin Xoşuludakı mülkünü viran qoymuşdu. Bu nəslin, ümumiyyətlə, Azərbaycan türklərinin qisasını Kalbalı xan Kəngərli ermənilərdən yetərinçə almışdı.

Əsgər bəy bu haqda danışmaqdan doyumsuz zövq alardı və bu gün özgə köməyinə bel bağlayan, xalqı dilənçi kökünə salaraq millətimizin düşməndən qisas almaq hissindən çağdaş günlərdə də təcridlə məhrum olmasını, eləcə də millətimizin unutqanlıq azarını ürəkağrısı ilə tez-tez tənqid edərdi. O, ulularını, ələlxüsus babası Cəfərqulu xanı və onun 7 general oğlunu tez-tez yad edirdi. Oğlu Kalbalı xanla ön cəbhədə vuruşan Cəfərqulu xanın cəsəət və fədakarlığını xüsusi olaraq vurğulayırdı. Mehdi xanın adını bir örnək kimi tez-tez çəkir, deyirdi: «O, Peterburqda təhsilini yarımçıq qoyub, gəlmişdi. İndi min təəssüf ki, bizimkilər Vətəninin dar günlərində ondan üz döndərir». Öyündüyü, sevdiyi, qəlbində sevgi və sayğı oyatdığı unudulmaz dostlarının adı son günlərinədək Əsgər bəyin dilindən düşməzdi. Onun həqiqi dostları bir xalqın ünvanı-iftixarı idilər: akademik Həsən Əliyev, akademik Şirəli Məmmədov, akademik Əliqulu Ağalarov, akademik Abbas Zamanov, akademik

Cümşüd Zülfüqarlı, akademik Rəhim Rəhimov, tibb elmləri doktoru Manaf Novruzov, professorlar - filologiya elmləri doktorları - Əli Sultanlı, Fərhad Zeynalov, Nəsir Məmmədov, Qulam Bağırov, Bəkir Çobanzadə, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru Qüdrət Axundov, görkəmli alimlər Lətif Hüseynov, Həsən Nəsirov, Adilə Kələntərli, Zəhra Qaziyeva, Gülsüm Əlizadə, Səkinə Rizalı, Hökümə Cəfərli, şair və yazıçılardan Əyyub Səbur Şəkili (Əyyub Abbasov), Abbas Gülməmmədov, Molla Əhməd Mahmudov (Əhməd Çakər), Məşədi Babayev, Manaf Xudiyev, Vahab Həsənzadə, Nemət Nəim, Müzəffər Asim (Nəsirli), Əbdüləli Tahirov, Mirbaba Mirbabalı ...

Əsgər bəy kişilik timsalı olan azmanlarımızı hörmətlə yad edərdi. Erməni-müsəlman qovğasında həmişə türklərə qarşı mürtəcə mövqeyi olan İrana pənah aparan və Xok kəndində gecələmək istəyən Fətulla Hüseynovdan, onun gecəyarısı Naxçıvana dönməsindən danışardı. Ev sahibi olan farsın onun ağ köhlən atlarından birinə gözü düşmüşdü. Çox narahat hissələr keçirən Fətulla bəy gecəyarısında arvadına deyir: «Bu gecə Naxçıvana dönməliyik. Doğma yurdda ölmək, belə binamusa bel bağlamaqdan yaxşıdır. Bu gün atıma gözü düşən, sabah da arvadıma gözü düşə bilər...».

Yaxşılıq itirməyən yurddaşlara eşq olsun! Doktor Ə.Kəngərlinin dəfni də qeyri-adi oldu. Onun yerdən götürülməsinə, şərəfətlə torpağa tapşırılmasına kömək edən naxçıvanlı xeyriyyəçilərə, ələlxüsus, qardaşı Asifin faciəli ölümündən sonra vaxt tapıb Ə.Kəngərlinin hüzür yerinə gələn və maddi yardım göstərən Arif Axundova, respublikamızın əməkdar müəllimi, nəcib, xeyirxah işlər sahibi hörmətli Şəfiqə

xanım Əlirza qızı Əliyevaya, Ümumrusiya Kənd Təsərrüfatı Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, dünya şöhrətli akademik Cəlal Əliyevə, son aylarda Əsgər Kəngərliyə gündəlik qayğı göstərən, min təəssüf ki, çox erkən və faciəli avtomobil qəzası nəticəsində dünyasını dəyişən Asif Axundova, adlı-sanlı idmançımız Kamran Qasımova, Hatəm səxavətli Həsən Şirinova, avtomobil müfəttişi Nizamiyə, istedadlı alim, publisist Nizami Xudiyevə və başqa eloğlularımıza dərin minnətdarlığımı bildirirəm. Ölənlərə min rəhmət, qalanlara isə möhkəm cansağlığı arzulayıram. Əsgər bəy Kəngərlinin nəslə Azərbaycan tarixinə 7 sərkində general bəxş etmişdir. Respublika əhəmiyyətli hərbi təqaüdcü, həm də tibb xidməti polkovniki idi — Əsgər bəy Aslan bəy oğlu Kəngərlimiz. Ömrü boyu ikiüzlülüyün, riyakarlığın, saxtakarlığın düşməniydi. Onun obyektivlik hissi çox güclüydü, o, düzlüyün, doğruluğun meyarı idi.

Mən bu xatirə-öçerkimdə erməni soyqırımını haqqında Dədə Kəngərlinin mənzilində eşitdiklərimi, oxuduqlarımı qələmə almaqla, dünən «qardaş» — deyə bağrımıza basdığımız nankorların iç üzünü açıb göstərməyi qarşıma vətəndaşlıq borcu, həyat məqsədi kimi qoymuşam. Məqsədimə çatsaydım, özümü dünyanın ən bəxtəvər övladı hesab edərdim. Həqiqətin bir üzü var. Lakin erməni tarixbazları və Z.Balayan kimi bədnam jurnalistlər hamıya məlum olan bu aydan arı, sudan duru həqiqətdən dəridən-qabıqdan çıxax-çıxa 500 ildir ki, qaçırlar. Erməni tarixbazları olmayan dənizdən-dənizə xülyası uydururlar. Bütün bu səfsəfələr ona görə düşünülmüş tərzdə «əsaslandırılır» ki, başqa millətlərdə bu «yazıq», bu «məzlum» «tülküquyruq canavarpəncə» (V.İ.Lenin)

ermənilərə rəğbət, türklərə qarşı isə nifrət hissi yaransın. Lakin bütün bu iftiralar ermənilərə rəğbət əvəzinə, nifrət hissi doğurur.

Bu gün erməni separatizminə havadarlıq edən Rusiyanın yüz on il bundan öncə (1890) Van və Ərzurumdakı baş konsulu Mayevskinin xatirələrindən bir sitatla, eləcə də poeziyasına sönməz sevgilər bəslədiyim, sevimli xalq şairimiz, «torpaqdan pay olmaz», — deyə fəryad qoparan Bəxtiyar Vahabzadənin Ömər Faiq Nemanzadəyə ünvanladığı bir şeərlə bu xatirə öçerki bitirmək qərarına gəldim:

Mayevski yazırdı: **«Erməni xalqının halına acımağa dəyər. Bu həqiqətən də, təəssüf doğurur. Ona görə ki, indiyədək o, cəmiyyətin ağılsız rəhbərlərinin qurbanlığından başqa bir şey qazanmamışdır. Məhz onların başabəla rəhbərliyi minlərlə soydaşının məhvinə bais oldu və erməni millətinin ictimai-sosial vəziyyətini nəinki yaxşılaşdırdı, əksinə bütün milləti ümidsiz, əslində çıxılmaz məşum vəziyyətə saldı».**

* * *

Böyük sənətkarımız Bəxtiyar Vahabzadənin görkəmli ziyalı, jurnalist kimi tanınan, şöhrət qazanan Ömər Faiq Nemanzadəyə həsr etdiyi şeərlə başa yanğıdır.

Ömər bəy, hər sözün haydı, haraydı,
Deyilib elə bil, bu çağımızda.
Sənin bu fəryadın sırğa olaydı,
Daim səslənəydi qulağımızda.

Əsrin əvvəlini unutmuşuq biz,
Saldın yadımıza dünənimizi.
Sadə qəlbliyimiz, təmizliyimiz,
Tarixdə nə qədər aldatmış bizi.

...Erməni zülmündən yüz ildən bəri,
Daşdan-daşa dəydi bu xalqın başı.
Unutdu çəkdiyi müsibətləri,
Niyə oğurlandı onun yaddaşı!

Biz başdan ayağa rəhmik, şəfqətik,
O, kin dağarcığı, o, goreşəndir.
Biz əvvəl insanıq, sonra millətik,
O, insan olmadan millətləşəndir.

Bilirik, tutulub o, yaman dərdə,
Qəlbində həmişə kin əzizləyir.
Elə unuduruq, dar döngələrdə,
O, bizi vurmağa məqam gözləyir.

Bilmədik, içini gəmirir bu kin,
Sözü keçməyəndə, üzdən həlimdir.
Unutduq, nifrətlə mayalanmışın
Fikri — intiqamdır, qəsdı — zülmdür.

Mən öz qonşuma da gerçək olanı,
Çatdıra bilmirəm, haqqım kəsilmiş.
Osa yalanıyla bütün dünyanı
Bizim üstümüze qaldıra bilmiş.

Biz boğub vicdanı, qəhr edib arı,
Şərə yoldaş olub haqqı danmarıq.
Heç vaxt unutmarıq yaxşılıqları,
Amma pisləkləri unudanlarıq.

Sulanıb həmişə qonşunun bağı,
Bizim arxımızdan, şəfqətimizdən.
Əfsus! Bacarmışıq bağışlamağı,
Aman diləyəndə düşmən də bizdən.

Quyruğu əzilir, yumşalırıq biz,
Deyirik, bir daha o, çalan deyil.
Amma unuduruq, unuduruq biz,
Küdurət xəstəsi sağalan deyil.

* *
*

Neçə il öncə əməkdar həkim, ağırlı-acılı illərin
canlı şahidi-ensiklopediyası Əsgər bəy Aslan bəy
oğlu Kəngərli ilə apardığım bu müsahibə, onun qo-
ruyub-saxladığı sənədlər çağdaş günlərdə millətimiz
üçün hava kimi, su kimi gərəkdir.

Hamımızın gözü önündə törədilən cinayətlərin
köklərini əyani şəkildə açıb göstərən belə xatirə-
oçerklər, müsahibələr gənclərimizin stolüstü kitabına
çevrilməlidir. Unutduğumuz keçmişimizin acı nəticə-
ləri göz qabağındadır. Olmayıanı olan kimi qələmə
verən nañkor qonşunun qabağında olanları qətiyyət-
lə söyləməkdən niyə çəkinirik? Soyqırım baskarları-
nı, cəlladlarını öz adları ilə çağırmağın vaxtı çoxdan
çatmışdır! Ayıl, millətim, yetər itirdiklərimiz!...

DOSTUMUN ATASI

(Yusif Həbibov)

Həmişə tanış-bilişlə görüşəndə «min şükür, tanırım!» – deyirəm. Tanrının şükürlü bəndəsi olduğum üçün taleyimdən və qismətimə düşən tanış-bilişlərimdən çox razıyam. İndi isə Bakıda çox yaxın qonşu və dost olduğum bir sirdaşımın ata-baba yurdundayam.

...Akifin atası xoşsifət, qədd-qamətli bir kişidir. Azərbaycan Respublikasının yaşığıdır. Yaxşı qalıb. Heç kim Həbibov Yusif Əsədulla oğluna 70 yaş verməz (məqalə 1990-cı ildə yazılıbdır – **N.H.**).

Ağ saçları ziyalı üzünə xüsusi bir görkəm verən Yusif müəllim həm Azərbaycanın xalq maarifi əlaçısı

olmaqla, həm də oğul, uşaq, nəvə sarıdan da bəxti gətirib, xoşbəxt atadır, babadır. Onun 4 oğlu, 2 qızı, 9 oğlan, 6 qız nəvəsi var.

O, çox söhbətçil adamdır. Həyatından, keçdiyi ömür yolundan həvəslə söz açır. Deyir:

— Müharibənin ilk vaxtlarından – 1942-ci ildən orduda olmuşam. Sonralar «Taqaıroq diviziyası» adlandırılan milli diviziyamız yarandı. Mən həmin 416-cı diviziyanın, sonra isə 223-cü atıcı diviziyası 818-ci topçu alayının əvvəl topçusu, həm də komandiri olmuşam.

1942-ci ildə Qusar rayonunda topçu komandiri kursunu təzəcə bitirmişdim ki, atamın ölüm xəbərini eşitdim. Dəfnə gedə bilmədim. Vəziyyət belə tələb edirdi. Cəbhəyə yola düşdüm.

Milli diviziyalarımız Şimali Qafqaz və Krım Cəbhələrində nəyə qadir olduğunu göstərərək, qəhrəmanlıqlarla dolu yeni-yeni müzəffər yürüşlərlə doğma xalqımızın, Azərbaycanımızın adını yüksəldib. Bu ağır savaqların birində mən ağır yaralandım. 3 ay Rostov hərbi qospitalında müalicə olunduqdan sonra məni 1944-cü ildə döyüşən ordudan tərxis etdilər. Doğma Azərbaycana qayıtdım. 10 il Kürdəmir rayonunun Şilyan kəndindəki orta məktəbdə tarix-coğrafiya müəllimi işlədim. Şagirdlərimdən çoxu mənim ixtisasımı seçib, adlı-sanlı mütəxəssis olub. Mən onların uğurlarına sevinirəm, onlarla fəxr edirəm.

...Sol qolunu ağır-ağır qaldırması diqqətimi cəlb etdi. Yusif müəllim marağımı duyub:

— Sol qolum güllə yarasından şikəst olub, — dedi. — Onun tarixçəsi çox maraqlıdır: Şimali Qafqaz cəbhələrində başıma həm gülməli, həm də ağlamalı

bir iş gəldi. Hə, bu yaranın baskarı əsgər yoldaşım olub.

«Nəfs məndən aşağıdır» – deyib müdriklərimiz. Amma o əsgər yoldaşım nəfsini saxlaya bilmədi. Bunun da ucbatından özü həlak oldu, mən də bu günə qaldım. Böyüyün sözüne baxmamağın görün necə böyük ziyanları olur. Ona deyirdim:

— Almanların sərrast atan snayperləri var; siqaret çəkmə. Nişan alıb bizi vururlar, bir göz qırpımında bizim axırımıza çıxırlar.

Mən dedim, o eşitmədi.

— Komandır, bir düşmən gülləsi mənə heç nə edə bilməz, - deyə lovğalandı. - Mən buğlama yeyeyə böyüyən oğlanam.

Elə o, siqaret çəkməyinin də güdazına getdi.

Sonra söhbətimizin məcrası neçə dəfə dəyişdi. Dedi ki, hökumətdən və balalarından çox razıdır. Təqaüd alır, həm də 12 saat dərsi var.

«Akif bütün bacılarına, qardaşlarına mehribandır», - bunu da onun dilindən eşitdim. Düşündüm ki, bu mehribanlıq, istiqanlıq Akifə elə atasından keçibmiş!

Kürdəmir rayonunda Yusif müəllimin doğulduğu və yaşadığı kəndi gəzərkən onun öz cəbhə dostları ilə necə mehriban münasibət saxladığının canlı şahidi oldum.

Əlbəttə, belə kişinin uşaqları da bir-birinə, həm obasına, elinə möhkəm tellərlə bağlı övladlar kimi yaşamalı, həm də bu mehribanlığı, bu ülfət-ünsiyyəti yaşatmalıdırlar.

Həyətləri çox da böyük deyil. Qardaşlar ailələri ilə burada hamıdan qüdrətli və hamıdan qüvvətli saydıqları Yusif kişi kimi bir əmək, müharibə veteranının

qayğısı və öyüd-nəsihətilə çox mehriban bir həyat sürürlər.

Yusif Həbibov əmək və müharibə veteranı kimi Kürdəmirdə çox səmərəli fəaliyyət göstərir. O, rayon veteranlar şurası sədrinin müavini, eyni zamanda bir müəllim kimi illərin sınağından çıxmış bilik və bacarığını, məharətli müəllimlik sənətini gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda böyüməsi kimi necib işə sərf edir. Yusif Həbibov gəncləri öz övladları kimi el qayğısı ilə yaşamağa, yanmağa çağırır. O, bu xeyirxah işdə əlindən gələni əsirgəmir.

İş yoldaşları yorulmaq bilməyən bu insanın işgüzarlığından, təvazökarlığından, gənclərlə apardığı nümunəvi tərbiyə işlərindən həvəslə danışirlər.

El ağsaqqalı Yusif Həbibovun Kürdəmir rayonu haqqında dediklərindən bir haşiyyə:

Kürdəmir keçmiş Köhnəbazar deyilən ərazidən böyüyüb, «ərsəyə gəlmiş» və Azərbaycanın abad rayon mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Rayonumuz həmişə çörəkli, camaatımız həmişə qeyrətli olub. Babam namaz qılırdı. İki məscidimiz var idi. Bakıda, Ordubadda və Şəkiddə məscidlər təmir və bərpa olunub xalqın istifadəsinə verilib. Bir ağsaqqal kimi bunlar məni sevindirir. Belə məscidlər hər yerdə tikilməlidir.

O, xəyalən keçmişlərə qayıdır. Uzaqlarda qalmış, xatirələrə dönmüş vaxtlardan danışır:

— Mən hər şeyin təqsirini kəmhövsələlikdə, düşünülməmiş işlərimizdə görəəm. Məsələn, götürək Kürdəmirin lap yaxın keçmişini – 20 il bundan əvvəl Kürdəmirin cənubunda Qarasu bataqlığı var idi. Yay-qış ora quşlarla, balıqlarla dolu olurdu. Qarasu

Kürdəmir camaatına nələ vermirdi, ilahi? Qaşqaldaq, ördək, ağçalı balığı... Hansını deyim?

Götürək elə lap bizim rayonumuzun simasındakı dəyişiklikləri: 20-30-cu illərdəki Kürdəmirin sosial həyatı hara, bugünkü görkəmi hara? O vaxtlar küçələr bərhad idi, palçıqlı idi. Evlər çiy kərpicdən inşa edilmişdi, yastı-yapalaq tikililərdən ibarət idi.

Mən ilk təhsilimi rus-tatar məktəbində almışam. Sonralar adı Köhnəbazar kənd orta məktəbi oldu. Əvvəllər orada altıncı sinfə qədər oxuyur, sonra isə şəhər orta məktəbində təhsili başa vururdular. Bu yaxınlarda 100 illiyini qeyd etməyə hazırlaşdığımız həmin məktəb indi kənd məktəbləri arasında bir örnəyə çevrilib. Məktəbin çoxlu sinif otağı, ayrı-ayrı fənn laboratoriyaları və kabinetləri var. Burada 850 şagird oxuyur. Bu tədris ocağı qabaqcıl şəhər məktəblərindən əsla geri qalmır.

Rayonumuzun bir çox adlı-sanlı ixtisas sahibləri bizim məktəbin yetirmələridir. Belə qabaqcıl kənd orta məktəbində dərs demək səadətinə nəsb olduğum üçün, taleyimdən çox razıyam. Gənc nəslin təlim-tərbiyəsində yenə də əlimdən gələn köməyi etməyə hazırım.

Ömrümün ən gözəl illərini sevdiyim coğrafiya fəninin tədrisinə həsr etmişəm. Dünyaya bir də gəlsəydim, yenə də bu fənni tədris edər, gənc nəsle yurd sevgisi aşılamaqdan və 70 ildə başımıza açılan faciələrdən ürəkaçırısı ilə danışar, danışardım. Azərbaycan ərazilərini qiymə-qiymə doğrayıb ermənilərə verməklə, haminin gözü önündə heç vaxt mövcud olmayan erməni dövləti yaradılıb. Özü də bütün bu qanunsuzluq az qala qanuniləşdirilərək «xüsusi idarəetmə komitəsi», «prezident üsuli-idarəsi» və s. kimi

üzdənirəq qurumlar yaradılıb. Nəticə etibarilə bunların heç biri də özünü doğrultmayıb. Lakin suveren, müstəqil adlanan respublikalara, sabiq SSRİ heç bir müstəqillik vermək istəmir ki, istəmir. Bütün bu özbaşınalılar isə ölkənin, eləcə də ayrı-ayrı region və respublikaların acınacaqlı iqtisadi vəziyyətə düşməsinə, millətlərarası münaqişələrin geniş miqyas almasına gətirib çıxarmışdır.

Bir dövlət içində, hətta ailədə bir xalqı (övladı) əzizləyib, başqa xalqı (övladı) saymazyanalılıqla inkar etmək, onun payını, ruzusunu əlindən alıb əziz-xələfə yedizdirmək olmaz. Axı, SSRİ-nin Əsas Qanunu olan Konstitusiyə bütün xalqlara eyni, bərabər hüquqlar verir. Belə olan təzədə hər ilini elliklə qeyd etdiyimiz günahsız şəhidlərimiz niyə dövlət səviyyəsində qətlə yetirildi? Bir xalqa qarşı yönəldilmiş bu vəhşiliyə siyasi qiymət vermək tələblərinə isə neçə vaxtdır ki, məhəl qoyulmur.

Oğlum Gündüz İsmayılı rayonundan evinə 11 qaçqın uşağı gətirmişdi. Həmin yurdsuz cocuqlarımız bərabərhüquqlu sovet adamları deyillərmi? Necə olur ki, Moskva Bakıdakı evlərini satıb, oraya gedən ermənilərə yer və ayda 200 manat pul verir, amma Ermənistanda mülkləri, ev əşyaları qarət edilmiş azərbaycanlılara belə bir maddi yardım göstərmir? Mən bu biabırçı faktlara qarşı öz etiraz səsimi qaldırmışam; Moskvaya, Ali Sovetə məktub və teleqramlar göndərmişəm. Amma təəssüf ki, hələlik heç bir cavab almamışam»...

Onun gah gözləri işıqlana-ışıqlana, gah da ürək yangısı ilə, yana-yana danışdığı bu məntiqli söhbətlərini dinlədikcə dinləmək istəyirsən. Amma qaş qaralırdı. Bakıya qayıtmalıydıq. Sabah yeni iş həftəsi

başlanırdı. Düşündüm ki, onun da öz qayğıları var. Yusif müəllim qonaqlarını yola salmaq üçün qapıya gəldi. Həyətə təəssüflə nəzər salıb dedi:

— Qarasu bataqlığı, eləcə də Girdimançay bizim bərəkətli torpaqlarımızı özünün şirin suyu ilə doyuzdururdu. Sonra Mingəçevirdən gələn suya möhtac qaldı həyət-bacalarımız. Bu da torpaqlarımızı şoranlaşdırır...

Neçə-neçə nazirliyə müraciət etmişik. Ancaq səsimizi eşidən yoxdur. Torpaqlar isə zay olub gedir. Bu laqeydliyimiz gələcək nəsillər üçün çox baha başa gələcəkdir. Şoran torpaqlar kimin nəyinə gerəkdir? Bunun qarşısı indi alınmalıdır. Təbiət bütün alimlərimizdən çox-çox səriştəli və uzaqqörəndir. Xəzərə yara vurduq. Nəticəsi göz qabağındadır: Aral kimi təsərrüfat əhəmiyyətli bir dəniz itirdik. Kükrəyən Xəzər neçə-neçə yaşayış məntəqələrini məhv etdi, ölkə texniki duz yataqlarından məhrum oldu.

...Dostumun, yaxın qonşumun atası Yusif kişi ilə tanışlığımdan çox məmnun qaldım. Bayram əhval-ruhiyyəsi ilə mən üç qardaşın mehriban ailə kimi bir evdə, bir həyətdə qalmasına qibtdə edə-edə bu məh-rəm, müəllim evindən, rəngbərəng güllər içində uyuyan həyətdən çıxarkən «əlvida» demədim. İnşallah, bu ürək qızdıran, ülfətli, duz-çörəkli evə bir də dönməli olacağam. Yusif müəllim mənə, ilk müsahibəsində çox şeyi, çox mətləbləri danışa bilmədi. Gələn görüşlərimizdə, sevgili və saygılı Yusif Həbibov! Sizə tutduğunuz xeyirxah işlərinizdə yeni-yeni uğurlar arzulayıram! Yorulmaq bilməyən, narahət qəlblə müəllim, işiniz avand olsun!

İLLƏR, SƏNDƏ NƏYİM QALDI?...

(Əlimərdan Quliyev)

«Xatirə Kitabı» redaksiyasına xoş məramla gələn müharibə və əmək veteranlarından birinin yaşı çoxdan yetmişi haqlayıb, barlı-bəhrəli ömrünün yeni ill-dönümünü açıq alınla, gülər üzlə, yeni-yeni uğurlarla qarşılamağa hazırlaşır. O, çox xeyirxah, nəcib işlə-riylə redaksiyamızın ən arzuolunan qonağıdır.

Bu yorulmaq bilməyən insanın tükənməz enerjisi hesabına Xaçmaz rayonu Bostançı kəndinin Vətən uğrunda həlak olan igid oğullarının xatirəsi əbədiləş-dirilir.

Bu gözəl şəxsiyyət Xaçmaz rayonundakı Bostançı kəndində yaşayan, Azərbaycan Respublikası Xatirə Kitabı Redaksiyası ilə heç vaxt əlaqələrini üzməyən

gözəl pedaqoq, dəyanətli ailə başçısı, ən ümdəsi, sədaqətli dost Əlimərdan Əliqulu oğlu Quliyevdir. O, Xaçmaz rayonu Bostançı kənd səkkizillik məktəbinin direktoru olan illərdə də respublika qəzet və jurnallarında — «Kommunist», «Sovet kəndi», «Azərbaycan gəncləri», «Ədəbiyyat və İncəsənət» qəzetlərində, eləcə də «Dostluq» rayon qəzetində Xaçmaz rayonunun, əsasən, Bostançı kəndinin tarixindən, rayonun adlı-sanlı əmək adamlarından, tarixi-memarıq abidələrindən bəhs edən sanballı məqalə və oçerklər də yazmışdır. Əlimərdan müəllimin şərəfli ömür-gün yolunu «çözələməmək», düzü-düz, əyrini-əyri yazmamaq ən azı insafsızlıq olardı.

Minlərlə yaşadı kimi Əlimərdan da orta məktəbi bitirdikdən sonra təhsilini daim davam etdirmək qayğısına qalmış, Quba Pedaqoji Məktəbində (1941-ci il), ikiillik Quba Pedaqoji İnstitutunda (1952-ci il), daha sonra isə V.İ.Lenin adına (indiki Tusi ad. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti) Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda təhsilini təkmilləşdirmiş, fərqlənmə diplomu ilə doğma rayonuna dönmüşdür.

O, müxtəlif illərdə rayonun Hacıqayıb, Mürşüdəba, Həsənqala və Bostançı kənd məktəblərində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənlərini tədris etmişdir. Gənclik çağlarında bir çoxları kimi o da şer yazmışdır.

Lakin bu çox da uzun çəkmədi. Mürşüdəba və Həsənqala kəndlərində o, gənclik ehtirası ilə öz bilik və bacarığını uşaqlara həvəslə öyrədəndə, onlarda Vətənə hədsiz sevgi və sayğı duyğuları aşılamağa başlayanda qəfildən İkinci Dünya Müharibəsinin ağır topları dindi. Təyyarələrin, tankların o vaxtlar hamımızın Vətəni sayılan SSRİ hüdudlarını yarıb keçməsi

haqqında həyəcanlı xəbərləri Moskva radiosu ilə Levitan dünyaya yaydı. Milyonlarla sovet adamları kimi Əlimərdan da öz nəcib işindən ayrıldı.

O, həmin günü heç vaxt unutmayıb, unuda bilməyəcək də! 1941-ci ilin 22 iyun günü, səhər saat 5-də Bostançıda sakit bir yay səhəri açılırdı. Sən demə bu sakit yay səhərinin arxasında bir tufan var imiş! Bəşər tarixində ən dağıdıcı müharibə başlandı. Müharibə Əliqulu kişinin də ailəsindən yan keçmədi. 1942-ci ilin yağışlı-yağmurlu günlərinin birində o öz sevimli oğlunu cəbhəyə yola saldı. Faşistlər qısa bir vaxt ərzində neçə-neçə Avropa ölkəsini diz çökdürmüşdü. 1941-ci ildə Moskva və Stalinqrad uğrunda ölüm-dirim savaşına başlamışdı. Hər gün Bostançı kəndinə neçə-neçə qara kağız gəlirdi: «Oğlunuz qəhrəmancasına həlak olmuşdur», «itkin düşmüşdür»...

Əlimərdanın cəbhə həyatı başlandı. Onu 228-ci atıcı alayına göndərdilər. Bir ay sonra o, artıq 38-ci ehtiyat atıcı briqadası, 88-ci ehtiyat atıcı alayının 1-ci batalyonunun tərkibində hərbi hazırlıq keçirdi. Sonra Belorusiya cəbhəsinin Qomel istiqamətində gedən döyüşləri... İlk qəhrəmanlıq nümunəsi... O, döyüşçü dostlarını öz arxasınca apararkən böyük rəşadət göstərmiş və görkəmli sovet sərkərdəsi Rokossovskinin şəxsi təşəkkürünü almışdı. İlk döyüşlərdə qazandığı uğurlarına görə Əlimərdan Quliyev «Birinci dərəcəli Vətən Müharibəsi» ordeninə layiq görüldü.

Həmin günləri xatırlayan Əlimərdan müəllim belə deyir: Müharibə adama uzaqdan asan görünür. Onun törətdiyi dəhşətləri yada salanda adam yenidən dəhşətə gəlir. 4000 alman təyyarəsinin od-alov yağdıraraq, torpaqlarımızı bombardman etməsini, «Messer-

şmidt»lərin alçaqdan uçaraq əsgərlərimizi biçməsini, göyə sovru lan torpağı, qalxan toz-dumanı, tüstünü, vahiməli top, tank atəşlərinin uğultusunu sözlə necə ifadə edəsən? Sanki vulkan püskürdü. Yerindən oynayan torpaq ərşə qalxır, sovuruldu. Elə bil yerin bağı yarıldı.

Döyüşçülərimiz bu dəhşətli anları kişi kimi yaşayır, hər bir çətinliyə dözərək qələbə əzmi ilə vuruşurdular. Bütün sovet əsgərləri qalibiyətlə vuruşmaq əzmində idi. Müharibənin ilk aylarında «ildırımsürətli» faşizm işğalının vahiməsi, Avropa ölkələrini 7-40 günə diz çökdürən Almanıyanın hər b maşını, əlbəttə, ilk günlərdə sovet ordusunda da çaxnaşma yaratmışdı. 2 milyona yaxın sovet adamı Buhenvald, Mauthauzen və başqa hərbi əsir düşərgələrinə göndərilmişdi... Tərkibində vuruşduğum 228-ci atıcı alayının bütün əsgərləri kimi mən də cəsərlə döyüş meydanına atılmışdım. O vaxt bizdə qorxu hissi yox idi. Son damla qanımız qalanadək silahı əlimizdən yerə qoymurduq. Çoxlu şəhər və kəndləri faşist işğalçılarından azad etmək kimi nəcib bir işdə əlimdən gələni etmişəm. Bunu göstərən sənədlər var. Fəxrlə deyə bilərəm ki, Qomel, Çerniqov, Şors şəhərlərinin azad edilməsi uğrunda gedən döyüşlərdə fərqlənmişəm...

Əlimərdan müəllim özü haqqında çox danışmağı sevmir və buna lüzum da bilmir. Mən ondan cəbhə xatirələrini yazmasını xahiş etmişdim. Əlimərdan müəllim — bir sinəyə sığmayacaq orden və medallara layiq görülmüş bu döyüşçü cəbhə xatirələrini şagird dəftərinin bir vərəqinin yarısı qədər yazıb redaksiyamıza göndərmişdi. Bunu oğlu Əliqulu redaksiyamıza təqdim etmişdi. Bax belə nəcib, təvazökar insandır Əlimərdan müəllim.

Əlimərdan müəllim yazmadı ki, o ağır itkilər, məhrumiyyətlərlə dolu illərdə, günlərin birində Şors şəhərinin faşist işğalçılarından azad edilməsi uğrunda gedən vuruşmalarda ağır yaralanmışdı. 1943-cü ilin son ayında onu Bakıya hərbi təxliyyə xəstəxanasına yola saldılar. Burada aylarla müalicə olundu. 1944-cü ildə onu cəbhədə aldığı ağır yaradan sonra sovet ordusu sıralarından tərxis edib, doğma kəndlərinə — Bostançıya yola saldılar. Müharibə davam edirdi. O, isə doğma kəndə əlil kimi qayıtmışdı.

Əlimərdan müəllim rahatlıq tapa bilmirdi. İşləmək arzusunda olduğunu rayon rəhbərlərinə çatdırdı. Onu əvvəllər dərs dediyi Bostançı kənd səkkizillik məktəbinə dərs hissə müdiri vəzifəsinə göndərdilər. Özünü təşəbbüskar bir müəllim, vətənpərvər təbliğatçı, təşviqatçı kimi göstərdiyindən tezliklə həmin məktəbə direktor vəzifəsinə təyin etdilər. Gənc Əlimərdan işləyə-ışləyə təhsilini davam etdirdi, Quba ikiillik Müəllim İnstitutunu, sonra isə Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunu müvəffəqiyyətlə bitirdi. Məsuliyyət hissini daha da artıran Əlimərdan müəllimin direktor olduğu illərdə həmin məktəbi bitirənlər respublikanın ali məktəblərinə daxil olmuş və beləliklə kənd ziyalılarının sayı ilbəil artmışdır.

Əlimərdan müəllim bu gün öz şagirdləri haqqında iftixar hissi ilə danışır. Onun yetirmələri indi respublikamızın mədəni həyatında fəal iştirak edir, xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində müvəffəqiyyətlə çalışırlar. Yetirmələri birmi, beşmi? Hansının adını çəkəsən, hansını xüsusi vurğulayasan? Azərbaycan Politexnik İnstitutunun dosenti, fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Püstəxanım İbrahimovanı? Yoxsa Qusarçay Təcrübə Stansiyasının elmi işçisi, biologiya

elmləri namizədi Loğman Xələfov, Bostañçı kənd səkkizillik məktəbində dərs deyən Mehrəli Quliyevi, Zəhra Babayevanı, Rəhilə Babayevanı, Nəzakət Baratovanı, yaxud Zülfüqar Eyvazovu deyəsən? Əlimərdan müəllim öz yetirmələrini doğma övladları qə-dər sevir, onlara ata məhəbbəti bəsləyir, onların əldə etdikləri hər bir nailiyyətə qəlbən sevinir və bununla öyünür, qürurlanır.

Əlimərdan müəllim həmişə iş başında olmuşdur. Əmək fəaliyyətinə başladığı ilk günlərdən — harada, hansı kənddə işləməsindən asılı olmayaraq həmişə, hər yerdə öz işgüzarlığı ilə çalışdığı məktəbin pedaqoji kollektivinin, eləcə də bütün kənd və rayon əhəlisinin hörmətini, rəğbətini qazanmışdır. 1952-ci ildə Bostañçı kənd səkkizillik məktəbində direktor vəzifəsində işləyərkən məktəbin geniş həyətində səriştəli bir bağban kimi bağça salan Əlimərdan müəllim oradan götürülən meyvəcatı və gəliri aztəminatlı ailələrə vermiş, ehtiyacı olan uşaqlara dərslik, pal-paltar, ayaqqabı alınmasına sərf etmişdir. Lakin onun bu xeyirxah niyyəti ayrı cür yozulurdu. Əlimərdan müəllimin günümüzə səsleşən bu fermer təsərrüfatı yaratmaq niyyətinə tezliklə son qoyuldu. Daha dəqiq desək, yeni məktəb binasının təməli də yarımçıq qaldı. Onu tutduğu vəzifədən uzaqlaşdırıb, təqaüdə göndərdilər.

Əlimərdan müəllimin böyük təəssübkeşliyi və təşəbbüskarlığı ilə bünövrəsini qoyduğu həmin yeni məktəb binasının inşası bugünədək dayandırılmış, çox təəsüf ki, yarımçıq qalmış tikililər siyahısına düşmüşdür.

...Ortaboylu, dolubədənli Əlimərdan müəllimin xalq maarifi yolunda ağarmış saçları onun ziyalı

üzünə xüsusi bir yaraşığı verir. O, mülayim, mehriban, istiqanlı bir insandır. Əli də ürəyi kimi açıqdır. Struktur dəyişiklikləri ilə bağlı əmək haqqımız 9 aydan çox bir müddətdə verilmədiyə o ağır iqtisadi çətinliklərlə üz-üzə, göz-gözə, söz-sözə qaldığımız günlərdə redaksiyamıza güzarı düşəndə heç vaxt əliboş gəlməzdi; bir az çayla, qənd və konfetlə redaksiyamızın azsaylı kollektivini sevindirirdi. Əlimərdan müəllim hər gəlişində öz həmkəndli döyüşçüləri barəsində yeni-yeni soraq xarakterli, yığcam materiallar gətirir, redaksiya əməkdaşlarına bu gün də yaxından kömək göstərir.

Əlimərdan müəllimin fəal vətəndaşlıq mövqeyi çoxlarına nümunə, örnək ola bilər. O, ömrünün 80-ci baharını yeni-yeni xeyirxah işləri ilə qarşılamaq əzmindədir. O, oğullarının — Əliqulunun və Mehrəlinin köməyi ilə Bostañçı kəndinin qəhrəman oğulları haqqında ayrıca kitab hazırlamaq üçün neçə illərdir ki, material toplayır. Kitab belə adlanacaq: «Bostañçı kəndinin igid oğulları». Ümid edirik yaxın vaxtlarda bu kitab işıq üzü görəcəkdir.

Əlimərdan Quliyev xoşbəxt ata və gözəl ailə başçısıdır. Umraxanımla 1944-cü ildə ailə qurmuşdur. Bu nığahdan iki oğul, dörd qız dünyaya gəlmişdir. Bir ata kimi onların hər biri haqqında Əlimərdan müəllim qürur hissilə danışmaqdan doymur. Necə də qürurlanmasın bu ata?.. 14 nəvə, 7 nəticə görmək az-az babalara nəsim olan bir xoşbəxtlikdir.

Əlimərdan müəllimi tez-tez Bakıya çəkib gətirən də, onun ali savadlı mühəndis — atasının adını qoyduğu ilki Əliquludur. Onu da deyək ki, Əlimərdan müəllimin övladlarının hamısı ali təhsillidir. İki övladı atasının nəsim işinin davamçısıdır, vaxtı ilə onun dərs

dediyi, dərslər hissə müdiri, sonra isə düz 40 il direktoru olduğu Bostançı kənd orta məktəbində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənnini tədris edir. Nəvənəticələrindən də çoxu bu məktəbdə oxuyur. Yəqin ki, bu estafeti Əlimərdan müəllimin nəvə-nəticəsi də gələcəkdə uğurla davam etdirəcəklər. Onlar öz babalarının tutduğu xeyirxahlıqla, nəcib niyyətlərlə dolu ənənəni yaşadacaqlar.

Əlimərdan müəllimin dərslər əlaçısı olan nəticəsinin öz çalışqanlığı ilə əldə etdiyi uğurlar belə bir qənaətə gəlməyimizə əsas verir.

Həyat yoldaşı Umraxanım dünyasını dəyişəndən sonra, bir müddət yasdən çıxıb bilmədi. İndi o, yenə də gücünü, qüvvəsini müstəqil, suveren Azərbaycan Respublikasının qurucularının Vətənə, yurda bağlı olması, respublikanın iqtisadi, sənaye və hərbi cəhətdən daha da qüdrətli olması üçün faydalı, vətənpərvər ruhda böyüməsinə həsr edir. O, bu gün də yorulmaq bilmədən, gənclik ehtirası ilə doğma kəndində — bir insan ömrü qədər direktor işlədiyi Bostançı kənd orta məktəbində Azərbaycan dili və ədəbiyyatından dərslər deyir. Sinesini bəzəyən orden və medallar onun keçdiyi şərəfli müharibə və əmək yollarından xəbər verir.

Əlimərdan Quliyev müstəqil, suveren Azərbaycan Respublikasının Qabaqcıl maarif xadimi adına layiq görülmüşdür. Onun bu gün hərbi vətənpərvərlik mövzusunda qələmə aldığı yazıları, gənclərimizi Vətən uğrunda mübarizəyə, onun ərazi bütövlüyünü göz bəbəyi kimi qorumağa səsleyir. Bu yazılar müntəzəm olaraq respublika mətbuatında çap olunur. Xeyirxah, nəcib işlərin var olsun, Əlimərdan müəllim!

ŞƏRƏFLİ ÖMÜR

(Əsgər Məsumov)

Məsumov Əsgər Abbasəli oğlu 1912-ci ildə İrəvanın Uluxanlı kəndində dünyaya gəlmişdir. Atasını Kərbəlayi Abbasəli Məsum oğlu (qara Abbasəli — **N.H.**), anasını Həcər Hacı Əsəd qızı qədim İrəvan şəhərinin kübar ailəsindən olublar.

Əsgər Məsumovun 4 qardaşı (Tofiq, Əkbər, Məqsim, Fətullah) və bir bacısı (Münəvvər xanım) mükəmməl ailə tərbiyəsi almış, dövrünün ən görkəmli şəxsiyyətləri ilə ülfət-ünsiyyət saxlaya bilmişlər.

1904-cü ildə Uluxanlıya gələn Cəlil Məmmədquluzadə burada müəllim işləmiş və Əsgər Məsumovun atasını Kərbəlayi Abbasəli ilə yaxınlıq, ailəvi dostluq etmişdir.

Əsgər yaşdılar kimi kiçik yaşlarında mollaxanada (2 il) təhsil almışdır. Biləndə ki, molla onu tənbeh edəcək — ayaqlarını vəl taxtasında sıxacaq, əllərini çubuqlayacaq, mollaxanadan qaçmışdır.

Onun böyük qardaşı Əkbər isə «qara məni basınca, mən qaranı basım», — deyə mollaı yaxşıca əzişdirmişdi.

Orta təhsil aldıqdan sonra, 1927-ci ildə Bakıya gəlib və o vaxt dəbdə olan N.Nərimanov adına Texnikumun dağ mühəndisliyi fakültəsinə daxil olur. Texnikumun direktoru İsveçrədə təhsil almış Əliəşrəf bəy adlı bir ziyalı idi.

1927-32-ci illər Bakıda təhsil aldığı müddətdə Əsgər Məsumov yazıçı Cəlil Məmmədquluzadənin evində yaşamışdır. Atasının böyük ədiblə yaxınlığı bu illərdə də davam etmişdir. Texnikumda ona şair-dramaturq Hüseyn Cavid, A.Şamo, İdris Əfəndi, milliyətçə alman, rus, yəhudi müəllimlər dərs demişlər. Digər tərəfdən, Məmmədquluzadələr ailəsi — Həmidə xanım, onların oğlanları Midhəd, Ənvər, bura gələn ziyalı qonaqlar onun həyatında heç vaxt xatirələrdən silinməyən unudulmaz izlər qoymuşdular.

1932-ci ildə texnikumu əla qiymətlərlə bitirən Əsgər Məsumov təyinatla Naxçıvana göndərilir. Bir ilə yaxın müddət orada işləyib. Bakıya qayıtdıqdan sonra Sənaye İnstitutuna (bir vaxtlar AZİİ adı ilə məşhur idi, indi isə Azərbaycan Neft Akademiyası adlanır) daxil olub. Bir il təhsil aldıqdan sonra bir xoş təsadüfi tanışlıq və əslində anası tərəfindən olan qohumluq onu böyük bir şəxsiyyətlə — Azərbaycan xalqının görkəmli oğlu Əziz Əliyevlə rastlaşdırıb.

O dövrdə Əziz Əliyev Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun rektoru vəzifəsində işləyirdi. «Oğlum, sən-

dən yaxşı həkim olar», — deyən Əziz Əliyevin ata məsləhəti və köməyi sayəsində Əsgər Məsumov ixtisasını dəyişərək, 1933-cü ildə Tibb İnstitutunun müalicə-profilaktika fakültəsinə daxil oldu.

O, 1938-ci ildə institutu bitirib, gənc bir həkim kimi İrəvana qayıtdı. 1938-39-cu illərdə təzəcə Zəngibasar rayonu səhiyyə şöbəsinin müdiri vəzifəsində işə başlamışdı ki, səfərbərliyə alındı. 1939-cu ildə hərbi komissarlığa çağırıldı və Fin müharibəsinə bir həkim kimi getdi.

O, 1940-cı ildə Bessarabiya və Moldova ətrafında gedən döyüşlərdə igidliklə vuruşdu, yüzlərlə döyüşçünü dəfərlə ölümün pəncəsindən alıb, həyata qaytardı. Yüksək xidmətlərinə görə dəfərlə ordu komandanlığının, Ali Baş Komandanlığın fəxri fərmanlarına, habelə orden və medallara layiq görüldü.

1941-ci ilin may ayında fin-sovet müharibəsinin qəhrəmanı kimi doğma Qərbi Azərbaycanına dönməyə Əsgər, hərbi paltarını dəyişməyə macal tapmamış valideynləri ona yaxşı tanıdığı bir qızla ailə qurmağı təklif etdilər. Lakin yenidən müharibə başlandı və Əsgər Məsumov bəşər tarixinə ən dəhşətli, ən ağır itkilərlə qanlı səhifələr yazan İkinci Dünya Müharibəsinə göndərildi.

1945-ci ilin avqustunda Sovet Ordusundan tərxis olunan Əsgər tibb xidməti mayoru rütbəsində yenidən doğma yurduna qayıdır.

Valideynləri Azərbaycana köçür və Buzovna qəsəbəsində məskunlaşırlar. O, 1948-52-ci illərdə Sabunçudakı Caparidze adına xəstəxanada, ömrünün axırına qədər isə Buzovnadakı 19 nömrəli tibb poliklinikasında həkim və baş həkim vəzifəsində çalışmışdır.

Əsgər Məsumov qanlı Yanvar hadisələrindən sonra dünyasını dəyişdi. Onun ömrü sevimli yadigarlarının — balalarının ömrünə köçdü. Ömür-gün sirdaşı Şölə xanım unudulmaz Əsgərin xatirəsini əziz saxlayır. O, uzun illər M.F.Axundov adına Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutunda dil və ədəbiyyat fənnləri üzrə müəllim işləmişdir. Hal-hazırda təqaüddədir. Üç övladı, neçə-neçə nəvəsi var.

Ailənin böyük oğlu İlham 1949-cu ildə anadan olub. O, atasının yolu ilə gedərək həkimlik ixtisasını seçmişdir. Uroloci xəstəxanada həkimdir.

Qızı Mələhət 1951-ci ildə doğulmuşdur. Buzovnadakı 234 nömrəli məktəbdə ingilis dili müəllimidir.

Kiçik oğlu Elxan isə 1957-ci ildə anadan olub. AZTV-də rejissor vəzifəsində işləyir.

Bu, məhrumiyyətlər, həm də sevinclərlə dolu bir ömrün — Məsumov Əsgər Abbasəli oğlunun həyat yoluına kiçik bir səyahət idi. Unudulmaz Əsgər Məsumovun müstəqil Azərbaycanımıza bəxş etdiyi üç ailə onun ənənələrini ləyaqətlə yaşadırlar.

QVARDİYA LEYTENANTI

O, 1922-ci ildə Qax rayonunun İlisu kəndində anadan olmuşdur. 1940-cı ildə Qax şəhər 1 №-li orta məktəbini bitirmiş və həmin ilin oktyabr ayında Sovet Ordusu sıralarına xidmətə getmişdir.

Əli Babayev İkinci Dünya Müharibəsinin iştirakçısıdır. Dörd il davam edən müharibənin iki il 58 gününü döyüş meydanlarında keçirmiş və Moskva ətrafından (Medvedovka stansiyasından) Berlinədək çox çətin və şərəfli döyüş yolu keçmişdir.

Alman faşistləri o vaxt vahid hesab etdiyimiz Vətənimizə qəflətən basqın edən zaman Monqolustan Xalq Respublikasında hərbi xidmətdə olan Babayev Əli Osman oğlu İrkutskdakı hərbi mühəndislik məktəbinə göndərilir. Həmin məktəbdə dərslər 15 gün öncə başladığına görə, onu Çita şəhərinə — serjantlıq kursuna keçirirlər.

1942-ci ilin fevral ayında həmin kursu əla qiymətlə bitirib baş serjant rütbəsi alır və top komandiri kimi cəbhəyə göndərilir.

Müharibənin, insan tələfatı ilə nəticələnən qırğınların nə olduğunu, pulemyot və avtomatların şaqqıltısını, qulaqbatırıcı top mərmiləri və bombaların gurultusunu, katyuşaların şimşək kimi alov püskürməsini və qaniçən faşistlərin mürdar sifətlərini ilk dəfə Moskva ətrafında yerləşən Medvedovka stansiyası yaxınlığındakı döyüşlərdə görmüşdür.

Alman qoşunları Moskva ətrafından vurulub çıxarıldıqdan sonra Liski, Belqorod, Xarkov döyüşlərində və daha sonra Kiyevin azad edilməsində fəal iştirak etmişdir.

O, Ukrayna torpaqları azad edildikdən sonra — 1943-cü ilin noyabr ayında Sumı şəhərində yerləşən Qırmızıbayraqlı artilleriya məktəbində kursant kimi saxlanılmış, 1945-ci ilin yanvar ayında kiçik leytenant rütbəsilə yenidən döyüşə göndərilmişdir.

Əli Babayev 1-ci Belorusiya cəbhəsindəki 185-ci artilleriya hissəsində dəstə komandiri kimi Visla və Oder çaylarının keçilməsi, Küstrin qalasının (şəhərinin) və onun ətraf qəsəbələrinin alınması, nəhayət, Berlin şəhəri uğrunda gedən ölüm-dirim vuruşlarında artıq səriştəli zabit kimi fəal iştirak etmişdir.

Qvardiya kiçik leytenantı Ə. Babayev dəfələrlə ölüm-dirim vuruşları ilə üzbəüz gəlmiş, lakin Vətənə qaynar məhəbbəti, qorxmazlığı, hərbi elminə, təliminə tam yiyələnməsi onu ölümün pəncəsindən xilas edə bilmişdir.

O, üç dəfə yaralanmış, Oder çayında bombardmana düşərək yaralı halda suda batarkən onu ölümdən qurtarmışlar. Ali Baş Komandan tərəfindən 7 tə-

şəkkür almış, 2 «Qırmızı ulduz» və «1-ci dərəcəli Vətən müharibəsi» ordenləri, «İgidliyə görə», «Berlinin alınması», «Almaniya üzərində qələbə» və 9 digər medallarla təltif edilmişdir.

Hazırda ehtiyatda olan igid döyüşçü, qvardiya leytenantı Əli Babayevin Böyük Vətən müharibəsi cəbhələrində keçirdiyi qaynar gənclik illərini, bir sıra döyüş epizodlarını xatırlamaqla, gənclərimizə örnək olan bu şəxsin ömür yolunu bir daha vərəqləyirik.

Həmin epizodlardan bir neçəsi ilə sizi tanış edirik:

İlk təltif

1943-cü ilin ortalarında Xarkovun azad edilməsi uğrunda gedən döyüşlərdə baş serjant rütbəsində top komandiri kimi döyüşən Əli Babayev qanlı vuruşların birində qəflətən bir neçə alman tankının onlara tərəf irəlilədiyini görür. O, batareyanın atəş xəttində 1-ci topun komandiri olduğuna görə və həmçinin batareyada zabit komandirlərin olmadığından onları əvəz edərək, atəş mövqeyində olan batareyaya komanda verməli olur. Özü sərrast atıcı olduğu üçün birinci topda atəş mövqeyində dayanır. Ölüm-dirim vuruşları başlayır. Bu vuruşda üçüncü top heyəti sıradan çıxsada, cəsur komandirin başçılığı ilə iki alman tankı yandırılır və yanan tankların heyəti əsir alınır.

Həmin vuruşu öz müşahidə məntəqəsindən izləyən 185-ci artilleriya hissəsinin komandiri döyüş yerinə gələrək Əli Babayevi bəgırına basır və bu qəhrəmanlığına görə onu «İgidliyə görə» medalı ilə təltif edir.

Yaxşı ki, qazança varmış...

Bu epizod Kiyevin azad olunması uğrunda gedən vuruşmalardan birinə aiddir. Belə ki, düşmənin atəş mövqelərini susdurmaq tapşırığını alan top komandiri Əli Babayev yenə də dəstə komandirlərini əvəz edərək batareyadakı hər 4 topa komanda verməli olur.

Qızgın atəş zamanı «yoldaş komandir, panoramadan tuşlayıcı nöqtəni görmək mümkün deyildir, topu atəş nöqtəsinə düzəldə bilmirəm», - deyən tuşlayıcı əsgərin həyəcanlı səsinə cəld özünü yetirən təcrübəli komandir Əli Babayev panoramadan baxır və arxada, sol cinahda tuşlayıcı nöqtə istiqamətində ağacdən asılmış əsgər qazançasını görərək geri çəkilib, «qazançanı tuşla və atəşi davam etdir», - deyərək komanda verir.

Bir azdan telefonda müşahidə məntəqəsində atəş istiqamət verən batareyaya komandirinin fərəhli səsi eşidilir: «Düşmənin atəş mövqeləri darmadağın edilmişdir, atəşi saxlayın!». Beləliklə, Əli Babayevin komandası altında batareyaya qazançanın köməyi ilə öz məqsədinə nail olur. Az müddətdən sonra Kiyev azad olunur. Əli Babayev isə döyüş xidmətinə görə «Qırmızı ulduz» ordeni ilə təltif edilir.

Oderdə bombardman

1945-ci il fevral ayının ortaları idi. Alman orduları üç ildə zəbt etdikləri sovet torpaqlarından, dağıdıb viranəyə qoyduqları şəhərlərdən və kəndlərdən çəkilərək Oderdə məskən salmışdılar. Berlindən sonra ikinci dayaq məntəqəsi Küstrin qalası sayılırdı.

Hissələrimiz Oder—Küstrin əməliyyatına başlamağa hazırlaşdı. Qvardiya kiçik leytenantı Əli Babayevin vzvod komandiri olduğu 185-ci artilleriya hissəsinə Oder çayını keçmək üçün tapşırıq verilmişdi. Körpüsəlanlar dəstəsi neçə gün idi ki, çayın üstündə dirəklər bağlamaqla məşğul idilər. Artilleriyaçılar səhər tezdən topları həmin körpüyə çıxararaq irəliləməyə başladılar. Lakin bəxtləri gətirmədi, elə bu anda alman təyyarələri Əli Babayevin daxil olduğu hissəni bombalamağa başladılar. Dalğalar onları atıbtuturdu. Çox keçmədi ki, Əli Babayev əl-qol atıb, qışqırmağa başladı. O, üzə bilmədiyini üçün bunun bir keyri olmadığını...

O, gözünü açanda tibb-sanitar məntəqəsində olduğunu hiss etdi. Başının üstündə dayanmış ağ xətlili tibb bacısı onun halını xəbər aldı. O, razılığını bildirib, ayın neçəsi olduğunu soruşdu və o an dünən bombardmana düşdüklerini yada saldı. Otağa göz gəzdirdi. Burada özündən başqa daha 3 nəfər də yaralı vardı. Şübhəsiz ki, onlar da dünənki hadisənin qurbanları idilər.

Çox keçmədi ki, batareyaya komandiri ilə starşına qapıda görüldü. Onlar Əli Babayevi ayıq görüb, sevincək halda özlərini onun üstünə atdılar. Mehribanlıqla görüşüb-öpüşdükdən sonra starşına dedi: «Yoldaş qvardiya kiçik leytenantı, səndən tamam əlimizi üzümüzdük. Çünki səni ölümcül halda sudan çıxardıq. Səni ovuşdurub silkələdikdən sonra, gördük ki, nəfəsin var, tez tibb-sanitar məntəqəsinə çatdırdıq».

Əli Babayev qalxıb geyinmək istədi. Lakin kiteli ilə planşetini yanında görmədi. Starşına dedi: «Mən üzə bilmədiyini bildirdim, odur ki, sudan birinci özünü çıxardım. Əynində nə kitelin var idi, nə də...».

Beləliklə, Oder çayı Əli Babayevin kitelini, döşündəki «Qırmızı ulduz» ordenini, «İgidliyə görə» medalını, planşetini, Ali Baş Komandandan aldığı təşəkkürlərini və cib dəftərçəsini qiymətli yadigarlar kimi əlindən alaraq özündə saxladı.

Ölümün pəncəsindən xilas olmuş cəsur komandır döyüş dostlarıyla birlikdə batareyaya qayıtdı. İstəkli komandirlərinin sağalıb hissəyə qayıtdığını gören əsgərlər onu qucaqlayıb öpdülər.

Küstrinə hücum

1945-ci il mart ayının axırları idi. Küstrin qalasına (şəhərinə) qəti hücum üçün geniş hazırlıq işləri aparılırdı. Həmin sahədə yerləşən hissələrin daxil olduqları 62-ci diviziyanın komandiri general Çuykov və 1-ci Belorusiya Cəbhəsinin komandiri marşal Jukov həmin əməliyyata rəhbərlik etmək üçün vuruş meydanına gəlmişdilər.

Bu hücumda Əli Babayevin dəstəsinə belə bir tapşırıq verildi: «Dəstəsiylə sol cinahdan Oderi keçməli, açıq mövqedən toplarla Küstrinə atəş açmalı, düşməni əsas müşahidə zonasından azdıraraq aradan çıxmalı».

Əli Babayevin topçular dəstəsi atəş altında hər anı ölümə nəticələnən bu tapşırığı həyata keçirərkən üç əsgərini və topa qoşulan atın birini itirir. O, özü isə sol qıçından yaralanır. Lakin yaralı-yaralı əməliyyata rəhbərlik edir və tapşırığı tam yerinə yetirərək, sağ cinahla Küstrinə tərəf irəliləyən hissələrə qoşulur.

Küstrin — almanların keçilməz ikinci dayaq məntəqəsi od-alov içərisində təslim olur. Əsir alınmış alman generallarından biri deyir ki, Küstrin qalası Ber-

lindən sonra ikinci dayaq məntəqəsi idi. Artıq qələbə sizindir.

Sonradan aydın oldu ki, almanlar şəhərin dörd tərəfində geniş kanallar qazaraq Oderin suyunu bu kanallara buraxmaqla Küstrin şəhərini həqiqətən keçilməz qalaya çevirmişlər.

Əli Babayev hər dəfə Küstrin əməliyyatından söhbət düşərkən belə deyir: «Çox xoşbəxtəm ki, belə bir dəhşətli vuruşdan salamat çıxmışam və almanların keçilməz qala hesab etdikləri Küstrin şəhərinin alınmasında mənim də payım vardır».

Berlinlə Küstrin ətrafı qəsəbələrdə gedən üzbəüz vuruşların birində Əli Babayev topun pəncərəsini nişan almış alman snayperinin gülləsindən yaralanır. Müalicəsi çox çəkdir. Yara almış iki əl barmağını kəsdirərək doqquzuncu günü hissəyə qayıdır. Berlin uğrunda gedən vuruşmalarda öz dəstəsinə komanda verməli olur.

Almanların son müqavimətinə baxmayaraq hissələrimiz, o cümlədən qvardiya kiçik leytenantı Əli Babayevin topçular dəstəsi də 1945-ci il may ayının 2-də Berlinin küçələrinə daxil olur.

İlk küçə vuruşunda «yoldaş leytenant» - deyərək, qışqıran əsgərlərin həyəcanlı səsinə tərəf çevrilərək özünü müdafiə etmək istəyən Əli Babayev, ondan iki metr aralı ikinci dəstənin komandiri, tatar balası qvardiya leytenantı Xəbibulinin al qan içində asfalta sərildiyini görür.

Dəfələrlə belə dəhşətli hadisələrin şahidi olmuş həssas komandır onun halına acısa da, özünü itirmir və Xəbibulinin meyitini divarın dibinə çəkərək, onunla əsgəri qaydada vidalaşır.

Həmin gün Reyxstaqın başı üzərində SSRI-nin al bayrağı dalğalanmağa başlayır.

Beş gün davam edən küçə vuruşmaları Sovet Ordusunun qələbəsi ilə başa çatır. Alman ordusu diz çökərək danışıqsız təslim olur.

Qvardiya kiçik leytenantı Əli Babayev Berlin uğrunda gedən vuruşlarda göstərdiyi igidliklərə görə ikinci dəfə «Qırmızı ulduz» ordeninə, «Berlinin alınması» medalına, Ali Baş Komandanın təşəkkürünə və qvardiya leytenantı rütbəsinə layiq görülür.

1945-ci il, 9 may...

Moskvadan Ali Baş Komandan İ.V.Stalinin radio ilə təbrikinə Berlinin Karlstraße meydanında qulaq asan və qələbənin ilk gününü Berlində keçirən cəsur Qaxlı balası Əli Osman oğlu Babayev Berlin, Potsdam, Erfurt, Qale, Leypsiq, Eyzenax şəhərlərində hərbi xidmətini davam etdirdikdən sonra, 1946-cı ilin mayında Ali Baş Komandanın müvafiq əmrinə əsasən (milli zabitlərin öz diviziyalarına qaytarılması haqqındakı əmri) 216-cı diviziyaya göndərilir. Bir müddət Bakıda — 656-cı hərbi hissədə dəstə komandiri vəzifəsində xidmət edir. Ailə vəziyyəti ilə əlaqədar etdiyi müraciətlər nəzərə alınaraq, 1948-ci ilin may ayında o, ordu sıralarından tərxis olunub, doğma Qax rayonuna qayıdır.

Ə.Babayev bir müddət rayon dövlət bankında, Kooperativlər İttifaqı sistemində işləyir. 1949-cu ilin avqust ayından Qax rayon Xalq Deputatları Soveti aparatına irəli çəkiir. O, 40 il bu sistemdə çalışır — 14 il Qax rayon XDS İcraiyyə Komitəsinin katibi, 8 il Qax qəsəbə və şəhər sovetlərinin sədri, 12 il Qax rayon Soveti təşkilat şöbəsinin müdiri, 6 il Qax rayon Mülki-Müdafiə Qərargahının rəisi.

1958-ci ildə Qax rayonu Moskva ÜİKTN sərgisinin iştirakçısı olduğu üçün o vaxtlar rayon XDS İcraiyyə Komitəsinin katibi işləyən Ə.Babayev də Fəxri Fərman və medalla təltif edilmişdir.

Əli Babayev Qax qəsəbə Sovetinin sədri işləyərkən (1962-66) iki dəfə dalbadal Azərbaycan KP MK-nın, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin və Respublika Həmkarlar Təşkilatının keçici bayraqlarına, pul mükafatlarına və Fəxri fərmanlarına layiq görülmüşdür.

O, 1970-ci ildə şəhər Sovetinin sədri işləyərkən «Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeni ilə təltif edilib. Bundan əlavə V.İ.Leninin 100 illik yubileyi, «Əmək veteranı» medalları və ümumiyyətlə, əmək fəaliyyətinin bütün dövrü ərzində doxsana yaxın Fəxri fərmana layiq görülmüşdür.

Ə.O.Babayev uzun illər Qax rayon XDS İcraiyyə Komitəsi ilk partiya təşkilatı katibinin müavini, 6 il Qax şəhər 2 sayılı orta məktəbdə valideyn komitəsinin sədri və 15 il Dövlət idarə işçiləri Həmkarlar İttifaqı Qax rayon Komitəsinin sədri kimi ictimai vəzifələri ləyaqətlə yerinə yetirmişdir.

Ə.Babayev 1975-ci ilin fevral ayından bu günə kimi, düz 26 ildir ki, Qax rayon Müharibə və Əmək Veteranları Şurasının sədridir.

O, 14 dəfə rayon Sovetinə, 5 dəfə şəhər Sovetinə deputat və dəfələrlə rayon partiya komitəsi Plenumunun üzvü seçilmişdir.

Əli Babayev 1953-54-cü illərdə Azərbaycan KP MK yanında Zaqafqaziya Ali Partiya Məktəbinin müdavimi olmuşdur.

1975-ci ilin fevral ayında — faşizm üzərində qələbənin 30 illiyi ərəfəsində, gənclərin hami tərbiyəçisi

kimi ona «Fəxri komsomol» bileti verilmişdir.

Onun şəxsi arxivində partibiletlə yanaşı iki komsomol bileti də var. Biri cəbhə yollarında ona hər an cəsarət verən barıt qoxulu gəncliyi, ikincisi isə qaytarılmış gəncliyi — fəxri komsomol biletidir.

Uzun illərdən bəri Qax Rayon Veteranları Şurasına rəhbərlik etdiyinə, Böyük Vətən Müharibəsində Berlinədək şərəfli döyüş yolu keçdiyinə, müharibə əlili olduğuna görə ona Respublika Veteranlar Şurasının sədri, general-mayor B.Hüseynovun təqdimatı ilə «OKA» minik maşını verilmişdir (1998-ci il, iyun).

Babayev Əli Osman oğlu alman faşizmi üzərində qələbəmizin 55-ci ildönümündə Moskva şəhərində keçirilən paradda iştirak edən 25 nəfər respublika müharibə veteranlarından biridir. O, Moskvadakı paradda və bütün şənliklərdə sevinclə iştirak etmişdir.

Söz düşəndə Əli Babayev fəxrlə deyir: «İlk qələbənin bayramını Berlində, onun 55-ci ilini isə Moskvada keçirmişəm. Bu mənim üçün, həm də doğma rayonum Qax üçün böyük şərəfdir».

Əli Babayevin sinəsini aldığı orden və medallarla yanaşı, 20-dək müxtəlif fəxri nişan bəzəyir. Bununla yanaşı şəxsi arxivində 90-a qədər fəxri fərman və diplom var. Bunlar onun həqiqi vətənpərvər, bacarıqlı və qayğıkeş vətən oğlu olduğunu sübut edir.

Biz onu həmişə olduğu kimi indi də öz veteran yoldaşları ilə birgə, üzüağ, alnıaçıq, gülürüz, şux gəzən, tez-tez məktəblilər arasında, ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatlarda müharibə xatirələrilə çıxış edən görürük.

Əli Babayev həm də poeziya həvəskarıdır. Cəbhə həyatına, Vətənə, xalqa, eləcə də ayrı hadisələrə həsr etdiyi şerləri ilə rayon ictimaiyyəti qarşısında

tez-tez çıxış edir, şerləri rayonun «Şəlalə» qəzetində dərc olunur.

1941-1945-ci illər müharibəsinin qanlı vuruşlarının iştirakçısı, elimizin igid oğlu Əli Osman oğlu Babayevə möhkəm cansağlığı, nəvə-nəticə toyu görməyi arzulamaqla, onun Qələbənin 50 illiyinə həsr etdiyi bir poemasından götürdüyüm aşağıdakı misraları ilə xatirə oçerkimi də bitirmək istəyirəm:

Getsin bir də gəlməsin,
O dəhşətli illəri.
Bir də geri dönməsin
Fəlakətli günləri.

Sülh olsun yer üzündə,
Şən keçsin hər günümüz.
Qoy firavan yaşasın,
Bizim bu gənc nəslimiz.

BİR İNSAN TALEYİNİN QISACA TARİXÇƏSİ

Cəfərov Əli Əlicəfər oğlu 1925-ci ildə Qərbi Azərbaycanın Mehri rayonunun Vərtənəzər kəndində kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Ailənin sonbeşiyi idi. Onun iki qardaşı və bir bacısı 1918-ci ildə erməni millətçiləri tərəfindən Zəngəzur mahalında azərbaycanlılara qarşı təşkil olunmuş növbəti soyqırımın qurbanı olmuşlar. Valideynləri məcburi köçkün kimi İranda üç ildən çox bir müddətdə mühacirətdə yaşamışlar. Onlar mühacirətdən qayıtdıqdan bir neçə il sonra Vərtənəzər kəndində orta məktəb açıldı.

Əli 1930-31-ci dərs ilində kənd orta məktəbinin birinci sinfinə qəbul olundu. Kitaba, oxumağa həvəsi olan Əli elə birinci sınıfdan mütaliyəyə böyük marağ

göstərdi, çoxlu kitab oxudu. Oxuduqlarını valideynləri maraqla dinləyib, sevindirilər. Ev tapşırıqlarını hazırlamaq üçün lazımı şərait olmadığından, o, xörək qazanını ağzı üstə çevirib üstündə yazırdı. Yaxşı oxuduğuna görə məktəbdəki müəllimlər də Əliyə qayğı ilə yanaşır, onu sevirdilər. Müəllimləri onu sınıfdan sinifə aparıb dərslərini öyrənməyən uşaqları utandırmaq məqsədi ilə onların dərslərini Əliyə danışdırırdılar. Müəllimlərin hamısı bu qənaətdə idilər ki, bizim Əli professor olacaq. O vaxt çoxları, o cümlədən Əlinin özü də bilmirdi ki, professor nəmənədi, nə olan işdi. Lakin bəziləri onun mühüm bir iş olduğunu düşünərək, ona yalnız yaxşı oxuyanların nail olacağını bilirdilər.

1937-ci ildə Əlini komsomol sıralarına qəbul etdilər. Komsomola qəbul olanda keçirdiyi həyəcanlar indi də Əlinin yadından çıxmıyıb. O vaxtlar kənd uşaqları pioner və komsomol olmağa böyük marağ göstərirdilər. Əli də komsomolçu kimi özünü çox ciddi aparırdı. Daha əvvəlki kimi nadinclik etmirdi. 1939-40-cı dərs ilində Əli 9-cu sinifdə oxuyurdu. Artıq İkinci Dünya Müharibəsi başlanmışdı. Alman faşistləri Avropa dövlətlərini bir-birinin ardınca əjdaha kimi «udurdular». Kənddə camaat içərisində təşviş və narahatçılıq hiss olunurdu.

Orta məktəbi əla qiymətlərlə qurtarandan iki gün sonra — 1941-ci il iyun ayının 22-də alman-faşist orduları qəflətən keçmiş SSRİ-yə hücum etdilər. Beləliklə, 4 ildən artıq davam edən, tarixdə misli görünməmiş dəhşətli bir müharibə başlandı. Bununla da orta məktəbi yenicə qurtarmış gənclərin arzu və istəkləri puç oldu. Çoxlarının arzu və istəkləri olduğu kimi Əlinin çağlayan gəncliyinin də öz arzusu var idi

— instituta qəbul olunmaq, oxumaq, oxumaq və yenə də oxumaq istəyi bir an da onu rahat buraxmırdı. Əli kitab acı idi, oxumaqdan doymurdu. Gənc Əlini çox maraqlandıran həyatın sirləri idi. Amma müharibə hər şeyi, o cümlədən gənclik arzularını alt-üst etdi. Gələcək üçün bir yol seçmək haqqında daha düşünməyə də dəyməzdi. O vaxtkı bütün sovet gənclərinin yalnız bircə yolu var idi: cəbhəyə gedib Vətəni qorumaq.

1942-ci ilin avqust ayınadək kolxozda işləyən gənc Əli tarlada çalışır, taxıl və ot biçir, çox gənc olduğuna baxmayaraq, kənd əhlinin gördüyü bütün işlərlə məşğul olurdu.

Müharibə ab-havası əhali arasında elə bir vahimə və gərginlik yaratmışdı ki, adamlar öz işlərinə yüksək məsuliyyətlə yanaşır, heç kəs işdən yayınmır, gecəgündüz işləyirdi.

Gənclər qısa bir vaxt ərzində yetkinləşmiş, yaşlaşmışdı. Yenicə 17 yaşına qədəm qoyan Əli də döyüşən ordu sıralarına getmək, Vətəni müdafiə etmək üçün könüllü olaraq hərbi komissarlığa ərizə verdi. Dedilər «balacasan», sənədlərini və özünü geri qaytardılar. Dörd aydan sonra təkrarən ərizə verdi, «balacasan», — deyib yenə də Əlini geri qaytardılar. 1942-ci ilin avqust ayının 10-da üçüncü ərizəsini yazıb, qəhrəman Vətən övladları kimi döyüşən orduya getmək arzusunu təkidlə bildirdi. Nəhayət, Əli və onun bir neçə məktəb yoldaşının arzusunu nəzərə alaraq, onları hərbi xidmətə götürdülər. Könüllü gənclər öncə Gürcüstan Respublikasının Bakuriani şəhərində 51-ci atıcı briqadanın tərkibində bir ay məşqlər keçdilər. 1942-ci ilin sentyabr ayında isə cəbhəyə yola düşdülər. Əli ilə birgə Əldərə kəndin-

dən Əli Qasımov və Həsənqulu İbrahimov, Maralzəmi kəndindən Səfərəli Babayev, Vərtənəzər kəndindən isə Hüseyn Əhmədov (qəhrəmancasına həlak olub), Barat Nəcəfov (qəhrəmancasına həlak olub), İbrahim Qocayev, Lehvaz kəndindən İmaməli Musayev (qəhrəmancasına həlak olub) eyni hərbi hissənin tərkibində vuruşmalı oldular.

Onlar Tuapse şəhəri istiqamətində hərəkət edib, şəhərə çatmamış, sağ tərəfə dönərək, dağlara qalxdılar. Vəziyyət olduqca çətin idi. Nəqliyyat vasitələrinin olmaması üzündən hərbi sursatı dağ cığırları ilə çiyinlərində daşıyırdılar. Bununla yanaşı ilk günlərdə, həftələrdə ərzaq da çatışmırdı.

Nəhayət, olduqca ağır bir şəraitdə 1942-ci ilin sentyabrın axırlarında çoxdan gözlədikləri ilk döyüşə başladılar. 1942-ci ilin qışı sərt gəldiyindən dəniz səviyyəsindən 1500-2000 metr yüksəklikdə olan dağ aşırımlarında igid döyüşçülər üçün daha ağır vəziyyət yaranmışdı. Bəzən həftələrlə arxa ilə əlaqə kəsildiyindən, nə ərzaq, nə də hərbi sursat ala bilirdilər. 1943-cü ilin yanvar ayınadək gedən döyüşlərdə iştirak edən Əli alman faşistləri ilə döyüşlərdə qəhrəmanlıq nümunələri göstərdi. Ölüm-dirim savaşlarının birində o, ağır yaralandı. Gürcüstan Respublikasının Telavi şəhərində üç ay müalicə olunandan sonra, Əli yenidən — 1943-cü ilin aprelində Kursk, Oryol, Belqorod cəbhəsinə göndərildi.

Nəhayət, 1943-cü il iyulun 5-də səhər saat 4-5 rədələrində toplarımız gurladı. Bryansk şəhəri istiqamətində hücum başladı. Kənd cavanları ağaclara dirmanıb əfsanəvi «katyuşa»nın güllələrinin necə partlamasını müşahidə edib, sevinirdilər. Çünki kənd cavanları birinci dəfə idi ki, belə bir möhtəşəm və adı

dillər əzbərinə çevrilən, şərəfinə mahnılar qoşulan silahın faşist orduları içərisinə saldıqı vələlənin, qorxunun və vahimənin şahidi olurdular. Bu qanlı döyüşlərdə hadisələr o qədər tez-tez dəyişilirdi ki, kənd cavanlıları hətta hansı hərbi hissədə vuruşduqlarını müəyyənləşdirə bilmirdilər. Çünki bu döyüşlərdə ordumuzun uğurlu zərbələrindən özünü itirmiş düşmən ordusunun özünə gəlməsinə imkan verməmək üçün əsgərlərimiz geri çəkilən düşmənin təqibini bir saat da, bir dəqiqə də olsun dayandırmırdı. Bundan əlavə ordumuzun döyüş uğurları, yeni qüdrətli hərbi texnikanın əldə edilməsi bütün əsgərləri hədsiz dərəcədə ruhlandırır. Ona görə də nə dincəlmək, nə yatmaq haqqında heç kəs düşünmürdü. Böyük ruh yüksəkliyi, qələbəyə hədsiz inam və əzmlə vuruşaraq şəhər və kəndlərimizi düşməndən azad etdilər. 1943-cü ilin sentyabr ayının 15-də Smolensk vilayətinin Roslavl şəhəri ətrafında gedən qanlı döyüşlərdə Əli yenidən üç güllə yarası aldı. Yaraları ağır olduğundan və hücum zamanı almanların cəbhə xəttinin yaxınlığına görə Əlini təxminən səhər saat 11-dən axşam qaş qaralana qədər döyüş meydanından çıxara bilmədilər. Yalnız axşam, almanlar geri çəkiləndən sonra, huşunu itirmiş Əlini ağır vəziyyətdə səyyar hərbi xəstəxanaya çatdırdılar. Əlinin bədənindəki qəlpələri cərrahiyyə əməliyyatı ilə çıxarıldıqdan bir həftə sonra, onu uzunmüddətli müalicə üçün İvanovo şəhərindəki hərbi xəstəxanaya göndərdilər. Altı aya qədər müalicə olundandıqdan sonra, 1944-cü ilin fevralında ikinci qrup müharibə əlili kimi ordudan tərxis etdilər. Bu dəhşətli müharibədən hətta əlil kimi qayıtmaq da böyük bir möcüzə idi. Kənddə də buna belə baxırdılar. Bu dəhşətli müharibənin

döymədiyi qapı qalmamışdı. Çünki elə bir ailə yox idi ki, müharibə ona qəm-qüسسə gətirmiş olmasın. Ailələr var idi ki, ocaqları tamam sönmüşdü. Müharibənin alov püskürən cəbhələrinə üç oğul göndərən ailənin oğullarının üçü də həlak olmuşdu. Kişilərin hamısı cəbhədə idi. Qadınlar isə onları hər yerdə əvəz edirdilər. Kənddə hər cürə ağır işləri qadınlar görürdülər. Hamı ehtiyac içərisində yaşayırdı. Gün çörəyinə möhtac, çox vaxt ot-ələfnan ötüşən ailələrdə acından ölənlər də olurdu. Hər məhrumiyyətə mərdənəliklə sinə gərən xalq hər məşəqqətə, möhnətə dözürdü.

Kənd əhlini bu vəziyyətdə görə hər bir kəs ruhən sarsıntı keçirirdi. Lakin arxa cəbhənin adamları da ön cəbhənin döyüşçüləri kimi yenilməz idilər. Qələbəyə böyük inam hökm sürürdü. Əli öz doğma kəndinə qayıtmışdı. Ona böyük də, kiçik də hörmət-əhtiram göstərirdi. 1944-cü ilin sentyabrında Əlini kənd orta məktəbinə müəllim təyin etdilər. Altı ay keçməmiş onu kənd sovetinin sədri vəzifəsinə irəli çəkildilər. İki il sovet sədri işlədi. Müharibənin dəhşətlərini görmüş, arxada əhalinin belə məhrumiyyətlərlə dopdolu acınacaqlı vəziyyətini görə 18-19 yaşlı Əlinin üzü gülmürdü. Kənd əhlinin fikrincə Əli gənc olmasına baxmayaraq, yaxşı işləyirdi. Kənddə qayda-qanun yaratmaq, camaatın güzəranını yaxşılaşdırmaq üçün var qüvvəsini əsirgəmədən çalışırdı. Kənddə müharibə qəhrəmanı Əliyə hörmət qoyurdular. Rayon təşkilatlarında onun qətiyyətli sözü keçirdi. Hələ 19 yaşına çatmamış Əlini kommunist partiyası sıralarına qəbul etdilər. Çox çəkmədi ki, Mehri rayon partiya komitəsi aparatında ona müvafiq məsul vəzifə də verdilər. Beləliklə, 1947-ci ilin iyun ayından başlamış

nə az, nə çox düz 24 il Əli Cəfərov partiya işində çalışdı.

Əvvəllər rayon partiya komitəsində təlimatçı, rayon komsomol komitəsinin birinci katibi, orta məktəb direktoru, rayon partiya komitəsində partiya təşkilat şöbəsinin müdiri, sonra isə rayon partiya komitəsinin ikinci katibi vəzifələrində işlədi.

60-cı illərdən ermənilər içərisində millətçilik hissləri baş qaldırmağa başladı. Onlar guya öz «tarixi» torpaqlarının — Naxçıvanın, Dağlıq Qarabağın, Qarsın, Ərzrumun və s. türklər-azərbaycanlılar tərəfindən zəbt edildiyini bəhanə gətirərək, onların qaytarılmasını tələb edir, onun üçün lazımi hazırlıq işləri görüb tarixi fürsəti, girəvəni gözləyirdilər. Həmin illərdə erməni separatçıları azərbaycanlı kadrlara qarşı təzyiqli gücləndirib, rəhbər vəzifələrdən onları sıxışdırıb kənar edirdilər. Əli Cəfərov da 1968-ci ildən partiya işini tərk edib, rayon sosial təminat şöbəsinin müdiri vəzifəsinə keçdi. 1984-cü ildən rayon mətbuat yayımı birliyinin rəisi vəzifəsində işlədi. Harada işləməsindən asılı olmayaraq, insanlarla daha çox ülfət-ünsiyyət saxlayan, onların ehtiyaclarını duyub qayğı göstərən, işdə prinsipial, obyektiv və ədalətli olan Əli müəllim işgüzar, təşkilatçı kimi rayon ictimaiyyətinin dərin rəğbətini qazanmışdı. Elə bu xüsusiyyətlərinə görə də rayon əhalisi içərisində böyük nüfuza və hörmətə malik idi. Bir təcrübəli iş bilən ağsaqqal kimi hamı onunla hesablaşır və məsləhət alırdı. Lakin bu xidmətlərin heç biri 1988-ci ilin noyabrında erməni millətçiləri tərəfindən hesaba alınmadı. On minlərlə başqa soydaşları kimi Əli müəllim də təhqirə, təcavüzə məruz qaldı. Onların əmlaklarını talan edib, dövlət səviyyəsində öz doğma

yurd-yuvalarından, ata-baba torpaqlarından zorla növbəti dəfə də qovdular. Əli Cəfərov 45 ildən artıq üzvü olduğu kommunist partiyasına, müdafiəsi üçün qanını, sağlamlığını verdiyi Vətənə və dövlətə hədsiz inam və ümidi olduğu halda, misli görünməmiş təhqirlərə məruz qalıb mənəvi sarsıntılar keçirdi.

1988-ci ildən yurd göynəminə də mərdliklə sinə gərərək, Ermənistandan Azərbaycana deportasiya olunandan indiyədək Bakı şəhərində yaşayan Əli müəllim, bu gün də yorulmaq bilmədən gənc nəslin hərbi vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında əlindən gələni əsirgəmədən çalışır. 1989-cu ildən «Yazıçı» nəşriyyatında işləyir. Öz əsas işindən başqa Nəsimi rayon Ağsaqqallar Şurasının sədri, rayon əmək və müharibə veteranları şurasının üzvü kimi ictimai vəzifələr də aparır.

Əli təhsillidir. Vətən və xalq qarşısındakı xidmətlərinə görə layiq olduğu saysız-hesabsız Fəxri fərman, eləcə də 16 orden və medallarla mükafatlandırılmışdır.

Müharibə və əmək qəhrəmanı Əli Əlicəfər oğlu Cəfərov özünü bu gün də azad, müstəqil, suveren Azərbaycan ordusunun sırası əsgəri hesab edir. Öz döyüş təcrübəsini gənc milli döyüşçülərimiz olan Azərbaycan əsgərləri ilə bölüşməyə həmişə hazırdır.

SƏMA ŞAHİNİ

Görkəmli alim, Respublika Dövlət mükafatı laureatı, əməkdar elm xadimi, tibb elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikası EA-nın həqiqi üzvü Rəhim Rəhimovla «Respublika Xatirə kitabı» redaksiyasında görüşdük. Rəhim müəllim «Xatirə kitabı»na yazmaq üçün öz dayısı Quliyev Hüseyn Səttar oğlu haqqında maraqlı materiallar gətirmişdi. Onları nəzərdən keçirdikdən sonra bu qərara gəldim ki, ilk Azərbaycan hərbi paraşütçüsü haqqında dəyərli oxucularımıza da məlumat vermək lazımdır.

Bu istəklə qəhrəman hərbi paraşütçü — desant, baş siyasi rəhbər, müharibədə əldə etdiyi nailiyyətlərə görə 1942-ci ildə — müharibənin ən qızgın çağında mükafat olaraq məzuniyyət almış, fədakarlığı bir

neçə orden və medalla qiymətləndirilmiş Quliyev Hüseyn Səttar oğlunun sağ qalmış yeganə oğlu Telmanı tapıb atası haqqında olan materialları daha da zənginləşdirdim (bunun üçün ona dərin minnətlərliyi bildirirəm).

İLLƏR VƏ SƏTİRLƏR (arxiv materiallarından)

«Quliyev Hüseyn Səttar oğlu. 1 may 1913-cü ildə Ordubad rayonunda doğulmuşdur. Atası 1917-ci ilədək Ordubad rayonunun ipəkəyirici zavodunda əyirici vəzifəsində işləmişdir. Anası isə evdar qadın olmuşdur. Arvadı Əliyeva Sara Dadaş qızı 1920-ci ildə Bakıda anadan olmuşdur.

Quliyev Hüseyn Səttar oğlu, 1928-ci ildən əmək fəaliyyətinə başlamış, 1929-cu ilədək Ordubad ipək zavodunda atasının yanında əyirici şagirdi, 1929-30-cu illərdə isə əyirici vəzifələrində işləmişdir. 1931-33-cü illərdə H.S.Quliyev sənətini daha da kəməlləşdirmiş, fabrik-zavod məktəbinə (texniki-peşə məktəbinə – red.) daxil olmuş, oranı bitirdikdən sonra isə 1933-34-cü illərdə Ordubad rayon komsomol komitəsində pioner təşkilatları ilə iş aparın şöbənin müdiri vəzifəsində işləmişdir. Fəal təbliğatçı olmuşdur. Bunu nəzərə alaraq, 1935-ci ildən H.S.Quliyev ÜLKİ-nin marksist-leninçi təliminin Ordubad rayonu üzrə şöbə müdiri vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. 1935-ci ilin noyabr ayında Ordubad rayon Hərbi Komissarlığı onu ordu sıralarına çağırmışdır...

Quliyev Hüseyn Səttar oğlunun təhsili haqqında arayış: 1923-cü ildə Ordubad şəhərində ibtidai təhsilini almışdır; 1928-ci ildə yeddiillik təhsil şəhadətna-

məsini alan kimi Bakıya gəlmiş, Azərbaycan toxuculuq sənayesi birliyinin fabrik-zavod məktəbinə daxil olmuş, dərs əlaçısı kimi məktəbin pedaqoji kollektivinin rəğbətini qazanmışdır. Axsamlar isə Zaqafqaziya Qırmızı Professurasının Bakıda fəaliyyət göstərən Ali kommunist məktəbində təhsilini davam etdirmişdir. Çalışqanlığı, biliklərə həvəsi, fəhmi nəzərə alınaraq, 1933-34-cü illərdə (məktəbi və Ali Kommunist təhsilini başa vurduqdan sonra) Azərbaycan komsomolunun mərkəzi komitəsi onu Bakıdan birbaşa işlədiyi zavoda yox, Ordubad rayon Komsomol Komitəsinə məsul bir şöbəyə müdir təyin etdi. Həmin ildən də H.S.Quliyev eyni zamanda Azərbaycan KP Naxçıvan Vilayət Komitəsi kurslarında da fəaliyyət göstərməyə başlamışdı. Orduda xidmət etməyə çağırıldıqda da Zaqafqaziya Hərbi Dairəsi nəzdindəki siyasi rəhbər kurslarının müdavimi kimi öz hərbi və siyasi təhsilini mükəmməlləşdirmişdi. Həmin kursları bitirdikdən sonra Xarkov Hərbi Dairəsinin Ali Aviasiya məktəbinə daxil olmuş və onu müvəffəqiyyətlə qurtaran kimi Azərbaycan Kommunist Partiyasının 13-cü qurultayına nümayəndə seçilmişdi. Hüseyn Vətənin müdafiəsinə çağırılarda 26 yaşı yenicə tamam olmuşdu. O, ucaboynu, enlikürək, qarayanız bir şümal oğlan idi. Cəld hərəkət, çeviklik, hər şeyə həssas münasibəti ilə hamının diqqətini özünə cəlb edə bilirdi. Müharibə dövründə Quliyevlər ailəsinə fəxrlə belə yazırdılar: «O, qəhrəman olacaqdır». «Hüseyn bizim başımızı hər yerdə ucaltmaq istəyir. O, döyüşçülərimizə şəxsi nümunə kimi çox böyük əyani təbliğat aparır» və s.

1939-cu ilin əvvəlləri idi. Ağ finlər Mannarheyin xəttini aşaraq Vətənimizin müqəddəs sərhədlərini pozmağa cəhd etmişdilər. Ordu sıralarında ağ finlərə

qarşı döyüşlərdə Hüseyn də qəhrəmancasına vuruşurdu. O, hərbi aviasiya bölməsində də şəxsi döyüş nümunəsi göstərirdi. O, həyatının təhlükə qarşısında olduğunu bilsə də, ən yüksəkdə uçan hərbi təyyarədən qəhrəmanlıq nümunəsi göstərərək tullanmış, beş min metrlik məsafəni paraşütün düyməsini basmadan yerə sarı dünya aviasiyasında görünməyən misilsiz cəsəretli üsulla — şücaət rəmzi olan bir fənd işlədərək, yerə 2-3 min metr qalmış paraşütü açmışdır. Ağ finlərlə müharibədə də paraşütlə düşmən mövqelərinə salınaraq, çox uğurlu hərbi əməliyyatlar aparmışdır...

HAŞIYƏ: «Bakı şəhəri M.Əfəndiyev adına 2 №-li klinik xəstəxanasının sabiq baş həkimi, unudulmaz A.B.Ağalarov həmin qanlı-qadalı illəri belə xatırlayır: «Mənim uşaqlıq çağlarımda həyatımda mühüm rol oynayan iki əlamətdar günü heç vaxt yadımdan çıxarmayacağam. Onlardan birincisi ilk Azərbaycan hərbi paraşütçüsü Hüseyn Səttar oğlu Quliyevlə həmyerlilərinin görüşü idi. Bütün ordubadlılar — rayonun kəndlərindən axışib gələnlər, şəhər müəssisələrində çalışan fəhlə və qulluqçular, şəhər məktəblərinin şagirdləri gül-çiçəklərlə onun pişvazına çıxmışdılar. O vaxt Ordubad Rayon Pedaqoji Texnikumunun tələbələrindən ibarət nəfəsli orkestr şanlı döyüşçümüzü hərbi marşla, o illərin sevimli mahnıları ilə qarşılayırdılar. Həmin el şənliyində qəhrəman hərbi desantçımızın, paraşütçümüzün atası Səttar kişi bu izdihamlı mitinq iştirakçılarının qarşısında oğlunu bağrına basıb öpərək dedi:

— Oğul, sənə Azərbaycan xalqının çörəyi və mənim əməyim halal olsun. Kaş Azərbaycanda sənin kimi oğulların sayı bir yox, min olaydı! Özünün də,

mənim də, ailəmizin də, millətimizin də adını və başını ucaltdığı üçün sağ ol, oğul! Cəbhədən evimizə göndərdiyin məktubları oxuyan balaca qardaşın mə-nə deyəndə ki, Hüseyn ən yüksəkdə uçan təyyarə-dən yerə atılır, uzun müddət paraşütünü açmır, doğrusu, mən inanmadım. Amma indi görürəm ki, sən həqiqətən, bizim nağıllarda olduğu kimi göylərdə gəzən həyat qəhrəmanı imişsən.

İkinci dəfə belə bir el şənliyi Azərbaycan xalqının qəhrəman oğlu, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Nəcəfqulu Rəfiyevin şəhinə elə həmin meydanda keçirilirdi. Xalq özünün cəsur qəhrəman oğullarının əziz xatirəsini həmişə bax, belə yad etmişdi, edir, edəcək də...».

Ağ finlərlə qəhrəmancasına vuruşlardan sonra, Hüseynin də Ordubaddakı qısamüddətli istirahəti başa çatdı. Hərb sənətinin sirlərinə aşına olmaq həvəsi onu yenidən Leninqrad (indiki Sankt-Peterburq) şə-hərinə çəkib apardı. Səttar kişi bu dəfə də oğlunu yola salarkən ona xeyir-dua verdi:

— Oğul, çalış ki, getdiyən yerdə elinə-obana baş-ucalığı gətir. Hərb texnikasına kamil yiyələn, bala, — dedi.

Lakin Hüseyn Leninqrad Hərbi Akademiyasındakı təhsilini başa vura bilmədi. 1941-ci ildə müharibə başlandı. Vətən torpaqları azğınlaşmış hitlerçilərin ayaqları altında tapdalanan ilk günlərdən o da özünün kurs yoldaşları ilə birlikdə ərizə verib, könül-lülər sırasında baş zabit, siyasi rəhbər kimi cəbhə xəttinə getdi. Qəhrəmanımızın döyüşçü yolunun tarixçəsi qısa olsa da, qəhrəmanlıq, cəsurluq, igidlik-lərlə dopdolu oldu.

1941-ci il. Sentyabrın tutqun günlərinin birində, «sübhün gözü açılmamış» düşmən səngərləri üzə-

rindən çox böyük yüksəkliklə uçub keçən təyyarədə 4 nəfər kəşfiyyatçıdan biri də Hüseyn idi. Onlar alman faşistləri tərəfindən zəbt edilmiş dəmiryolu stansiyası yaxınlığında düşmənin hərbi texnikası və canlı qüvvəsi haqqında məlumat toplamalı, bu ərazidə hansı hazırlıq işləri apardığını, nə qədər ehtiyat qüvvəyə malik olduğunu müəyyənləşdirməli və ko-mandanlığa çatdırmalı idilər.

Təyyarə artıq müəyyən edilmiş trayektoriya üzə-rində uçurdu. Kəşfiyyatçıların təyyarəni tərk etmək vaxtı çathaçatdaydı. Birinci olaraq burada da Hüseyn şəxsi nümunə göstərdi, təyyarədən fəzaya sıçradı. Bir neçə dəqiqədən sonra o, meşədəki ağaclardan birinin üzərində ilişib qaldı. Buradan dəmiryol stansiyası və onun ətrafı çox gözəl görünürdü. O fəv-rən paraşütü yığışdırıb, bu hündür ağacdan meşəyə düşdü. 4 desant-kəşfiyyatçı bu kiçik meşədə tezliklə tapışdı. Onlar meşənin kənarına çəkildilər. Burada da bir hündür sərv ağacına dırmaşaraq, üzük qaşı kimi düşmən əhatəsinə düşdüklerini yəqinləşdirdilər. Gecə qaranlıq düşəndə, bu labirintdən Hüseyn tapdığı yeganə yol ilə çıxıb 4 nəfər bütün gə-rəkli məlumatları komandanlığa çatdırdılar. Həmin dəqiq məlumatların köməyi ilə bu döyüşdə 633-cü alayın döyüşçüləri düşmən mövqelərini darmada-ğın edərək, xeyli hərbi texnika, mərmii, patron ələ ke-çirdilər.

1942-ci ilin yayında Kursk şəhəri uğrunda qanlı döyüşlər gedirdi. Hüseyn Quliyevin arvadına göndər-diyi məktubdan bəzi sətirlər:

«...Kursk şəhəri uğrunda qanlı döyüşlər gedir. Qələbə bizimdir. Bu həqiqətə zərrə qədər şübhə et-məyin. Çünki bizim torpaqlara burnunu soxanlar

ədalətsiz və haqsızdır. Haqq mübarizəsi həmişə qələbə çalır.

Hər gün, hər saat düşmənin xeyli canlı qüvvəsini və texnikasını məhv edirik. Məndən nigaran qalmayın. Döyüşçülərimiz şir kimi vuruşurlar. Faşistləri doğma torpaqlarımızdan tezliklə qovacağıq. Mən buna həyatım qədər inanıram...».

Hüseynin arzuları çin oldu (kaş indi Azərbaycanımızın da düşmən tapdığı aldında qalan torpaqlarını, bax, Hüseyn Quliyev inamı ilə erməni faşistlərindən təmizləmək əzmində olan milli ruhlu komandirlərimiz çox olaydı. Kaş, kaş!!!). Hər il bütün tərəqqipərvər bəşəriyyət faşizm üzərində qələbənin ildönümünü böyük təntənə ilə qeyd edir.

Lakin min təəssüf ki, bu günləri böyük qəhrəmanlıqlar göstərərək vuruşan Hüseyn Quliyev kimi mər-danə döyüşçülərimiz görə bilmədi. 330 min azərbaycanlı müharibədən doğma yurd yerlərinə qayıtmadı. Onlardan biri də Hüseyn Səttar oğlu Quliyev oldu. Velikiye-Lukidə mina üstünə düşərək həlak olan bu qəhrəman, cəsur Azərbaycan zabitinin xatirəsi zaman-zaman onun sağ qalmış cəbhə yoldaşlarının, onun tutduğu yolu davam etdirən oğlu Telmanın hafizəsində yaşayacaqdır.

Qədirbilən Azərbaycan xalqı həmişə belə oğulları ilə fəxr edəcəkdir.

MÜNDƏRİCAT

Redaktordan.....	3
Həzi Aslanov	7
Bu dünyadan Ziya Bünyadov kimi bir simurq quşu keçdi	24
Qəhrəmanlar komandiri.....	41
Xıdır Mustafayev	51
Məzahir Abbasov.....	55
Baloğlan Rüstəmov bu gün də silaha sarıla bilər.....	64
Böyük ləyaqət sahibi	75
Volodya Bağırov belə Cahangir idi.....	88
Mənevi atam.....	99
Ulu soylarımız.....	107
Dostumun atası	148
İllər, səndə nəyim qaldı?	155
Şərəfli ömür	163
Qvardiya leytenantı	167
Bir insan taleyinin qısa tarixçəsi	178
Səma şahini.....	186

Buraxılışa məsul: Tofiq ABDULLAYEV

Korrektoru: Vüqar ƏSGƏROV

**Kompüterdə yığan və
səhifələyən:** Dilarə HÜSEYNOVA

Dizayn: Məhəbbət ORUCOV

Yığılmağa verilmişdir 05.07.2002. Çapa imzalanmışdır 17.12.2002.
Nəşrin formatı 84x108 1/16. Ofset çapı, kağız № 1. Cild № 6. Nəş-
riyyat çap vərəqi 12,5. Sifariş 100. Tirajı 200 nüsxə.

Azərbaycan Respublikası Xatirə kitabı Redaksiyası
Bakı şəhəri, 370004, Böyük Qala küçəsi, 41

«Qızıl Şərq» İcarə Mətbəəsi
Bakı şəhəri, 370009, H.Aslanov küçəsi, 80

Az $\frac{2002}{1493}$

97905